

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KOTLJAR, Jelena Szemjonovna

Az afrikai népek mitológiája

Eredeti közlés/Original publication:

1988, in: Sz. A. Tokarev et al. szerk: *Mitológiai enciklopédia*, 1. kötet, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 279–310. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.787

Dátum/Date: 2014. április 13. / April 13.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

KOTLJAR, Jelena Szemjonovna: Az afrikai népek mitológiája, *AHU MATT*, 2014, **pp. 1–76. old.**, No. 000.000.787, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Nagyobb hazai könyvtárakban / In major Hungarian libraries

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

nemzetközi (orosz) Afrika-kutatás, szócikkek az afrikai mitológiai anyagából, egyes népek mitológiái, ismert vagy kevésbé ismert afrikai mitológiai istenek, szellemlények leíró bemutatása, a részletesebben leírt mitológiák:

ashanti, bambara, benini (bini vagy edo), busman (szan), fon (Dahomey), dogon, ganda, joruba, malgas

international (Russian) African research, items from the material of African mythology, mythologies of various peoples, descriptive presentation of well

known or less known mythological gods and spirit beings, mythologies described in more detail: Ashanti, Bambara, Bini or Edo (Benin), Bushman (San), Fon (Dahomey), Dogon, Ganda, Yoruba and Malagasy

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

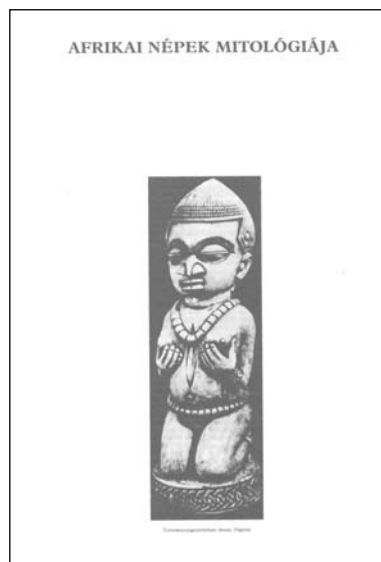
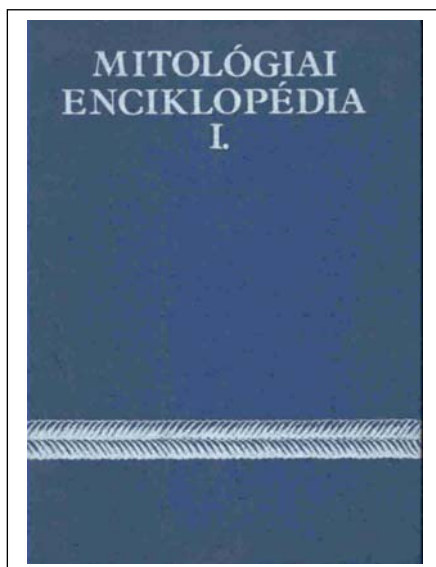
* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elő-segíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

**A MAGYAR TUDOMÁNY KÜLFÖLDI BARÁTAI
AZ AFRIKA-KUTATÁS TERÜLETÉN
FRIENDS IN ABROAD OF HUNGARIAN SCHOLARSHIP
ON THE FIELD OF AFRICAN RESEARCH**

AZ AFRIKAI NÉPEK MITOLÓGIÁJA

Jelena Szemjonovna Kotljár

SZÓCIKKEK LISTÁJA

Ale
Bavo
Csi
Dengdit
Dzsuok
Eka Abaszi

Ete Abaszi
Faran
Gihanga
Hajne
Huveane
Imana
Isoko
I szong
Kalunga
Kamonu
Kigva
Kvot
Lesza
Lianza
Liongo Fumo
Mbombianda
bori
Morimo
Mukuru
Mulungu
Mvari
Naiterkob
Ngai
Nial
N'alic
Nvambe
Nvikang
Obaszi-Nszi
Obaszi-Osza
Obumo

Riangombe
Ruganzu
Ruhanga
Szoko
Szudika-Mbambi
Szundjata
Tule
Uhlakanvana

Unkulunkulu
Vamara

ASANTI MITOLÓGIA
Komfo Anocse

BAMBARA MITOLÓGIA
Faro Muszo Koroni Kundje Pemba

BENIN MITOLÓGIÁJA

BUSMAN MITOLÓGIA
Cagn
Cue

DAHOMEYI MITOLÓGIA
Agbe
Aido-Hvedo
Azse
Da Zodzi
Djo
Fa
Gbade
Gu
Heviozo
Jo
Legba
Mavu-Lisa Minona
Nana-Buluku

DOGON MITOLÓGIA
Amma
Andumbuluk
Jurugu
Lebe
Nommo

GANDA MITOLÓGIA
Katonda

Kaumpuli
Kibuka
Kintu
Mukasza
Musziszzi
Szelvanga
Vamara
Vanga

JORUBA MITOLÓGIA

Elegba
Ifa
Obatala
Oduduva
Ogun
Olokun
Olorun
Orisa Nla
Orisa Oko
Orungan
Sango

KOIN (HOTTENTOTTA) MITOLÓGIA

Heitszi-Ejbib

MALGAS MITOLÓGIA

AFRIKAI NÉPEK MITOLÓGIÁJA az afrikai földrészt a Szaharától délre benépesítő népek mitológiai fogalmainak együttese. Az A. egyes rendszereinek típusait többnyire központi szereplőjük típusa vagy jelleme alapján határozzák meg, e központi szereplő köré rendeződnek ciklusokba a mítoszok és mitológiai képzetek, a totemősök vagy antropomorf ősök, az istenség rangjára emelt vezérek vagy uralkodók, a kovácsok, a napistenek, a föld, a villámlás istenségei, a vizek szellemei és istenségei. E mitológiai szereplők az ősatya, → DEMIURGOSZ, a KULTÚRHŐS és gyakran a trickster funkciót is ellátják (ez fokozott mértékben jellemző az archaikus mitológiákra, mint amilyen a busmanoké, hottentottáké és más népeké, vö. → CAGN, → HEITSZI-EJBIB). A fejlett mitológiákban (joruba, dahomeyi), ahol kialakultak a politeisztikus panteonok, és megtörtént az istenek között a munkamegosztás, a trickster önálló személyként szerepel (→ LEGBA).

Elsősorban az archaikus mitológiákban mutathatók ki totemisztikus képzetek (totemősök, zoomorf kultúrhéroszok). Egyes elemeik azonban megmaradtak jóval későbbi fejlődési fokot képviselő mitológiai rendszerekben is (vö. → AIDO-HVEDO). Azokban a mitológiákban, amelyekben az égi istenség, a viharistenség kerül a főhelyre – a zoomorf kultúrhérosz az ő segítő-társa lesz vagy küldöttként működik (így pl. a jao mítoszokban a kaméleon → MULUNGU parancsára tanítja meg az embereket a tűz szerzésére). A módosult totemhit ismerhető fel a későbbi mitológiákban akkor, amikor totemállat nevét magasztaló jelzőként („dicsérő névként”) használják az istennel, isteni rangra emelt ősökkel, vezérekkel, uralkodókkal kapcsolatban (→ MVARI-nak, a sona istennek az epithetonja „elefánt”, „nagy pávián”; az asanti Nyame istenségé „Nagy Pók”). A Nagy-tavak vidékén, a Kongó-medencében, Nyugat-Szudánban élő népek mitológiájában jelentősen fejlődött a királyi ősök kultusza, s itt is kimutathatók a totemhit elemei: a királyi dinasztia ősei állatoktól erednek. A dahomeyi fonoknál a királyi család tagjait a leopárd gyermekeinek hívták (Agassuvi, vö. → DAHOMEYI MITOLÓGIA).

Az A.-ban széleskörűen elterjedtek a nemzetségalapító antropomorf ősök mítoszelemei, ezek az ősök demiurgoszok, ősatyák és kultúrhéroszok (vö. az olyan mitológiai szereplőkkel, mint a herero → MUKURU, a zulu → UNKULUNKULU, a szoto-csvana MORIMO, az azande → MBORI). Az ősatyákat és kultúrhéroszokat gyakorta felruházzák a vihar- vagy villámisten funkcióival és attribútumaival (vö. a sona Mvarit s a kelet-afrikai bantu nyelvű népek Mulunguját).

Az isteni rangra emelt vezér válik központi szereplővé azoknak a népeknek a mitológiájában, amelyeknél megindult a társadalmi differenciálódás, s

különösen azoknál, amelyek korai osztálytársadalmakat hoztak létre (a Limpopo-Zambézi folyóközben, a Nagy-tavak vidékén, Nyugat-Szudánban és a Kongó medencéjében). Ez a vezér, uralkodó, istenné emelt királyős gyakran szerepel, mint az első ember s mint kultúrhérosz (tüzet, vizet, természetű növényeket ad az embereknek, bevezeti a mesterségeket, a rítusokat). Különösen jól kimutatható a ganda mitológiában, hogyan folynak össze az istenekről és a kultúrhéroszokról szóló mítoszok a főnökök és uralkodók családi hagyományaival. A ganda hagyományai és legendái az isteni rangú → KINTU király köré csoportosultak, ő az ősatyának és kultúrhérosznak legkifejlettebb típusa.

A királyi hatalom szakralizálása a nyugat-afrikai magaskultúrákra is jellemző. Az antik Benin államvallása a királyi ősök kultuszában fejeződött ki; a királyi ősök szellemét Asantiban is az egész nép isteneként tisztelték

(vö. → ASANTI MITOLÓGIA), ugyanígy a Nagy-tavak vidékén (→ RIANGOMBE, → GIHANGA, → KIGVA), Kelet-Szudánban (→ NYIKANG) és másutt.

Az A.-ra jellemző a természeti jelenségeket, égitesteket megszemélyesítő istenek megléte. A hadzapiknál (kindiga) a Hold (Hajne) és a Nap (Isoko) a mítoszban központi szereplő, demiurgosz és kultúrhérosz. Van mítoszuk a napistenről a paréknak (Izuva, aki a jóval archaikusabb világteremtő Kiumbe isten helyébe lépett), a mosziknak (Vende vagy Uende), a kumbi, szukuma törzseknek (Liova vagy Liuba, egyben demiurgosz). Az antik napisteneket számos nép mitológiájában újabbak szorították ki, velük együtt maradtak fenn, vagy átadták helyüket, funkcióikat az új isteneknek (így Tanganyikában a mbugwék a napot Mulungu isten után nevezik, a vagogoknál Mulungu szorosan kapcsolódik a Naphoz, az egészséget kérő imákat hol hozzá, hol a Naphoz intézik). Gyakori, hogy az isten nevéhez hozzáteszik a Nap nevét mint „magasztaló jelzőt” (pl. a nyamvezi istenek epithetonjai között van „Nap” jelentésű is: Kazoba, Liuba, Limi). Az eső, vihar megszemélyesítői a villámistenek (a Zambézi felső és középső szakasza mentén élő népeknél, Zambiában és a Kongó déli medencéjében → LESZA, a kikujuknál és a kambáknál → NGAI, a dinkáknál → DENG DIT). A villámistenek mint az égi természeti jelenségek megszemélyesítői alakultak ki, s az őskultusz hatására komoly változáson mentek át. És fordítva: az ősatyákat a villámistenek vonásaival ruházta fel a képzelet. E képzetek kölcsönös egymásra hatása és egymásba olvadása révén alakult ki a villámisten-ősatya egységes mitológiai típusa.

Gyakori, hogy az égi istenség párt alkot a földi istennel, s együtt szerepelnek összülökként: ők szülik a Napot, a Holdat (Nyame és Aszasze Afua

az asanti mitológiában, → OBASZI-OSZA és → OBASZI-NSZI az ekoi mítoszokban, → CSI és → ALE az ibo [igbo, onitsa], → ETE ABASZI és → EKA ABASZI az ibibio mítoszokban).

Egyes népek (dogonok, bambarák) mitológiai rendszerében a vizek isteneinek és szellemeinek jut a fő szerep a világmindenség megteremtésében és berendezésében. (Vö. → FARO és → NOMMO.)

Azoknak a népeknek a mitológiájában, amelyek az állami fejlődés magas fokára emelkedtek, politeisztikus istenpanteonok alakulnak ki, így pl. a fon, joruba, benini, ganda mitológiákban. A panteonban a vezető szerepet az az isten tölti be, amelyet az uralkodó törzsi csoport tisztel. Uralma azonban nemegyszer névleges, mivel a gyermekeiként vagy szolgálóiként szereplő „másodrangú” istenek megtartják tevékenységi területüket, funkcióikat. A panteon főistenének jellemzése általában eléggé megfoghatatlan (szemben az alárendelt istenekével), gyakran csupán valamilyen elvont „égi isten” (deus otiosus), alig mutathatók ki kapcsolatai a természeti jelenségekkel. A főisten gyakran egyben az uralkodó ősapja vagy nagy varázsló (vö. → OLORUN, → IMANA, → KATONDA, VAMARA).

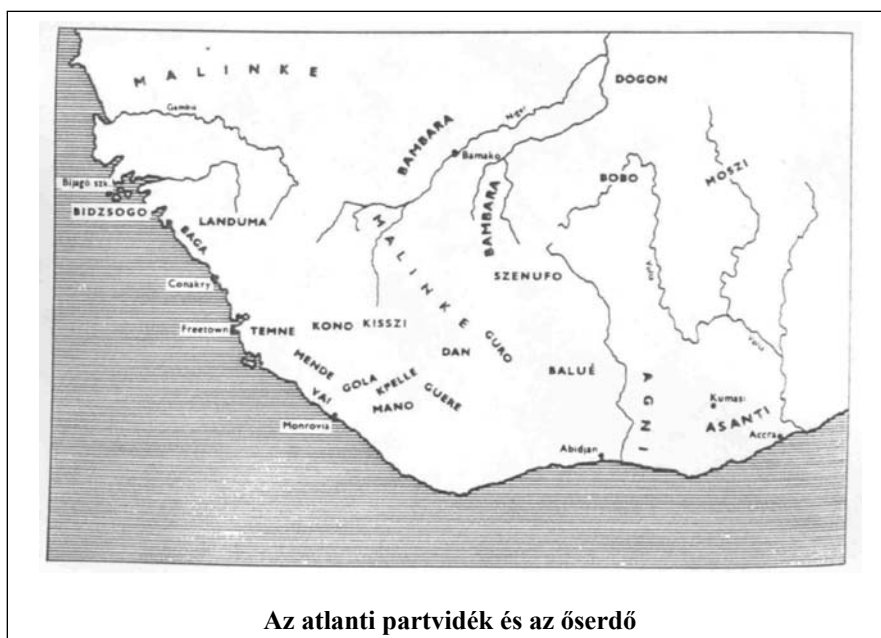
Nyugat-Afrikában számos nép (dogonok, bambarák, moszik, malinkák, bozók, kurumbák) körében a mitológiai fogalmak mitológiai rendszerré álltak össze, rendkívül összetettek, igen fejlett a szimbolikájuk. E „másodlagos” mitológia megteremtésében nagy szerepet játszott a papi intézmény és a titkos társaságok rendszere. Ezt a mitológiai anyagot M. Griaule és iskolája vizsgálta, s maga az anyag gyakran kételkedést kelt bennünk, annyira különös, s még inkább azzá válik, ha összevetjük azzal a mitológiai anyaggal, amelyet korábban misszionáriusok, néprajzkutatók, utazók jegyeztek le.

A mitológiai fogalmak át- meg átszövik az afrikai folklór egyes műfagya- it, erre a folklórra jellemző a nagyfokú archaikus jelleg s a még eleven kapcsolat a mitológiával. Nagymértékben mitologikus jellegű az afrikai epikus hős (vö. → SZUNDJATA, → SZUDIKA-MBAMBI, → FARAN, → LIANZSA).

Lásd még a következő címszavakat: → BAMBARA MITOLÓGIA, → BUSMAN MITOLÓGIA, → GANDA MITOLÓGIA, → DOGON MITOLÓGIA, → JORUBA MITOLÓGIA.

I.: Kotljár, Je. Sz. Mif i szkazka Afriki. M., 1975.; uő Mifi bantujazicsnih narodov Tropicsezkoj i Juzsnoj Afriki. Szovjetszkaja Etnografija, 1967. No 3.; Olderogge, U. A. Szumaoro - car kuznyecov i drevnvaia kultura Zapadnoi Afriki. Africana, Etnografija, isztoriia. lingviszrvika. L., 1969. (Trudi Inszrvituta etnografii. Novaja szerija, XCIII.); Szundjata, Mandingszkij eposz. M.-L., 1963.; Szkazki narodov Afriki. M., 1976.; Szkazki zulu

Izinganekwane. Vsztup. sztytyja i prim. 1. L. Sznvegiriova. M.-L., 1937.; *Haruzina, V.* Ny. Afrikanszkije szkazki. M., 1919.; *Sarevszkaia, B. I.* Sztarije i novije religii Tropicsezkoi i Juzsnoj Afriki. M., 1964.; *Abrahamsson, H.* The origin of death. In: *Studies in African mythology.* Uppsala, 1951. (*Studia ethnographica upsaliensia*, 3.); *Bastide, R.* Mythologies africaines. In: *Grimal, P.* Mythologies des montagnes, des forêts et des îles. P., 1963.; *Baumann, H.* Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker. B., 1964.; *Finnegan, R.* Oral literature in Africa. Oxf., 1970.; *Atlantis. Volksmärchen und Volksdichtungen Afrikas.* Hrsg. von L. Frobenius, I-XII. Jena, 1921-1928.; *Parrinder, E. G.* African mythology. London, 1967.; [*Raclin, P.*] African folk-tales and sculpture. N. Y., 1952.; *Sicar, H.* Ngoma Lungundu. Eine afrikanische Bundeslade. Uppsala, 1952.; *Tegnaeus, H.* Le héros civilisateur. Contribution à l'étude ethnologique de la religion et de la sociologie africaines. Stock. 1950.; *Waterm, R. A.-Bascom, W. R.* African and New World negro folklore. In: *Funk & Wagnalls standard dictionary of folklore.* N. Y., 1972.: 11-erne, A. African mythology. In: *The Mythology of All Races VII.* Boston. 1925.; *Werner, A.* Myths and legends of the Bantu. London, 1965.

Az atlanti partvidék és az őserdő

ASANTI MITOLÓGIA az asantik mitológiai fogalmainak összessége; az asantik (Nyugat-Afrika; a ma Ghána területén államot alkottak (17. sz. vége – 19. sz.). Az A.-ban archaikus mitológiai képzetek társulnak későbbi eredetű, összetettebb fogalmakhoz; ezekből sarjadt egy sajátos „állami” mitológiai jelképrendszer (amelynek kimunkálásában nagy szerepet vállalt a papság), e jelképrendszer kapcsolta a mítoszokat a hierarchikus államszervezethez (vö. a bambarák, dagonok „szekunder” mitológiájával).

Az asanti istenek (aboszom) és szellemek világában a legfőbb az égisten, Nyame vagy Onyame („tündöklő”). Nevezik még Nyankoponnak vagy Onyankoponnak („igazán nagy Nyame”), Odomankomának, s van még több más magasztaló neve is. Minden megjelenési formájának más jelképe van. Az egyik ilyen a pók (Anansze). Ahogyan a pók a hálóját, úgy teremtette (szötte) Nyame is a maga világát, és ennek a világnak a közepében lakozik. Nevezik Nagy Póknak (Anansze Kokuroko) is. A pók → KULTÚR-HŐS az egyes természeti és kultúrjavak eredetét elbeszélő némelyik mítoszban (vele hozzák kapcsolatba pl. a Nap teremtését, a mesék eredetét); az asanti állateposzban a pók trickster szerepében jelenik meg.

Nyame → DEMIURGOSZ is, az ő jóvoltából van eső és Nap, és lettek emberek. Azelőtt a földön élt, s csak később költözött az égbe. Egyes változatokban Nyame istennő. Kialakult a kultusza, voltak templomai, papjai. Oltára („Nyame fája”) megvolt szinte minden udvarban: egy lecsonkított háromágú fatörzs, ezen tartották az esővízzel megtöltött kannákat; gyakran a közelében tartották „Nyame fejszójét” is (neolitikus szerszám).

Nyame felesége Aszasze Afua földistennő. Mint a kutatók (köztük Eva L.-R. Meyerowitz) kimutatták, az asantik földistennője idők múltával jelentős változásokon ment át. Az egykor egységes Aszasze Afua földistennő helyébe két mitológiai lény lépett: Aszasze Afua és Aszasze Ja. Mindkét istennő Nyame lánya (Aszasze Afua Nyame feleségeként is szerepel). Aszasze Afua a termékenység és szaporodás istennője; az ő felügyelete alatt áll minden, ami csak terem és nő a földön, s mindaz, ami a földben van; szent száma a nyolcas, jelképe a nyolcsugarú Vénusz bolygó; szent állata a kecske, szent napja (keletkezésének és kultuszának a napja) a péntek. Aszasze Ja személyesíti meg a föld terméketlenségét. „Régi földanyáknak” s „az alvilágot teremtő földnek” is nevezik, ennek megfelelően ő a holtak anyja. Nyamének számos fia volt, akiket leküldött a földre, köztük a Tano és a Bia folyók két istenét, Boszomtve taviistent, Opót, a tenger istenét.

Az egyik legjelentősebb közöttük Tano isten (neki kultusza is kialakult). A mítosz szerint az Agjentoa (később a róla elnevezett Tano folyó) forrásvidékén bukkant rá Tuo elefántvadász. Tuo egy alkalommal a pálmaerdőben

dobszót és lármát hallott (mintha egy törzsfőnök lett volna az erdőben kíséretével), de nem látott senkit. Megijedt, és elrejtőzött a sűrűben, a folyó forrásánál. Valaki láthatatlanul a nevéen szólította, s megkérdezte, miért jött ide és mit akar. Tano istené volt a titokzatos hang, s azt tanácsolta Tuónak, szedjen szumme-levelt, kötözzé vele körül a pálmafák tövét, és hét nap múlva ismét jöjjön el. Később eljött, olyan emberek kíséretében, akiknek mindent elmondott. S ők is hallották Tano hangját. Tuo lánytestvére, Anaa révületbe esett, elindult a forráshoz, és hét napig maradt távol. Amikor visszajött, kijelentette, hogy belézállt Tano. Táncolni kezdett és jövendőt mondani. Ő adta az emberek tudtára Tano kívánságát, hogy menjenek közelebb hozzá. Az emberek ezután a forrásnál, ahol Tanóra bukkantak, falut építettek és megtelepedtek.

Az asantik körében két fő kultusz alakult ki: a ntoro (ntoro az ősök szeleme, valamint azoknak az embereknek a csoportja, akik valamelyik ősszellemet tisztelik) és az abuszua. Az előbbi valószínűleg archaikus, totemikus képzetekben gyökerezik, és fiúágon öröklődik; az abuszua a nemzeti ősök kultusza, és anyáról leányára száll. A ntoro-kultuszhoz kapcsolódó ősi eredetű mítoszokban szerepel Nyame isten. Az emberek eredetét elbeszélő egyik változatban egykor alászállt az égből egy emberpár, a másik emberpár a földből jött elő. Onini, az óriáskígyó Nyame égistentől jött, és egy folyó mellett (Boszommuru) ütött tanyát. Mivel az emberpárnak nem született gyermeke, a kígyó felajánlotta segítségét. Úgy rendelte, hogy mindkét emberpárból a férfiak álljanak szemben az asszonnal, azután alábukott a vízbe, előjött, s vízzel meghintette a négy ember hasát, közben a „kusz kusz” szavakat mondta (ezt a varázsszöveget ismétlik a ntoro- és a Nyame-kultusz szertartásai során). Ezután Onini hazaküldte a két emberpárt, és megparancsolta, feküdjenek egymás mellé. Az asszonyok teherbe estek, és megszülték az első gyermekeket. Ők és utódaik alkották a ntoro Boszommurut. Ennek a szektának a tagjai nem ölik meg az óriáskígyókat. Hasonló mítoszok beszélnek el a többi ntoro eredetét, ezekben az óriáskígyóhoz hasonló szerepet játszik a krokodil, a galamb vagy az ember alakú taviisten.

Az asantik körében nagy szerepe van az őskultusznak és az annak alapján kifejlődött királykultusznak (vö. → DOGON MITOLÓGIA). Az őskultuszban fő szertartás az ade, amelynek színhelye „a padok háza”. Az asanti hit szerint az ember lelke az illető padjához kötődik. Ha egy bölcs törzsfőnök emlékét meg akarták örökíteni, halála után a padját a „padok házában” helyezték el. Az egész asanti nép lelkének tartózkodási helye az aranytrón, ez az arannyal és fāragással díszített pad. Épen megőrzése az ország jólétének

záloga. A mítoszok szerint az aranytrónt az asantik → KOMFO ANOCSE jóvoltából kapták.

1.: *Sarevszkaja, B. I.* Sztarije i novije religii Tropicsezkvoj i Juzsnoj Afriki. M., 1964.; *Danquah, 3. B.* The Akan doctrine of God. A fragment of Gold Coast ethics and religion. 2. ed. London, 1968.; *Meyerowitz, Eva L.-R.* The Akan of Ghana. Their Ancient beliefs. London, 1958.; *uő.*: The sacred state of the Akan. London, 1951.; *Rarray, R. S.* Ashanti. London, 1923.; *uő* Ashanti law and constitution. London, 1956.; *uő*: Religion and art in Ashanti. London, 1959.

BAMBARA MITOLÓGIA a Mali délnyugati vidékén élő mande nyelvcsalád egyik legnépesebb ágának, a bambaráknak (magukat banmanáknak vagy bamanának nevezik) a mitológiája.

Típusát tekintve a → DOGON MITOLÓGIÁ-hoz áll közel; mindkét mitológiát „másodlagosnak” is mondhatjuk, létrejöttében jelentős szerepet játszottak a papok. A hasonlóság valószínűleg a bambarák és dogonok eredet szerinti rokonságával is magyarázható (eredetmítoszaikban ugyanaz az őshaza szerepel, Mande országa), valamint azzal, hogy nem egy alkalommal éltek egységes államban (Mali és Szongai középkori államok), s hogy mindkét népnél kifejlődött a papság és a titkos társaságok intézménye. Vannak csak beavatottnak szánt mítoszok, az ő privilégiumaik közé tartozik a teljes tudás. A bambarák hat titkos társasága (Ndomo, Komo, Nama, Kono, Tjivara, Kore) megfelel az avatás hat fázisának, a mitológiai jelrendszer szerint ezek az ember hat fő ízületéhez kapcsolódnak. A társaságok között sorrendben az első a Ndomo, a körülmetélésen még át nem esett fiúgyermeket fogja össze, s megfelel a bokaízületnek; ahogyan ez az ízület teszi lehetővé, hogy az ember mozogjon, járjon, a Ndomo megtisztítja az ifjú előtt a tudás felé vezető utat; a Komo megfelel a térdnek és így tovább. A legmagasabb fokú tudás csak a Kore társaság tagjai számára hozzáférhető.

A bambara és dogon mitológia rokon vonásai a hasonló jelképrendszerben is kimutathatók: a számok (pl. hét az ember jelképe, három a férfi, négy a női elem), színek (a vörös a vér, az élet és a szerelem jelképe, a fehér az őské, a tisztaságé), az állatok és a növények jelképi szerepében; a fogalmak rokonságában, pl. hogy a világ teremtésében eredendő szerepe volt a rezgésnek, a spirális mozgásnak; kimutatható abban, hogy a világmindenség felépítésének alapelve a párosság, hogy a növények és az állatok az égisten (a bambaráknál → PEMBA, a dogonoknál → AMMA) és a föld kapcsolatából születtek; hogy a világ teremtésében nagy szerepük volt azoknak az istenek-

nek, amelyek a víz szellemét testesítik meg (a bambaráknál → FARO, a dogonoknál → NOMMO); hogy teremtőereje van az alkotó-teremtő szónak; hogy a világmindenség elemei osztályozva vannak; hogy több világ létezik (a bambaráknál hét ég és hét föld, a dogonoknál hét felső és hét alsó világ).

A bambarák kozmogóniai mítoszai jelentik a tudás felső fokát (neve „gla gla zo”), ez tartalmazza a létezés és a világmindenség filozófiáját, és csak a beavatottak ismerhetik meg. Ezek a mítoszok leírják azt az időn kívüli kezdeti állapotot, amely megelőzte a teremtés szakaszait. A világ a mozgás képességével felruházott úrból, a „glából” keletkezett. A „gla” megteremtette hangot adó alteregóját, pár jelent meg tehát, a „gla gla” (a kettőzés a mítoszokban hangsúlyozza, hogy a párosság az eredendő, a lét alapelve a párosság). A „gla gla” megszülte a „zo szumale” szubsztanciát („hideg rozsdá”), s ez alkotja a kemény és fényes tárgyakat. Seregyi mozgás és átalakulás után a két „gla” között robbanás következett be, ez a robbanás teremtette meg azt a kemény és hatalmas anyagot, amely lefelé kezdett ereszkedni állandó rezgés közben. A rezgés következtében alakultak ki a jelek, amelyeknek a még meg sem teremtett tárgyakra kellett kerülniük, hogy jelöljék azokat. A „glától” elvált az emberi tudat, és a tárgyakba szállt, hogy öntudatra ébressze őket és nevet adjon nekik. A teremtés során megjelent Jó szellem, a 22 fő elem és a spirál 22 csavarmenete. A spirálnak ezek a menetei „kavarták meg” Jót, ennek eredményeként alakult ki a hang, a fény, minden lény, minden cselekvés és minden érzés. Jótól származnak az első gigantikus erők, Pemba és Faro, akik ugyancsak részt vettek a teremtésben. A mítosz egyik változata szerint Pemba volt a → DEMIURGOSZ; ő alkotta Farót is, aki folytatta a világteremtés munkáját, újjászervezte a világmindenséget, osztályozta valamennyi elemét, és megteremtette az embereket. Faro, „a szó ura”, megtanította beszélni az embereket. Egy másik változat szerint Faro az idősebb.

I.: Dieterlen, G. Essai sur la religion Bambara. P., 1951.; Griaule, M. Conversations with Ogotemmeli. London, 1965.; Henry, J. L'ame d'un peuple africain, les Bambara, leur vie psychique, éthique, sociale, religieuse. Munster, 1910.; uő Le culte des esprits chez les Bambara. Anthropos, 1908. III. No 4., Monteil, Ch. Les Bambara du Ségou et du Kaarta. P., 1924.; Paques, V. Les Bambara. P., 1954.; Tauxier, L. La religion Bambara. P., 1927.; uő Histoire des Bambara. P., 1942.; Thomas, L. V. – Luneau, R. Les religions d'Afrique noire. Textes et traditions sacrés. P., 1969.; Zahan, D. Sociétés d'initiation Bambara. Le N'domo. Le Koré. P., 1960.

BENIN MITOLÓGIÁJA a bini nép (edo nyelvcsalád) mitológiája Dél-Nigériában. Ez a nép hozta létre Benin államot. Nagy hasonlóságot mutat a → JORUBA MITOLÓGIÁVAL: egybeesnek bizonyos nevek és szereplők (pl. mindkét népnél → OLOKUN), mitológiai fogalmak a föld teremtéséről (a biniknél az őstengerből, a jorubáknál mocsárból), az emberek teremtéséről (vö. → ODUDUVA).

B.-ban a főisten neve Ogbora (vagy Ogbova), aki később átengedi helyét fiának, Oszának (másik nevén Oszalobora, vagyis Osza – Ogbora fia; Oszanova), s magának tartja meg a felügyeletet az „alsó világ” felett. Osza az égben él. Ogborához is Oszán keresztül intézik az imádságokat. Osza segített atyjának az ég és a föld megteremtésében, azután pedig fiával, Ogivuvall részt vállalt az első emberek megalkotásából: Osza adományozta az embereknek a lélegzést, Ogivu a vért (valamint a növényeknek a nedvet). Osza teszi az embereket hosszú életűvé. Ogivu a villámlás istene. Ő hozza a halált. Felesége, Obiemi, Osza lánya, jóságával tűnik ki, „anyánknak” nevezik. A nők hozzá fordulnak segítségért, ha gyermeket akarnak. Osza másik fia (lánya) Olokun, a Benin folyó és a tenger istene (istennője), ő hozza az esőt és tesz gazdaggá. Eszu a rosszat és a rendetlenséget, zűrzavart megszemélyesítő isten, s egyben az istenek futára. Egyes változatokban Oszának a fia. Otau istennő személyesíti meg a földet és a termékenységet.

A binik ősi mitológiai fogalmai jelentős mértékben háttérbe szorultak az isteni rangra emelt uralkodók, óbák államilag is támogatott kultuszához képest.

1.: *Mirimanov, V. B.* Pervobitnoje i tragyicionnoje iszkussztvo. M., 197 *Olderogge, D. A.* Drevnosztvi Benina. I–III. Szbornyik Muzeja Antropologii i Etnografii, XV–XVII. M.-L., 1953–1955. uő.: Iszkussztvo narodov Tropicseszkoj i Juzsnoj Afriki. Vszeobszszaorija Iszkussztvi, II. Kny. 2. M., 1961.; *Sarevszkaja, B. I.* Religija drevnyevo Benina. Jezsegodnyik Muzeja irii Religii i Atyeizma, 1. M.-L., 1957.; uő.: Sztarije i novije religii Tropicseszkoj i Juzsnoj Afriki. M., 1964.; *Talbot, P. A.* The peoples of Southern Nigeria. A sketch of their history, ethnology and languages... I–IV. London, 1926.

BUSMAN MITOLÓGIA a Namíbiában és Botswana, Angola, Dél-afrikai Köztársaság vele szomszédos területein élő busmanok mitológiája. Az archaikus mitológiák közé tartozik, jellemző rá a természet antropomorfizálása és a totemhit. A legtöbb busman törzs mitológiájának központi szereplője, aki a legtöbb mítosznak a középpontjában áll, → CAGN (az imád-

kozó sáska). Alakja egyesíti magában a totemisztikus → KULTÚRHŐS, a → DEMIURGOSZ és az ősatya, a törzsi avatási szertartásokat felügyelő patrónus és a mitológiai trickster alakját. Cagnnal sok tekintetben rokon a Kung-mítoszok → CUÉ-je. A mítoszok szerint a természeti jelenségek, égitestek, állatok és minden egyéb valaha ember volt, ezek az emberek abból a „régiből” származtak, amely a busmanok előtt lakta ezt a földet. A világ teremtése gyakran nemcsak Cagn munkája, hanem részt vettek benne ennek a „régiből” a férfiai is. Az egyik mítosz szerint a Nap valaha ember volt, akinek a hónalja világított. Ha fölemelte két karját, napfény áradt szét a földön, ha aludni tért, minden sötétségbe merült. Ekkor a „régiből” férfiai feldobták őt az égre. Egy másik változat szerint élt egyszer egy tűzember, akinek a feje árasztotta a fényt. Ő hozta a vadászszerecsét, de cserébe a legjobb falatot követelte magának. Ezért az emberek megölték, és kőkéssel levágták a fejét. Egyikük botra tűzte a fejet, és felhajította. Így jelent meg az égen a Nap. Keletről nyugat felé mindennap megteszi útját, de hasztalan, testét nem tudja megtalálni a földön. A Nap az egyik mítoszban üldözi vetélytársát, a Holdat, lelevág belőle egy darabka húst; de amikor a Holdnak sikerül egérutat nyernie, egy kicsit megint kigömbölyödik. Egy másik mítoszban a Hold a „régiből” férfiainak szandálja. Egyszer egy lány apja átvizesedett szandálját túlságosan közel tette a tűzhöz, az egyik szandálból csak a hamu maradt, a másik félig égett meg. Az apja haragjában feldobta a félig égett szandált, abból lett a Hold. A másik szandál hamuját a lány szórta fel az égre, s ebből lettek a csillagok és a Tejút. A busmanok a Holdhoz kapcsolják a halál eredetét. A Hold sohasem hal meg teljesen, mindig megmarad a hátgerince, ezt újra hús nővi be, s a Hold újraéled. Valaha az emberek is újra-és újraszülettek, mint a Hold. Egyszer azonban egy gyermek, aki éppen édesanyját siratta el, nem hitte el a Holdnak, hogy visszajön az anyja. A Hold haragra lobbant, arcul csapta a kisgyermeket, felső ajkát felhasította, és azt mondta neki, máttól fogva nyúl leszel, az emberek pedig, ha meghalnak, mindörökre hálnak meg. Az egyik asztrális mítosz szerint a Tejút s a vörös és fehér csillagok tulajdonképpen fahamu meg huin-fa érett és fiatal gyökere, amiket egy kislány hajított fel az égre haragjában, mert az édesanyja kevés gyökeret adott neki rágni. A kuissza-gyökér égre vetett héjából lett a sáska. Egy másik változat szerint a kislány varázserővel rendelkezett, s amikor nem érettsége bekövetkezett, hím oroslánokon akadt meg a tekintete, s azok menten csillagokká változtak. Jupiterről is szól mítosz, őt a busmanok „a hajnalpír szívének” nevezik. Hiúzt vett feleségül, de egy hiéna elvarázsolta és megmérgezte az asszonyt, majd a helyébe lépett. A hiúz húga leleplezte a

hiénát, „a hajnalpír szíve” pedig elűzte a házától. Azóta csak éjjelente jár, szeme tűzként ég, és elijeszti a hiénákat meg a sakálokat.

I.: Mantis and his friends. Collected by W. H. I. Bleek and L. C. Lloyd. London, (1924.); *Bleek, W. H. I. – Lloyd, L. C.* Specimens of Bushman folklore. London, 1911.; *Schapera, I.* The Khoisan people of South Africa. London, 1930.

DAHOMEYI MITOLÓGIA a dahomeyiek (a mai Benin déli és központi vidékein élő törzsek) mitológiai fogalmainak összessége, e nép magvát a fon törzsek alkotják. Tipológiailag sok rokonságot mutat vele a → JORUBA MITOLÓGIA, amit részben valószínűleg a kölcsönös hatás, részben a közvetlen átvételek magyaráznak. Így pl. a Tegbezu dahomeyi királyról (18. sz.) szóló fon hagyomány szerint → FA kultusza s a vele kapcsolatos jóslásrendszer a fonokhoz a jorubák szent városából, Iféből jutott el.

A fon mítoszokban a fejlett politeisztikus panteon feje → MAVU-LISA, az eléggé ködös tulajdonságokkal felruházott „égisten” (deus otiosus); tevékenységi területe jóval körülhatároltabb: ő az istenek panteonjának vezére, ősatya (a teremtésmítoszok más változatai szerint az ősatya → AIDO-HVEDO, → NANA-BULUKU). Főisten volta meglehetősen névleges: a természet és az emberek irányítását átengedte a tőle származó isteneknek, ezek mindig nagyon határozott és konkrét munkakört látnak el (vö. → OLORUN, → IMANA, → KATONDA, → VAMARA). Ezek a hierarchikus lépcső második fokán álló istenek irányítják az istenek megfelelő földi panteonjait: a földistent (→ DA ZODZSI), a mennydörgés istenét (→ HEVIOZO), a tengerét (→ AGBE). Nekik vannak alárendelve gyermekeik, a kisebb istenségek, akiknek szintén szigorúan körülhatárolt teendőik és meghatározott helyzetük van, ténylegesen ők gyakorolják a hatalmat (pl. a Heviozo vezette panteonban az ő fiai vannak, így Aden, Akolombe, Adzsakata, Gbvezu). A fonoknál minden panteonnak megvolt a maga pap-sága és beavatottjai.

I.: *Cornevin, R.* Histoire du Dahomey. P., 1962.; *uő* Le Dahomey. P., 1965.; *Forbes, F. F.* Dahomey and the Dahomans. I-II. London, 1966.; *Hazoumé, P.* Le pacte de sang au Dahomey. P., 1937.; *Herskovits, M. J.* Dahomey. An ancient West African Kingdom. II. N. Y., 1938.; *Herskovits, M. J. Herskovits, F. S.* Dahomean narrative. Evanston, 1958.

DOGON MITOLÓGIA a dogonok (Mali, főleg a Bandiagara-plató vidékén) mitológiai fogalmainak összessége. Tipológiailag közel áll a → **BAMBARA MITOLÓGIA**-hoz, jellemző rá, hogy sokrétű, eklektikus, fejlett a mitológiai jelképrendszere, amely számos területre kiterjed, az ideológiai, gazdasági és politikai életre egyaránt. Változatokban gazdag.

A teremtésmítoszok egyik változata szerint a világon tizennégy → **AMMA** uralkodik, mindegyiküknek külön-külön földje van, s ezek úgy helyezkednek el egymás fölött, hogy hét van a felső, hét az alsó világban. Földünk az „alsó világok” között az első, s csak rajta élnek emberek, a hat további „alsó világot” farkasemberek lakják. A „felső világokban” élő embereknek szarvuk van, ők küldik a földre a betegségeket, s ézengés és villámok köveit hajigálják le. A föld kerek és lapos, s gyűrűként veszi körül az óriási kiterjedésű sós víz, ezt az egészet pedig egy önnön farkába harapó óriási kígyó. A föld középpontjában vasoszlop áll, az tartja a másik földet túl az égen. Minden földnek megvan a maga napja és holdja. A Nap mozdulatlanul áll, a földkorong egy nap alatt megfordul vastengelye körül. Minden föld Ammája az adott föld fölötti égben lakozik. Köztük a legidősebb és leghatalmasabb fő-Amma a lakott földünké: a föld teremtői között ő volt az első, ő tette vastengelyre (ami már megvolt neki korábban), a többi Amma az ő példáját követte. A fő-Amma teremtette az eget és a vizet is. Megalkotta a → **NOMMÓ**-kat, a jeban-szellemeket, az → **ANDUMBULUK**-at, a növényeket, az állatokat és az embereket.

A teremtésmítosz egy másik változata szerint (amely láthatóan közelebb áll az ezoterikus „tudáshoz”) a világ az „Amma” szóból eredt, ő adott életet a végtelenül kicsinek, vagyis a kize uzinak (eufemisztikus kifejezés a po- vagy fonio-mag megnevezésére). Az életnek ez az első csírája belső rezgéssel átváltozott „világtojássá”. A tojás (az ősméh) két placentára vált szét, mindegyikben egy-egy ikerpárnak (hím- és nőnemű). Nommónak kellett születnie. A tojás egyik feléből azonban időnap előtt előbújt egy hímnemű lény, aki később → **JURUGU** sakállá változott, ő akart a világmindenség ura lenni. Elrabolta az Amma teremtette magokat, közöttük a pomagot is, majd letépett egy darabot a saját placentájából, bárkát készített belőle, és eltűnt a térben. Ebből a placentadarabból készítette el Amma a földet.

Mivel azonban Jurugunak nem volt párja, visszatért az égre, hogy megtalálja placentájának maradékát, benne a maga női lelkével, Jazigival. Amma eddigre azonban odaadta Jazigit a tojás másik feléből kikelt Nommó párnak. Azóta Jurugu képtelen visszaszerezni Jazigit, és állandóan keresi őt, de hasztalanul. Jurugu visszatért az égből, anyjával, a földdel közösült, és így elkö-

vette az első vérfertőzést. A megbecstelenített föld terméketlenné és szárazzá vált.

Amma ki akarta igazítani az elrontottat, és az egyik Nommót feláldozta az égben. A föld ismét megtisztult, s alkalmassá vált az alkotásra. Nommo testének darabkáit szétszórta a négy égtáj felé, eközben kulcsontjának darabkáit, a magok (az ember leendő tápláléka) szertesztét szóródtak, s belőlük lettek az első fák az égben és a földön. Ekkor Amma feltámasztotta (immár emberi külsőben) a feláldozott Nommót úgy, hogy ismét összeszedte testének csontjait, s elkeverte „égi” földdel. Nommo a saját placentájából készített bárkán leszállt a földre, magával hozta az emberek őseit, állatokat, növényeket, ásványokat, ő maga pedig felvette eredeti formáját (hal), s a vízben kezdett élni. A bárka leszállásával egyidejűleg megjelent a Nap, és eleredt a tisztító és életadó eső. Az emberek elszaporodtak. Nommo feláldozott, majd feltámadó négy fia s azok nőnemű ikerpárja volt az első nyolc ős, akiktől a dogonok származnak: dion, aru, ono és domno (a mítosz más változatai: → AMMA).

A D.-ban kimutathatók az archaikus totemhit nyomai. A mítoszok szerint, amikor Amma megteremtette a világot, még nem volt halál. Az emberek megöregedtek, majd kígyóvá változtak, s a kígyó ősök éjjelente eljártak az emberek házába, hogy élelmet keressenek. A kígyók azután jebanszellemekké változtak. Az eredetmítoszokban → LEBE halála után kígyóalakban támad új életre. A halottkultusz körébe tartozó Szigi-szertartásban a rítus lényegi eleme a fából kifaragott kígyó (az elhalt ős) ábrázolásának megújulása. Eredete szerint totemisztikus Binu kultusza is; ennek a kultusznak a tárgya a korábban élt ősök emléke, s célja, hogy jóindulatukat megnyerje az élők számára. A „binu” („elment és visszatérő”) szó jelentése az ős és a hozzá kapcsolódó totem. Az ős úgy tudatja létét utódaival, hogy állatalkalakban megjelenik a kiválasztott embernek, ez az állat az alteregója; átad ennek az embernek több kultikus tárgyat, s azokat a Binu tiszteletére épített szentélyben kell elhelyezni; Binu kultuszának művelésére papot állítanak (többnyire azt az embert választják, akinek megjelent Binu).

Az ősök mítoszai szorosan kapcsolódnak a rítusokhoz (ez jelentős mértékben összefügg a fejlett papi intézménnyel); e mítoszok elmondják, hogyan keletkezett valamilyen kultusz, oltár, rítus, leírják a szertartások rendjét. Számos mítosz foglalkozik a maszkok intézményével, a maszkok a dogonoknál igen széleskörűen elterjedtek.

1.: *Sarevszkaja, B. I.* Mifi dogonov. In: *Folklor i lityeratura narodov Afriki*. M., 1970.; *Dieterlen, G.* Les ámes des Dogons. P., 1941.; *uő* Textes sacrés d'Afrique noire. P., 1965.; *Griaule, M.* Conversation with

Ogotemmel. London, 1965.; *uő* Masques Dogons. P., 1938.; *Griaule, M.*—*Dieterlen, G.* Le Renard Pále. I. P., 1965.; *Guerrier, E.* La cosmogonie des Dogon. L'arche du Nommo. P., 1975.; *Lifchitz, D.* La littérature orale chez les Dogon du Soudan français. Africa, 1940. XIII. No 3.; *Palau MarjI, M.* Les Dogon. P., 1957.; *Thomas, L. V.* – *Luneau, R.* Les religions d'Afrique noire. Textes et traditions sacrés. P., 1969.

GANDA MITOLÓGIA A ganda Uganda bantu nyelvű népe, amely a 11–12. sz. környékén a Tóközben megalapította Buganda államot. Politeista panteonja számos istent fog át, a balubarokat (mindegyiküknek külön kultuszt, templomot és papságot szenteltek), mint amilyen → MUKASZA, → KIBUKA, → KAUMPULI, Dungu, a vadászat istene, → MUSZISZI, a földrengésé, Kitaka, a földé, Gulu, az égé és Balunga halálisten (lásd a --+ KINTU címszónál), ill. Vanga és mások. Katonda, az „istenek atyja”, aki az isteneket, embereket és az egész világot teremtette, a panteonban csak másodlagos helyet foglal el (→ OLORUN, → IMANA). Létezik még egy sor helyi istenség is, folyók, tavak, dombok istenei és szellemei (pl. → VAMALA), erdei istenségek és szellemek (Ntamazo, Nabambe, Mubiri, Kaszunszuli). Gyakran állatok – oroszlán, tigriskígyó (pl. → SZELVANGA) – alakjában szerepelnek. A mítoszok szerint egykor minden istenség ember volt, az istenek uralkodók, államok pártfogóiként tűnnek fel. A mitológia „történeti” irányultsága megnyilvánul a ganda dinasztikus legendákban és hagyományokban (az uralkodók istennevet viselnek, mint Kintu, az istenített király és → KULTÚRHŐS).

I.: *Décle, L.* Three years in Savage Africa. London, 1898.; *Gorju, J.* Entre le Victoria, l'Albert et l'Edouard. Rennes, 1920.; *Roscoe, J.* The Baganda. An account of their native customs and beliefs. London, 1911.; *uő* Twenty five years in East Africa. Camb., 1921.; *Stanley, H. M.* Through the dark continent. I. London, 1878.

JORUBA MITOLÓGIA a Nyugat-Szudánban, Nigéria nyugati és délnyugati részén, Beninben és Togo némely vidékein élő jorubák mitológiai nézeteinek összessége.

Az istenek (orisa), félistenek és szellemek politeisztikus panteonja alakult ki a jorubáknál. Fő isteneik: → OLORUN, → OBATALA, → ODUDUVA, → SANGO, → OGUN, → OLOKUN, → ORISA OKO, → IFA, → ELEGBA. A panteon feje Olorun („az ég ura”), aki azonban az

egek és a világ irányítását átruházta teremtményére, Obatalára, ez utóbbi teremtette agyagból az első embereket, egy férfit és egy nőt. A mítosz egyik változata szerint nem Obatala, hanem → ORISA NLA igazgatja az isteneket, de ő is alá van rendelve Olorunnak, s a teremtés munkáját az ő útmutatói nyomán végzi; ő teremtette a szárazföldet, formázta meg földből az embereket, de az életet Olorun adja nekik. Számos isten munkakörébe tartozik egyes falvak, városok, törzsek vagy családok őrzése, felvigyázása.

A J. sokban különbözik számos más nyugat-szudáni nép – pl. eve, csi (twi) – kevésbé fejlett mitológiai fogalmaitól, főleg abban, hogy túlsúlyban vannak benne az antropomorf istenek, hogy megindult a lokális istenségeknek főistenekké válása (így került be a panteonba Oja, a Niger istennője, vagy Olosza, az Osa-lagúna istennője s mások), s az a folyamat, amelynek során egyes különálló istenek valamilyen elvont istenséggé olvadnak össze; így pl. az eve mitológiában minden hegynek megvolt a maga szelleme, a J.-ban viszont egy összefoglaló hegyisten van, Oke; a Nyugat-Afrika partjain élő népek tömérdek helyi tengeristensége helyett a J.-ban egy tengeristen van, Olokun. A J.-nak sok közös vonása van a → DAHOMEYI MITOLÓGIÁ-val. A mitológiáknak ezt a rokonságát részint valószínűleg a mitológiai elképzelések tipológiai azonossága, részint pedig közvetlen hatás, sőt átvétel magyarázza.

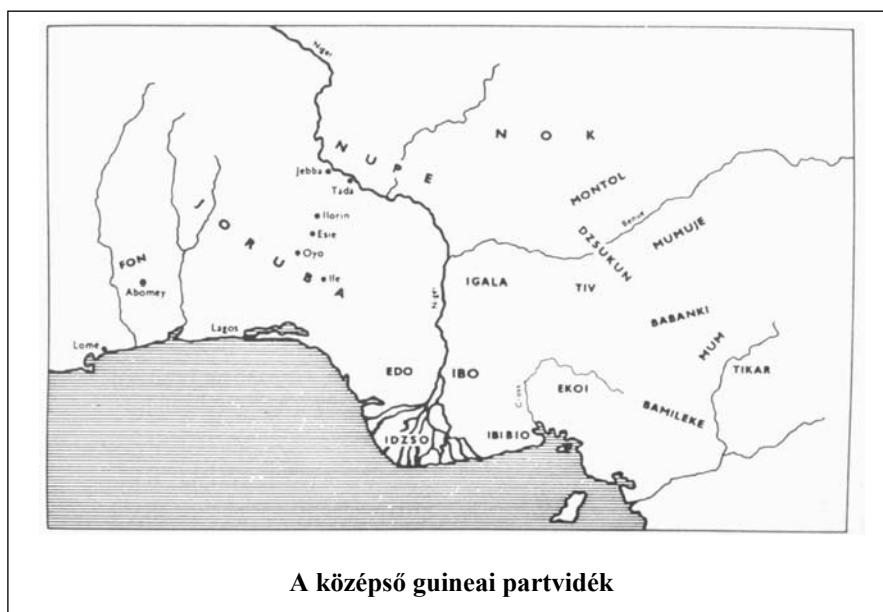
A joruba városállamokban az uralkodó réteg érdekeinek megfelelően sajátos „államtörténeté” formálták át a J.-t. Ezekben a hagyományokban megváltozik az istenek eredeti alakja, néha pusztán csak a nevük marad változatlan, a hagyományok isteni eredetűnek mondják az uralkodói dinasztiákat, őseiknek pedig archaikus istenségek nevét adják.

I.: Desplagnes, L. Le plateau central Nigérien. P., 1907.; Ellis, A. B. The Yoruba-speaking peoples of the Slave Coast of West Africa. London, 1894.; Forde, D. The yoruba-speaking peoples of South-Western Nigeria. London, 1951.; Idowu, E. B. Olódumare. God in Yoruba belief. London, 1962.; Talbot, P. A. The peoples of Southern Nigeria. I–IV. London, 1926.

KOIN (HOTTENTOTTA) MITOLÓGIA a Namíbiában és a Dél-afrikai Köztársaságban élő koin (hottentotta) törzsek csoportjának mitológiája. Központi szereplője → HEITSZI-EJBIB, aki a busman → CAGN-hoz hasonlóan az ősatya és a → KULTÚRHŐS, valamint a mágikus képességű trickster vonásait egyesítő archaikus mitológiai hóstípus. A K. egyes más szereplői ugyancsak megfelelnek busman párhuzamaiknak, gyakran a nevük is hasonló (pl. a koinoknál Gaunab, a busmanoknál Ganab), ezt számos ku-

tató koin hatással magyarázza. A koin mítoszok a halál eredetét a Holddal hozzák összefüggésbe. Az egyik szerint a Hold egy tetűt küldött az emberekhez azzal az üzenettel, hogy az emberek ugyanúgy meghalnak és újjászületnek, mint ahogyan a Hold. A tetű útközben találkozott egy nyúllal, aki ajánlkozott, hogy továbbítja az üzenetet, mivel gyorsabban tud futni. Amikor azonban a nyúl az emberek közé ért, csak a felét adta át, hogy ugyanúgy meg fognak halni, mint a Hold. Az emberek megharagudtak rá, fogtak egy darab fát, és azzal ütötték meg a száját. Azóta van a nyúlnak „nyúlszája”, és azóta halandók az emberek.

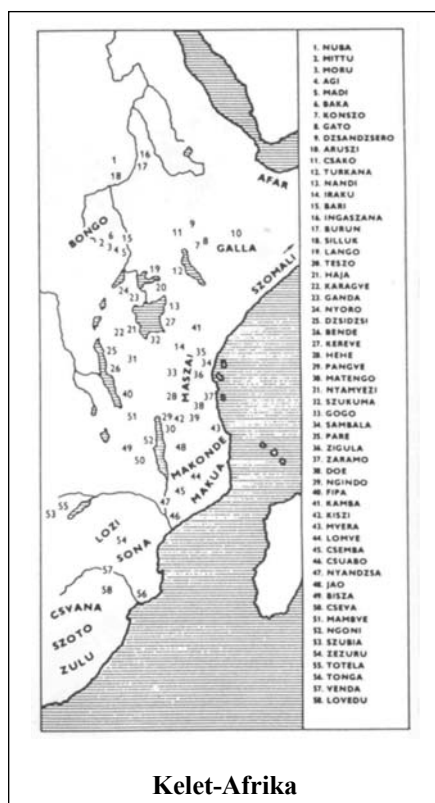
1.: *Bleek, W. H. I.* Reynard the fox in South Africa or Hottentot fables and tales. London, 1864.

A középső guineai partvidék

MALGAS MITOLÓGIA (madagaszkári mitológia) a malgasok néprajzi csoportok: az imerinek (hovák), betsimiszarok, szakalávok, antanuszok, antandruik, Madagaszkár bennszülött népének mitológiája. Őseik valószínűleg a Maláj-félszigetről költöztek át mintegy kétezer évvel ezelőtt, s teljesen magukba olvasztották az előző népességet. A M.-t eddig alig kutatták. Fő forrását európai (G. Ferrand, Ch. Renel, J. Sibree) és malgas (Rabezandrina, R. Radzemis – Rawlinson, Bakuli – Ramiaramanana – Domenicini) tudósok 19–20. sz.-i gyűjtései jelentik.

A M. a Maláj-félsziget ausztronéz népeinek mitológiai képzeteiben, valamint abban a gyakorlatilag teljesen ismeretlen mitológiai komplexumban gyökerezik, amelyet Madagaszkár szigetének az ausztronézek előtti ősnépessége (ezt talán több szál fűzte Afrikához) őrzött meg. Noha a M. lényegesen különbözik indonéz prototípusaitól és az afrikai népek mitológiájától, ennek is, annak is kimutathatók benne egyes elemei.

A M. világmodellje két részből, az égből és a földből áll, ezek eredetileg összefüggtek egymással, de a főisten, Andriamanitra kettéválasztotta őket. A teremtés aktusa a M.-ban a Nyugat-Indonéziában elterjedt minta szerint megy végbe, a „szent veszekedés” mitológimája szerint. Az indonéz előképpel szemben azonban a M.-ban a veszekedés nem egy háromelemű térben, hanem az egymással állandóan viszálykodó ég és föld között megy végbe. Az eget és a földet gyakran megszemélyesítik férfi istenek képében, akiket zanaharinak („teremtő isten”) vagy andriamanitranak („jó illatú úr”) neveznek. Az alsó világbeli zanahari, a föld megszemélyesítése megformázza földből az első embereket és állatokat, a felső világbeli, az ég megszemélyesítője pedig (szeme a Hold, mécsese a Nap, a csillagok pedig drágakövei) életet lehel beléjük, s követeli, hogy szálljanak fel az égbe. Mivel ezt az alsó világbeli zanahari megtagadja, a felső az embereket halandókká teszi, s halálukat követően magához veszi az égbe leheletüket, csupán testüket hagyja a földön. A mítosz egyik változatában a földi lény kapcsolatba lép Zatovocinatao-nandriananaharival („Zatovo, akit nem zanahari teremtett”), ezzel a félkész emberrel, aki a földből nőtt ki (elképzeltető, hogy alakja az ausztronézek előtti nép mitológiai képzeteiben gyökerezik). Zatovo csak az után válik teljesen emberré, miután feleségül veszi a felső égbeli zanahari lányát. Zanahari (vagy andriamanitra) egyben → KULTÚRHŐS. Egyebek

között rizst ad az embereknek. Amikor Madagaszkár szigetén elterjedt a kereszténység, a keresztény Atyaistent kezdték zanaharinak nevezni.

Az égi és a földi istenségekkel ellentétben a víziisteneket a M.-ban asszonyoknak képzelik: Fara, Rafara, Faravari („kisebbik lány”, „szűz”), ami az indonéz mitológiákra jellemző. Az egyik mítoszban Faravari egy tojást ejt a vízbe, abból születik egy bika, azonban a lány szülei ravaszsággal megölik. Faravari haragjában a vízbe veti magát, ahol a víziállatok – kígyók, krokodilok – úrnője lesz. Ezek között a víziállatok között kiemelkedik Fanampituluhu, a hétfejű óriáskígyó, a megölt hőst megtestesítő rettenetes szörny. Ez áll bosszút a gyilkosságért úgy, hogy körülöleli a falut vagy az egész világot, s felfalja ellenségeit. Egy másik mítoszban a hős Andriambahoaka önszántából veti magát és családját Fanampituluhu zsákmányául. Ez az óriáskígyó hasonlatos a tengeri kígyóhoz, az indonéz népek mitológiájában az alvilág urához (vö. → NDARA, → PANE NA BOLON, → LATURE DANE). A M.-ban a vizek, noha nem alkotnak különálló világot, a holtak országával asszociálhatók. A malgasok régi túlvilághite (fanani, „túlvilág”) szerint a halott testnedveiből kis fereg születik, amely később angolnává, krokodillá, kígyóvá, sőt Fanampituluhuvá, vagyis a vizek urává változik. Így tehát a M.-ban a víz értelemszerűen a harmadik világot jelenti, amely a földtől és az égtől különállóan létezik. Valószínűleg ehhez a harmadik világhoz tartozik az egyik mitológiai szereplő, Ramahavali, a kígyó formájú orákulum, a kígyók ura.

Vannak a M.-ban démonok is, akik néha közvetítők az emberek és az istenek között: a kinulik aszott testű, fogatlan, gonosz lények, hosszú körmökkel (sok halottból lesz kinuli); a kalanuru törpéknek hosszú hajuk és ugyancsak hosszú körmük van, hajuk eltakarja testüket, körmükkel halálra karmolják az embert; a vazimba törpéket Madagaszkár legősibb lakosainak tartják, s miután a malgasok megjelentek a szigeten, eltűntek, apró szellemekké váltak, akik egyszerre gonoszak és jók, és egyes tavakban, valamint a szárazföldön lakoznak. Megjósolják az embernek álmában a jövőt, vigyáznak a tabuk megtartására, s megbüntetik a tilalmak megszegőit. Kakashájjal és juh-faggyúval áldoznak tiszteletükre.

I.: *Van Gennepe, A.* Tabou et totemisme á Madagascar. P., 1904.; *Renel, Ch.* Contes de Madagascar. I–III. P., 1910–1930.; *Ferrand, G.* Contes populaires malgaches. P., 1893.; *Longchamps, J.* Contes malgaches... P., 1955.; *Sibree, J.* The oratory, songs, legends and folk-tales of the Malagasy. The Folklore Journal, 1883. I.; *uő* Malagasy folk-tales. Uo. 1884. II.

M. Cs.

AGBE a tengeristenek panteonjának feje a dahomeyi mitológiában. Egy mítosz elmondja, hogy A. és a felesége, Naete ikertestvérek voltak, → MAVU-LISA gyermekei, az ő parancsára népesítették be a tengert, és rendelkeznek a vizek felett. A. a látóhatáron találkozik Mavu-Lisával, ott, ahol a tenger összeér az éggel. A tengerbe lenyugvó s onnan felkelő nap A. szeme. Naetétől hat gyermeke van, a hullámok, a hullámtörés istenei. Egyik-másik gyermekéből később folyó lett. A. és Naete kedvence a legkisebbik lányuk, Afrekete, aki a tenger kincseit őrzi, és ismeri szüleinek minden titkát; ő az istenek között a trickster (tréfacsináló) (vö. → KULTÚRHÓS). A mítosz egyik változata szerint A. HEVIOZO villámistennek a fia.

AIDO-HVEDO szivárványkígyó a dahomeyi mitológiában. Archaikus mitológiai szereplő. A mítoszok szerint elsőnek jelent meg, s minden többi lény előtt élt. Családja nincs, mindig magányos volt. Egyes mítoszok szerint az első emberpárral együtt jelent meg. A korai mítoszokban → DEMI-URGOSZ. Ahogyan a földön kúszott, kialakította annak felszínét. A hegyek az excrementumai, ezért van annyi kincs a hegyekben. Gyűrűbe gömbölyödve, önnön farkába harapva tartja a földet. Ha mozdul, hogy kényelmesebben helyezkedjék el, földrengés támad. A tengerben lakozik, mert nem állhatja a hőséget, tápláléka a vas, amelyet a tengerben élő vörös majmok készítenek el számára. Ha a majmok egyszer majd nem jutnak vashoz, nem lesz mit ennie, s akkor rághatja a saját farkát. S akkor a föld, amely amúgy is túl van terhelve hegyekkel, fákkal, nagy testű állatokkal, belecsúszik a tengerbe, az lesz a világ vége. Ha A. felúszik a tenger felszínére, teste szivárványként tükröződik az égen. Némelyik mítoszban két A. szerepel (az egyik változat szerint ikertestvérek): egyikük a tengerben, másikuk az égen él (a szivárvány), rajta végigkúszván csapnak a földbe a villámok.

Kultusza leginkább Waidah környékén fejlődött ki, az uralkodó nemzetség ősatyját tisztelték benne; a városban temploma állt, amelyet egy nagy pamutcserje köré építettek. A templomban rengeteg volt a boakígyó, ezeknek áldozatokat mutattak be. A kígyókat tilos volt megölni. A fon istenek panteonjába felvett A. → MAVU-LISÁ-nak engedi át eredeti demiurgoszi tevékenységét; a mítoszokban A. elkíséri Mavut, viszi a szájában, egyszerűen a szolgálja. „Mavu csípőkötőjének” nevezik, amelyet „száradni oldott le Mavu”. Mavu fiának, a villámisten → HEVIOZÓ-nak A. segít, hogy le tudjon kúszni a földre. Egy változat szerint Heviozo a kisebbik fiának, → GBADÉ-nak adta A.-t, hogy az vigye át a kisfiút a földre.

Egyes mítoszok szerint A. → a NANA-BULUKU szülte két ikertestvérnek, Mavunak és Lisának a fiát, Dant személyesíti meg. Dan több alakban is képes megjelenni, egyebek között a szivárványban, amelynek jelképe az önnön farkába harapó kígyó.

ALE (Ala, Ana, Ani, Aya) az ibo (Nigéria) mitológiában a föld és a termékenység istene, CSI-nek a lánya (a változatokban felesége). Ő teremtette a földet és a növényzetet, tőle függ mindenfajta termés. A fák sorában az elsők között teremtette meg az irokót, odalát, akpót és a kóladiót, ezek gyümölcsét felhasználják a szellemeknek bemutatott áldozatokban. A. az ibo nép ősanyja, noha az ibók lelke Csitől ered. A. jelképe a teknősbéka (vö. → ISZONG). Egyes mítoszok szerint a felesége Amade Onhia (Amad-on-gha, Amad'ongha) viharisten, akinek a jelképe a kígyó; más változatokban nem a felesége, hanem a húga. Közös jelképük a krokodil (kettejüket kőből, ill. agyagból is megformázzák), küldöttjük a földre Abara, aki mint A. szolgája, egyik kezében fűvet, a másokban kardot tart. Az embereket A. nevében bünteti meg. Szarvain madarak ülnek (ez jelzi, hogy kapcsolata van az égiekkel és Amade Onhiával).

A. kultuszának legfontosabb kelléke egy óriási dob, amelyet háború idején állandóan vertek, és amelyen sorba rakták a leölt ellenség fejét.

AMMA főisten, → DEMIURGOSZ a dogon mitológiában. A teremtésmítosz egyik változata szerint A. fazekasként teremtette legelőször a Napot és a Holdat: a Nap kifehéredésig van izzítva, nyolc menetben vörösréz spirális veszi körül, a Holdat pedig ugyanilyen csigavonalban fehér réz. A csillagok agyaggolyócskák, amelyeket A. szétszórt a világmindenségben. A föld egy gombóccá gyúrt agyagdarab, aszszonytesthez hasonlít, és A. dobta bele a térbe.

Mivel magányos volt, ezt a földet a feleségévé tette. A. és a föld első közösülését megzavarta egy természetboly, amelyet A.-nak előbb fel kellett vágnia (excisio). Ez azután oda vezetett, hogy pár nélküli lény, → JURUGU sa-

Abara, Ale és Amade Onhia küldötte

kál született (kedvező körülmények között ikreknek kellett volna világra jönniük). A második alkalommal, amikor A. a földhöz ment, az eső – az isteni mag – termékenyítette meg a földet, így születtek a → NOMMO ikrek. Miután azonban Jurugu vérfertőzés bűnébe esett, anyjával közösülve megbecstelenítette a földet, A. rajta kívül a föld valamennyi élőlényét összehívta. Nyers agyagból meggyúrta az első emberpárt (egy férfit és egy nőt). A Nommo ikrek, előre látva, hogy az ikerszülés ősi szabályát pusztulás fenyegeti, s ennek rossz következményei lehetnek, két alak körvonalát rajzolták a földre, egy férfiét meg egy nőét egymáson fekve. Ez az oka, hogy minden emberi lénynek két különféle lelke van. A férfiak a női lelküket a körülmetélés során veszítik el, a nők pedig a férfilelküket az excisio rítusában. Az A. teremtette első emberpár megszülte a nyolc összülőt, közöttük a négy öregebbik férfi volt, a négy fiatalabbik meg nő. Mind a nyolcan androginok voltak (kétneműek), és önmagukban is szaporodóképesek. Tőlük származik a dogonok nyolc nemzetsége.

ANDUMBULUK az első emberi lények a dogon mitológiában, → AMMA főisten teremtette őket. A mítoszok szerint a dogonok Mande országból települtek át mostani lakóhelyükre, onnan, ahol még a mitikus korban éltek, s új lakóhelyükön szinte valamennyi fontos „felfedezést” a terület lakóitól, az A.-tól kapták. Ennek megfelelően párhuzamos mítoszsor alakult ki, amelyek ugyanazt az eseményt párhuzamosan adják elő: az esemény először lejátszódik az A. körében, azután megismétlődik az emberek (dogonok) szereplésével. Kétszer találják fel a fonalat és a maszkokat – előbb az A., majd az emberek, kétszer születik meg a halál, kétszer adja el Amma a tehenet cserébe a halálért egy asszonynak az A. s egy másik asszonynak az emberek világában, kétszer történik a rítusok megalapítása is.

AZSE a vadászat istene a dahomeyi mitológiában, → MAVU-LISA negyedik fia. Ő maga is vadász, az erdő sűrűjében él, és uralkodik mindenfajta állat, madár felett.

BAVO a hauszák (Nyugat-Szudán) mitikus ősatya, sárkányölő hős. Az egyik mítoszváltozat szerint a hauszák országában egykor a nagy vadász, Daura kormányzott, amikor megjelent Bornu országából egy idegen. Daura azzal a feltétellel volt kész hozzámenni feleségül, ha a férj nem akar vele

hálni. Agyasul egy rabszolgalányt adott a férjének, aki fiút szült, és ezután lenézte úrnőjét. Daura haragra lobbant, levetette vadászruháját (férfiruha), díszeket és női ruhát vett magára, bement a férjéhez, és vele halt. Rövidesen fiút szült, B.-t. B. hat fia mind uralkodó lett, ők adták nevet a hausza városoknak. Kano és Rano (az indigó urai) szövessel és kékfestéssel foglalkoztak, két másik fivérük (a piac urai) kereskedelemmel, Gobir (a háború ura) védelmezte fivéreit, Zegzeg (a rabszolgák ura) pedig munkaerőt biztosított számukra.

Más változatok szerint Daura B. felesége, aki azzal a kikötéssel megy hozzá, ha B. megöli a város kútjában tanyázó kígyót. A mítosz iszlám hatás alatt módosult későbbi változataiban B. helyett Bajadzid bagdadi királyfi szerepel (neve valószínűleg Abu-Jazidnak a névváltozata, aki a háridzsita berberék 10. sz.-i felkelését vezette a Fátimidák észak-afrikai dinasztiája ellen).

I.: *Olderogge, D. A. Zapadnij Szudan v XV–XIX. v. M.-L.*, 1960.; --A selection of Hausa stories. Ed. by H. A. S. Johnston. Oxf., 1966.; *Mischling, A. Ober Sitten und Gebrüche in Hausa. Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 1907. X. Abt. 3.; *Palmer, H. R. Sudanese memoirs...* London, 1967.

CAGN (Cgaang, Cgaagen) több busman törzs (vö. → **BUSMAN MITOLÓGIA**) mitológiájának központi személyisége, totemikus → **KULTÚRHŐS**, → **DEMIURGOSZ**, ősatya, valamint kópé-isten. Ő maga imádkozó sáska, a felesége szirti borz (Hyrax, az asszonyt ennek megfelelően különböző néven említik: Huntu, Hunu, Katt, Katten, Koti), a nővére kék gém, a fogadott lánya a Co nevű tarajos süllő (ennek férje Kvammanga, az a lény, akit a szivárványban lehet látni), Co egyik fia Ni, az ichneumon (fáraók patkánya, manguszta). C.-nak van ezenkívül még két fia, Gounu-Tzacou és az ifjabbik C. (a változatokban Kogac és Gkvi a nevük). Több változatban C. partnere Ni, az ichneumon (más változat ezt a szerepet C. fiának, Kogacnak adja). Valamennyien, mielőtt állatokká váltak volna, a busmanok előtt ezen a vidéken élő „régiké” fiai voltak. C. volt az első, ő teremtett mindent: a Napot, a Holdat, az éjszakát, a csillagokat, a hegyeket, az állatokat és a madarakat. C. egyik neve „ura (gazdája) minden dolgoknak”, ő hozza az életet és halált, ad vagy megtagad esőt (más változat szerint van egy „esők bikája”, amely a tavakban lakozik: valahányszor előjön, amerre elmegy, elered az eső). C. készített csapdákat, fegyvereket; rajta múlik a vadász-szerencse; ő adott dalt az embereknek, megtanította őket „a vér táncára” (busman rituális

tánc avatási szertartás alkalmával), s bevezetett különféle tabukat. Tőle tanulták meg az emberek a helyek, vidékek nevét, ő adott nevet az egyes antilopfajtáknak, színt a szőrüknek s jelölte meg különleges jelekkel őket (fülük, farkuk ismertetőjegyei); az antilopok különös pártfogását élvezik. Az egyik mítosz szerint a busmanok azelőtt antilopok voltak, de C. emberekké tette őket. Más mítoszok szerint a jávorantilopot Kvammanga szandáljából alkotta. Különösen kedveli a jávor- és a vörös antilopot, ezek mágikus képességgel vannak felruházva. Csínytevéseiben és trükkjeiben nem annyira nagy esze vagy ravaszsága mutatkozik meg (mint a klasszikus állateposz trickstereinek tetteiben), hanem sokkal inkább természetfeletti képességei. Mágikus álmokat lát, amelyek előrevetítik az események alakulását vagy megmagyarázzák a történeteket. Mágikus ereje van a fogának is: az figyelmezteti C. fiát a közeledő veszélyre. Képes alakváltozásra (pl. antiloppá); amikor „beleköltözik” valamilyen állatba, azt nem lehet elejteni.

A busman folklórban C. öreg ember, aki állandóan pórul jár, és szemrehányást kap hozzátartozóitól. Kulminációs pontot jelent, ha haragra lobban: akkor leveti a komikus vénember álarcát. Ettől a pillanattól mitológiai hősként cselekszik.

Sok tekintetben rokona a demiurgosz és trickster → CUE.

CUE (Sue) szereplő, → **DEMIURGOSZ** és trickster a Kung (a busmanok északi csoportjának egyik törzse) mitológiában. A mítoszok szerint C. is, a fia is embereket teremt, pl. a busmanokat, hererókat, de C. menten meg is öli őket. Ő indítja meg és állítja el az esőt. Megtanította az embereket a tűz gerjesztésére és használatára. Élelmet ad a busmanoknak. Íjat, nyulat és tegezt készít nekik. A halál eredetét elbeszélő egyik mítoszban a Hold azzal hitegeti a nyulat, hogy az emberek a Holdhoz hasonlóan csak átmenetileg halnak meg. A nyúl azért nem hisz a Holdnak, mert a halottakkal ellentétben a Hold, ha meghal, nem áraszt rossz illatot. Ezt gondolja akkor is a nyúl, amikor meghal a fia. C. kineveti a nyulat, amiért elsiratja a fiát, majd széthasítja a nyúl fejét. Ezen a nyúl felesége haragra gerjed, s ásóbotjával hasba és szemén szúrja C.-t, majd meg is öli, de C. feltámad. A Hold és a felesége is többször megpróbálja megölni C.-t, ám az ugyanúgy, mint a Hold, minden alkalommal új életre támad. C. sok vonatkozásban hasonlít → **CAGN**-hoz.

CSI (Csuku, „a nagy Csi” hím- vagy nőnemben, Csineke, „teremtő” – a kereszténység bevezetése után kapott neve) nőnemű isten az ibo (Nigéria, a

Niger és a Cross folyók köze) mitológiában, ő szülte a fő isteneket, teremtette az embereket és az állatokat. Leánya → ALE, a földistennő, két fia Amade Onhia (egyres változatokban Ale felesége) és Igve égisten. Más változatok szerint Ale férje Cs. (ebben az esetben hímnemű).

DA ZODZSI (Dada Zodzi) a földistenek panteonjának feje a dahomeyi mitológiában. A mítoszok szerint feleségével, Nyohve Ananúval együtt ők voltak az első ikrek, akiket → MAVU-LISA szült. Mavu nekik adja minden kincsét, benépesíteti velük a földet, és rájuk bízta kormányzását.

DENG DIT („nagy eső”) a dinka mitológiában (magukat dzsengnek nevezik, a mai Szudán déli részén élnek) bika alakú égi isten, aki az esőt küldi a földre (vö. → DZSUOK a sillukoknál, → NIAL a nueroknál). A dinkák egyik legrégebbi törzsének (a niel-dinkákhoz tartozó aderóknak), amely az esőt (deng) tiszteli totemül, az egyik mítosza elmondja, hogy D. anyja, amikor terhes volt, alászállt az égből. Az emberek bedörzsölték testét bivalyfaggyúval, és egy ajtó nélküli kunyhóban (szülőházban) fektették le. Rendkívüli gyermeket szült: foga volt, mint a felnőtteknek, s véres könnyeket sírt. Születése közben eleredt a zápor, ezért nevezte anyja D.-nek. Ott hagyta őt az emberek között, mondván, mától fogva D. „esőcsináló” lesz. Ő volt a dinkák első királya, s amikor megvénült, egy vihar alkalmával eltűnt (vö. → NYIKANG). Nevéhez fűződik az emberek megjelenése: feleségének, Aljetnek (névváltozata Man Doong) egy faggyúdarabot adott, az meglágyította a tűzön, s egy emberpárt gyúrt belőle. A férfi meg a nő az eget a földdel összekötő kötélrészben (égi út) lebecsátkozott a földre. Aljet apja is közreműködött az emberek teremtésében, de a faggyú nagyobbik felét megitta, ezért azok az emberek, akiket ő gyúrt, nyomorékok lettek: végtagjaik, szemük, szájuk torzzá vált. Mivel tartott veje haragjától, a kötélen át a földre menekült, a kötelet kérésére egy sólyom elvágta a csőrével. Egyes mítoszok szerint Aljet szüli Akolt („Nap”), tőle erednek a dinkák (Deng) és a nuerok (Nuer) ősapjai. D.-et néha → NYALICS-csal tekintik egynek, néha Nyalics fiának tartják. Mint „esőcsináló” s mint az ősatyák feje, tipológiailag sok rokonságot mutat olyan mitológiai szereplőkkel, mint → MULUNGU, → LESZA, → MUKURU.

D. templomaiban az áldozati szertartásokon kívül esőcsinálást is végeztek, s durri (közönséges cirok) aratási ünnepséget tartottak. A mítoszok sze-

rint Aljet egy aradajb-fából jött elő, e fát szentnek tartják, s alatta az esős évszak kezdetén áldozatokat mutatnak be.

DJO a levegő és a légzés istene a dahomeyi mitológiában, → MAVU-LISA hatodik fia. A mítoszok szerint ő ad életet az embereknek, ő igazgatja az ég és föld közötti teret, neki köszönhető, hogy az istenek a földön az emberek számára láthatatlanok, mert ő „öltözteti” őket. Mavu más-más nyelvet adott gyermekeinek, akik közül D. az emberek nyelvét kapta.

DZSUOK (Dzsok, Dzsuk-Atang, Csuokatang) a silluk (Dél-Szudán) mitológiában főisten (valószínűleg égi isten), → DEMIURGOSZ: ő teremtette az eget és a földet, fekete és fehér agyagból embereket gyúrt. Egyes mítoszok szerint fehéreknek teremtette az embereket, de a hosszan tartó munkától keze és az agyag megfeketedett, így lettek a fekete emberek. Hol az égből, hol a holtak birodalmában lakozik; neki vannak alárendelve a szellemek. Uralkodik az esők felett. Jelképesen égi bikának ábrázolják, amely az éltető esőt küldi a földre (vö. → DENG DIT a dinkáknál, → NIAL a nueroknál). Kalászt adott az első embernek, abból lett mindenfajta gabona-növény. Az emberek a tüzet „az isten [D.] országából” kapták, egy kutya lopta el az égből úgy, hogy az emberek szalmát kötöttek a farkához, a kutya belelógatta a tűzbe, s az égő csóvát lehozta az embereknek.

Ahogy elterjedt a királyi család mitikus őséneke, → NYIKANG-nak a kultusza, D. mindjobbban háttérbe szorult.

EKA ABASZI („istenanya”) isten és őszanya az ibibio (Délkelet-Nigéria, a Cross alsó szakaszának vidéke) mitológiában. Ezoterikus mítoszokban a panteon igazi feje. Elsőszülött fiával, → OBUMO villámistennel együtt ő adott életet a föld minden népének (a változatokban a férjét → ETE ABASZI-nak hívják). E. nevéhez kapcsolódik a termékenység. Az egyik mítosz szerint a nők valaha meddők voltak, s akkor E. elküldött hozzájuk egy fehér madarat, amelyik otthagyt nekik egy fénylő tojást, a termékenység jelképét, majd visszazállt az égbe.

ELEGBA (Elegbara, Esu) phallikus istenség a joruba mitológiában, megvannak benne a trickster vonásai, az újabb keletű mítoszokban a gonoszt személyesíti meg.

ETE ABASZI („atyaisten”) isten az ibibio (Délkelet-Nigéria, a Cross folyó alsó szakasza) mitológiában. Egyes mítoszok szerint ő teremtette a világot feleségével → EKA ABASZI-val közösen. E. teremtette az embert, Eka Abaszi pedig a gyermekeket az anyjuk hasában. E. adja a termést, felesége az asszonyok termékenységét.

Je. K.

FA (Gbadu) a jóslás istene a dahomeyi mitológiában. A mítosz egyik változata szerint androgin isten, akit → MAVU-LISA nemzett az → AGBE és Naete ikrek születése után. Az égben lakozik, egy pálma csúcsán. Tizenhat szeme van, s ezeket reggelente → LEGBA nyitja ki neki.

Az ő birtokában van a jövő ajtajának kulcsa (ez egy 16 ajtós ház, ahogyan F.-nak is 16 szeme van), amelyet Mavutól kapott. Amikor a tenger, a föld és az ég országában kiütött a háború, Mavu elküldte F. fiait, Duvot, Kítit és Zosztét, hogy tanítsák meg a földön az embereket Mavu nyelvére (vagyis a F.-jóslás rendszerére). Miután visszatértek az égbe, Mavu most már F. valamennyi gyermekét leküldte Legba vezetésével. Zosztét F. a Faluvono („a F. titkát tudó”) névre keresztelte. Fon mítoszok szerint F. kultuszát és a F.-rendszerű jóslás tudományát a fonok a jorubáktól, a szent Ife városából kapták. A kultusz bevezetését a királyi családdal hozzák kapcsolatba: Tegbezu, Dahomey királya (uralkodott: 1728–1775), Agadzsa fia Ojóba ment annak az adónak a részeként, amely évről évre kijárt a fonoktól a jorubáknak. Amikor visszatért hazájába, elhozta Dahomeyba a F.-rendszerű jóslást. F. kultuszának elterjedését Dahomeyban s vele néhány más isten népszerűvé válását egy másik változat Agadzsa feleségéhez és Tegbezu anyjához kapcsolja. F. megfelel a joruba mitológiában szereplő → IFA-nak.

FARAN központi hős a szoninke (szorko, bozo) és a szongai (a Niger felső és középső szakaszának medencéje Nyugat-Szudánban) hőstörténetekben. Atyja Kobetaka óriás, aki méltó ellenfelet keresvén, Fatimata-Belle óriásasszony fiának kezétől pusztult el Gurma vidékén. F. atyja halála után született, és bosszút állt érte, megölte Fatimata-Bellét és a fiait. Feleségül vett egy leányt, akinek az anyja eddig már minden vőlegényjelöltet elemésztt,

de most megijedt F. erejétől. Felesége és annak anyja orvosságokkal akarták eltenni láb alól. A fiatalasszony, férje pusztulására számítva, vízilózsírért küldte F.-t, az készségesen indult, de figyelmeztette feleségét, hogy ha visszajön, megöli. Az istenek segítségével legyőzte a vízilovat, de felesége megölésére mégsem bírta rászáni magát, helyette a „fia” (unokaöccse) végezte el ezt a munkát.

Harcba szállt Koraru ellen, aki pusztasággá tette F. rizsföldjeit. Erejüket mágikus tudásban mérték össze. F. mágikus formulával semmivé tudta foszlatni ellenfele mágiáját, és győzött. Korarut levetette a földre: testének egy része az iszapba merült, másik része az erdőig szállt el. F. megszerezte Koraru varázshangszerét, amellyel az halat tudott fogni: csak játszania kellett rajta, s a vizek minden lakói a partra tódultak. Ezt a hangszert F.-tól egy szörny rabolta el. F. varázserővel megölte őt. Diadalmaskodott Szi király felett is, aki ugyancsak el akarta venni a hangszert. Legyőzte Gondót, aki úgy torlaszolta el a folyót, hogy egyetlen csónak sem tudott továbbmenni. A Szongai államot megalapító F.-ről szóló hagyományok mitológiai eszközökkel rajzolják meg a Középső-Niger mentén lakó s magukat a vidék őslakosainak tekintő halásztörzsek (szoninke-szongai) és a különféle hódítók között — mint a bella (belle), a Gondo szövetség népe (ugor), Koraru (halak), Zin Sárkány — lefolyt összecsapásokat.

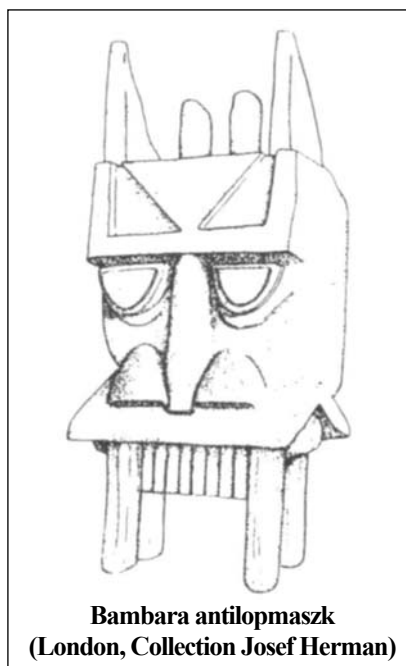
l.: Despiagnes, L. Le plateau central Nigérien. P., 1907.

FARO a vizek istene, villámisten és → DEMIURGOSZ a bambara mitológiában. Valószínű, hogy eredetileg a Niger szelleme volt a bozo nép mitológiájában, s csak később tett szert nagyobb jelentőségre. Fő tartózkodási helye a Niger, de mindenütt jelen van, sorra látogatja a vizeket.

Egyes mítoszok szerint (M. Griaule iskolájának anyagában) → PEMBA teremtette őt, más változat szerint F. a feljebbvaló. Füleit két uszony fedi, farka is hárttyás. F. teremtette a (hét) eget, ő nemzette Telikót, a levegő szellemét, s víz alakjában életet öntött a földre. Amikor F. szétfolyt a földön, látta, hogy a Pemba elkezdte világteremtés nincs befejezve, F. vízzel töltötte meg a pusztaságokat, és forrásokat fakasztott. A rezgés megtermékenyítette F.-t, és a pusztaságban egy dombon ikreket szült. Születésükkel kisarjadt az első fű, s megjelentek a skorpiók, hogy megvédjék az ikreket. Azután bőséges harmat öntözte a dombot, ebből forrás lett, a forrásból patak eredt, amelynek folyásirányát a kokoni hal szabta meg. Egy másik kokoni a hátán vitte el F.-t és az ikreket; a sodrás víz alatti lakóházukba sodorta őket. F. halakat is teremtett, benépesítette a tengereket és folyókat csúszómászókkal és

más állatokkal, azután felszállt az égbe. Amikor annyira mértéktelenül megszorodtak az emberek, hogy a földön éhínség tört ki, s az emberek a Balanzának hozott véráldozat miatt teljesen legyengültek, F. megtanította őket a vadon termő paradicsom fogyasztására. Elsőnek egy asszony kóstolta meg, aki már-már eszméletét veszítette az éhségtől. A paradicsom vérré vált benne, visszanyerte erejét. Elment megfürödni a Nigerben, F. pedig ott a vízben megragadta őt, felnyitotta a hasát, és a paradicsom összerágott maradvékát megette.

Megszámolta a magokat is – hét darab volt. Minden paradicsomban vér volt, s az emberi létezésnek (életelvnek) F. által behelyezett fő eleme, amelyet a hetes szám jelképez (három meg négy, amelyből a három a férfi-, a négy a női princípiumot jelenti). F. fellázadt Balanza ellen, s követelte, hogy állítsa le az emberek elszaporodását, amelynek oka a nők és a fa kapcsolata. Párviadalukban F. győzött. A nők ettől fogva eljártak a folyóhoz, és megitták a vizét, amelybe F. titokban paradicsomot kevert. Így történt a nők megtermékenyítése – emberi lényeket szültek, hajlékony (ízületek nélküli) ikreket. Az embereket Balanza megátkozta, s megismerték a betegségeket és a halált. Erre F.-hoz fordultak segítségért, aki azt ígérte, hogy esőt ad nekik, ha kultikus tiszteletben részesítik a vizet. Szóra, nyelvekre tanította az embereket. Hogy alkalmassá váljanak a testi munkára, ellátta őket ízületekkel. Megszüntette az ikerszüléseket, de minden emberi lénynek alteregót (dja) rendelt, aki a vizekben lakozik. Meghatározta a négy égtájat, határt szabott a világmindenségnek, megmérte az ég magasságát, a föld mélységét s az égtájak közötti távolságot; rendet teremtett az időben, bevezette az évszakokat, s az egykor volt örök sötétség helyébe a nappalok és éjszakák rendszeres változását tette. A földet hét részre osztotta a hét égnek megfelelően; létrehozta a feneketlen tengert, megásta az első kutakat, tavakat, folyómedreket, bevezette az esős és száraz évszakok váltakozását. Osztályozta az állatokat és a növényeket; az embereket fajok és kasztok szerint osztotta el, kezdve a rab-
szolgákon. Hogy az állatfajokat megóvja a kiveszéstől, mindegyiknek táplá-

Bambara antilopmaszk
(London, Collection Josef Herman)

lékot és tápláléktilalmat határozott meg. A kovácsok közvetítésével nyolcfajta magot adott az embereknek, amelyeket még az emberekkel egy időben teremtett, de mindedig titokban őrzött az égben: ez a nyolc mag táplálkozásuk és lényük magja, s minden ember a kulcscsontjában hordja. A rendre F. képviselői, a szellemek ügyelnek fel, segítségükkel irányít mindenfajta tevékenységet.

GBADE a dahomeyi mitológiában → HEVIOZO kisebbik és kedvesebbik fia; engedetlen és nagy erejű gyermek. A mítoszok szerint G.-ra anyja a haragot hagyta örökül, ezért lobbanékony, és igyekszik mindent elpusztítani. Ő küldi a cikcakkos villámokat, hangja pedig az égzengés, amely megnyitja a gyík-, kígyó- és krokodiltojásokat. Anyja mindenütt a nyomában van, a mennydörgés halkulásával hallható szemrehányó hangja: „Ne öldökölj, nyugodj már meg.” El-eljön a földre, hogy megbüntesse mindazokat, akik vétkeztek. Amikor a felhők az ég alján gyülekeznek, s távoli égzengés hallatszik, azt jelenti, hogy G. most más országokba látogatott el. Egyes mítoszok szerint atyjától megkapta → AIDO-HVEDÓ-t, a szivárványkígyót, ez szállítja őt le a földre.

GIHANGA (Kihanga) Ruanda királya a Nagy-tavak vidékén (pl. Ugandában, Ruandában) élő bantu nyelvű népeknél, → KULTÚRHŐS. Egyes mítoszváltozatok szerint → KIGVA utódja. Nevéhez kapcsolják a tehenek elterjedését Ruandában. A mítosz szerint két felesége volt G. királynak, Nyamuszusa és Niranpirangve. Egyszer, amikor G. először tért meg gazellával vadászatról, prémje miatt viszály támadt a feleségek között. Nyamuszusa lánya, Nirarucsjaba ennek hevében megtaszította Niranpirangvét. Az elesett, rá azokra a kis cövekekre, amelyekkel a földön az állatbőrt szárítás-kor kifeszítik. Egy cövek fölszakította a hasát, ettől megindult a szülés, a koraszülött meglelt, de ő maga meghalt. Fiát Gafomának nevezték. Nirarucsjaba az erdőbe menekült, ott Nkarának lett a felesége, és megszülte Gahu nevű fiát. Egyszer a forrásnál egy csordára való tehenet látott. Mind szétfutottak, egynek a kivételével, az éppen a borját szoptatta. Nirarucsjaba megkóstolta a duzzadt tőgyből kiserkenő tejet, majd egy egész korsóval fejt magának, és hazavitte. Attól fogva mindennap eljár tejjért. Egyszer aztán Nkarával együtt hazavezették a tehenet meg a borját.

Amikor Nirarucsjaba hírért vette, hogy apja beteg, tejet vitt neki, s attól az egyszerűen meggyógyult. Nirarucsjaba elmondta neki az „orvosság” titkát.

Nkara nem egyezett bele tehenének elvételébe, ezért G. megkötöztette. Hogy férjét kiszabadítsa, Nirarucsjaba odaadta apjának a tehenet. G. a varázslóktól kért tanácsot, hogyan tudna még tehenet szerezni. Azok megjósolták a napot, amikor a tóból nagy tehéncsorda jön elő, s azt tanácsolták G.-nak, hogy a fiát, Gafomát távolítsa el akkor valahova, mert szerencsétlenséget hoz rá. G. a kovácsokhoz küldte, hogy hozzon csengettyűket a kutyáknak, az azonban nem fogadott szót, hanem ehelyett egy tüskés fán rejtőzött el. A tóból egymás után jöttek elő a tehenek, végül pedig egy hatalmas bika, Rutenderi, a tehenek királya, szarvain vajköpülő sajtárt hozott. Gafoma ijedtében felkiáltott és elijesztette Rutenderit, az visszafordult, és visszaszorította a tóba a nyomában sorakozó teheneket. G. az embereivel elvágta a tehenek útját, feltartóztatta őket, és így csordához jutott. Azóta Ruandában minden tehen a királyé. Gafomát pedig Gisubinak kezdték nevezni annak a fának a nevével, amelyen elrejtőzött.

Egy másik változat szerint G. kérte Nirarucsjábát, miután az tejjel meggyógyította őt, hogy térjen vissza a szülői házba. A lány, mielőtt hazatért volna apjához, elment ahhoz a sziklához, amelyből a tehen borjastul előjött, a szikla megnyílt előtte, és sok-sok tehen jelent meg, ezeket Rutenderi, a hatalmas bika vezette, szarván a vajköpülővel.

I.: Arnoux, A. Le culte de la société secrète des Imandwa au Ruanda. Anthropos, 1912. VII. H. 3–5.; Delmas, L. La vache au Ruanda. Uo. 1930., XXV. H. 5–6.

GU a vas, a kovácmesterség, a háború, a fegyverek és szerszámok istene a dahomeyi mitológiában; → MAVU-LISA ötödik fia. A mítosz egyik változata szerint G.-nak nincs feje, a nyaka egy kardban ér véget, törzse kőből van. G. tulajdonképpen Mavunak az ereje, ezért nincs feje. G.-nak köszönhető, hogy a föld nem maradt elvadult és nem borítják végtelen erdők, tőle kapták az emberek a szerszámokat és a fegyvereket. A kovácsmítoszokban G. a főistenek sorába emelkedik, Mavuvval közösen részt vesz a világ teremtésében.

HAJNE a kindigák (hadzapi, az Eyasi-tó vidéke Tanzániában) mitológiájában az egyik főszereplő, a Hold megszemélyesítője, → DEMIURGOSZ (→ ISOKÓ-val együtt) és → KULTÚRHŐS. Hol férfi, hol nő-alakban szerepel a mítoszokban. Ha megy, remeg a föld. Vadászatról hazatérőben zsákmányát magára kötözi: lábaihoz a megölt orrszarvúkat, csipejére egy-

egy elefántot, a harmadikat pedig átveti a vállán. Halála után az égbe emelkedett.

Mint kultúrhérosz, ő adott a kindigáknak „barmot”: kecskét (jávorantilop), s megtanította őket, hogyan készítsenek ruhát maguknak a bőrből; ő adta a birkát (vaddisznó: varacskos disznó), ennek bőrből szandált csinálhatnak; és a szarvasmarhát (kudu). Megtanította az embereket vadászni, és kutyát adott nekik. Térdet is ő adott az embereknek, hogy le tudjanak ülni. Megtanította őket, hogyan csiholjanak tüzet kővel, fűcsomóval és deszkával. Egy alkalommal elefántosdit játszottak az emberek (ágakat tördeltek le a fákról, s hadonásztak velük, ahogyan az elefántok szokták), s akkor sem hagyták abba a játékot, amikor H. és felesége, Isoko rosszalotta ezt. H. ezért büntetésül elefántokká változtatta őket, a többi kindigát pedig megtanította, hogyan kell elefántra vadászni. A demiurgosz és fő kultúrhérosz funkcióit azonban a legtöbb mítoszban mégis Isoko látja el, H. csak az ő utasításait teljesíti.

HEITSZI-EJBIB (Hejgejp, Hejszib, Kabip, Tszui-Goab, Tikva) központi szereplő a koin (hottentotta: nama, korana) mitológiában, ősatya, esőt adó isten (az eső istene?), → KULTÚRHŐS és trickster. Egyes kutatók a nevét (H., Hejgejp, Hejszib, Kabip) úgy fordítják, hogy „fa alakú”, „nagy fa”.

A mítoszok szerint H.-től ered valamennyi koin törzs (ősatyának, üknek, atyáink atyjának, atyának, urunknak nevezik). Nama mítoszok szerint sziklát és köveket csinált, amelyekből előjöttek a koinok elődei; korana mítosz szerint H., teremtette meg az első emberpárt. H. adja az esőt (ha dörög az ég, azt mondják, szidja az embereket) és csinálja az esőfelhőket (úgy hiszik, a felhőkben lakozik); ő növeszti a füvet és teszi termékennyé a jószágot. Nagy hatalmú törzsfőnök és hadvezér, aki meghódította és megsemmisítette valamennyi ellenfelét. Keleten él, és rengeteg sok barma van. Nagy varázsló, bölcs, meg tudja jósolni a jövőt; mágikus hatalma van, képes átlényegülni, áthatolni a hegyeken vagy a folyók vizén. Meghal és újra feltámad; az egyik mítosz szerint pl. halála után bika alakjában támadt új életre, a bikát megszülő tehén a lelegelt fűtől fogant meg. A koinok sok-sok sírt tudnak mutatni, amelyek mind H. sírjai; ezeket ágakkal, bőrdarabokkal, kövekkel takarják be. Az egyik változat szerint egy lány füvet rágcsált, annak a levétől teherbe esett, s megszülte H.-et, aki később vérfertőzés bűnébe esett, mert anyjával létesített kapcsolatot. H. számos rettenetes szörnyet ölt meg, legyőzött nagy erejű oroszlánokat, ettől ellensége egymásnak ember és oroszlán. H. elátkoz-

ta az oroszlánt, a hiénát, a sólymot – azóta van ezeknek az állatoknak olyan gonosz természetük. H. alapította meg a koinok szokásait és rítusait.

A Tszui-Goab („sebzett térd”) nevet H. azután kapta, hogy megvívott egy másik főnökkel, Gaunabbal (akit néha a halállal tartanak azonosnak), mert H. sok emberét megölte. Eleinte Gaunab volt fölényben, de H. minden egyes összeakaszkodásuk után erősebb lett, s végül megölte Gaunabot oly módon, hogy fültövön vágta. Haláltusájában Gaunab még térdén tudta vágni H.-et, aki azóta sánta. Egy változat szerint évről évre újra megismétlődik H. (Tszui-Goab) és Gaunab párviadala. Nama mítosz szerint Tszui-Goab a tiszta kék, Gaunab a sötét égben lakozik; korana mítosz szerint az előbbi a vörös, az utóbbi a fekete égben lakik.

Egyes kutatók (pl. I. Schapera) szerint H. és Tszui-Goab két külön személy: H. trickster, aki körül számos mítosz alakult ki, míg Tszui-Goab (aki csak a Gaunabbal vívott küzdelmet elbeszélő mítoszban szerepel) esőisten, → DEMIURGOSZ, és nagyobb népszerűségnek örvend, mint H.

H. tipológiaiailag rokon a busman mitológiában szereplő → CAGN-nal.

I.: Bleek, W. H. I. Reynard the fox in South Africa or Hottentot fables and tales. London, 1864.; Hahn, T. Tsuni-II Goam, the supreme being of the Khoi-Khoïn. London, 1881.; Schapera, I. The Khoisan peoples of South Africa, Bushmen and Hottentots. London, 1930.

HEVIOZO (Szo, Szogbo) androgin istenség, villámisten, a viharistenek panteonjának feje a dahomeyi mitológiában. A mítoszokban néha Agboleszunak hívják („óriásjuh” fon nyelven), mivel képes juh alakjában megjeleni (a viharisten jelképe). Ő az ég ura, ő tartja a legfőbb ítélőszéket, mivel ismeri a világ szükségleteit. Hőséget és esőt küld; megöli az embereket és elpusztítja kunyhóikat, a fákat és a mezőket; ugyanakkor ő ad termékenységet embernek és mezőnek. A viharistenek panteonjában, melynek ő a feje, istenek a gyermekei (akik a villámokon uralkodnak): → AGBE (az egyik mítoszváltozatban H. fia, ezt feltehetően az váltotta ki, hogy igyekeztek H. köré rendezni a vízzel kapcsolatos jelenségeket és szereplőket), Aden, Akolombe, Adzsakata, Gbvezu, Akele, Alaza, → GBADE. Közöttük Aden a rangidős, mivel Agbe nem lakozik az égben. Ő küldi az éltető esőt és őrzi a gyümölcsfákat. Akolombe szabályozza a hideg és meleg váltakozását a világban, ő küldi a jégesőt, ő tehet a folyók áradásáról. Adzsakata hozza a záport, mindig siet. Gbvezu mindig H. közelében van, nem közeledik a földhöz, és nem öl meg embereket; hangja távoli égzengés valahol a látóhatár alján. Akele sem öl embert; ő tartja kötőféken az esőt, kötelessége, hogy vizet

vegyen a tengerből, amiből azután eső lesz. Alaza erdőben tanyázik, ott tart ítéletet; papkíséret nélkül senki sem merészkedik oda. Alaza segít megtalálni a tolvajt. Azért jött el az emberek közé, hogy beszéljen nekik az égi országról és a földi országról. Ő tanította meg az embereket, hogy tiszteljék H.-t (Szót) és a gyermekeit.

HUVEANE (Hubeane, Hobiane, Csuveane, Khutszoane, Kugyane-Koszane) isten („nagy isten”), ősatya („az első ember”), → DEMIURGOSZ és trickster egyes bantu nyelvű népek mitológiájában. Atyja neve Huve vagy Hove (ebből H. a Hove kicsinyítő képzős alakja); más változatokban atyját Hodi, Rivimbi vagy Levivi néven emlegetik, megint mások → MORIMO fiának mondják. Lakása az égben van, de leszállt a földre, hogy megteremtse a földet és az embereket. Azután ismét felment az égbe vert cövekeken. Az egyik változat szerint agyagból gyúrt egy gyermeket, és életet lehelt bele (egy változat szerint a gyermek úgy jött létre, hogy H. valami olyasmit kapott be, ami anyjának volt szánva). A gyermeket egy fa odujába rejtette, és titokban minden reggel tejjel itatta. Az apja kileste, elvitte, és a feleségével közösen a tűzifa közé rejtették a kunyhó eresze alá. H., amikor nem találta a gyermeket, bánatosan hazament. Anyja megszánta, és elküldte tűzifáért, ahol meg is találta a gyermeket. Ezért elnevezte „sok gondot okozónak”. Mivel senki sem tudta, honnan van H.-nak a gyermeke, azt kezdték beszélni, hogy varázslással foglalkozik. Ha apja nyájában, amelyet őriznie kellett, a birka vagy a kecske párt ellett, H. az egyiket elrejtette egy üres természetbolyban. Valaki elárulta ezt az apjának, az pedig megtalálta az elrejtett jószágot, és vissza akarta vinni a nyájba. Ám H. egy vesszővel apjára sújtott. Amikor hazafelé tereltek a nyájat, az emberek megint varázslásról beszéltek. Azt követelték az apától, tegye el láb alól H.-t, mielőtt az még megrontaná az egész falut, s mérget is adtak neki. Amikor az anyja egy bögre mérgezett tejjel kínálta, H. a tejet kiöntötte a földre. Ugyanígy minden további próbálkozás is meddőnek bizonyult, hogy elpusztítsák a fiút. Az emberek belátták, hogy nem tudnak H. eszén túljárni, s békén hagyták. Azóta bosszantja őket, ostobának tettei magát, képtelen dolgokat tesz (azt állítja, a falubeliek tanácsára). Csínytevéseinek áldozata néha a saját apja (így pl. megeszti a neki szánt vacsorát, s annak eltűnését varázslattal magyarázza). Végül is szülei és a szomszédok jobbnak látták békében élni vele.

A mítosz egyes változataiban már nem maga H. a csínytevő, hanem fia, Hutszvane. Egyes mitológiai elképzelések szerint Hutszvane egyszer majd visszatér, s boldogságot és jólétet hoz az embereknek. H. csínytevései a zulu

folklórban szereplő másik trickster, → UHLAKANYANA csínyeire emlékeztetnek.

I.: *Baumann, H.* Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker. B., 1936.; *Casalis, E.* The Basutos, or twenty-three years in South-Africa. London, 1861.; *Hoffmann, C.* Sotho-Texte... Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen, 1929. XIX. H. 4.; *Moffat, R.* Missionary labours and scenes in Southern Africa. London, 1842.; *Werner, A.* Myths and legends of the Bantu. London, 1933.

IFA a jóslás, bölcsesség és a sors istene a joruba mitológiában, a pálma-dió (kókuszdió) istenének is nevezik, mivel ilyen dióval jósolnak. A mítoszok úgy tudják, hogy a földön Ifében (a jorubák legrégebbi városállamában és kultikus központjában) jelent meg, később azonban Adóban telepedett le. Ott egy sziklán kókuszdiót ültetett el, amelyből egy tövön tizenhat palma kelt ki. Kultusza a jorubák körében igen nagy jelentőségre tett szert; papjai más papok fölött valóknak számítottak. Tanácsért fordultak hozzá háború előtt, ha békét akartak kötni, ha házat akartak építeni, ha elmaradt a gyermekáldás. Minden évben kultikus ünnepséget ültek tiszteletére. Vö. → FA a dahomeyi mitológiában.

IMANA a Nagy-tavak vidékén élő (banya) rvanda és ruanda (rundi) nép mitológiájában az istenek panteonjának feje (a panteon tagjai az isteni rangra emelt uralkodók, az uralkodók és főrangúak ősei) és → DEMIURGOSZ.

A mítoszok szerint ő teremtette a világot: az eget és a földet, a növényeket és az állatokat s az első emberpárt. Ennek az első emberpárnak első gyermeke Hutu (Bahutu) és Tutszi (Batutszi) volt, a Ruandában lakó főbb etnikus csoportok őket tisztelik ősükként. I. uralkodik élet és halál felett, ő segíti a gyermekek születését, a jószág szaporodását, teszi termékennyé a földet, esőt támaszt, hozzá kapcsolódik a villám és a mennydörgés. A halál eredetét elbeszélő mítoszban tévedésből egy kígyót nézett embernek, és neki ajándékozta a halhatatlanságot. Másnap felfogta tévedését, és megparancsolta az embereknek, öljk meg a kígyót. Az emberek osztályrésze pedig a halál lett. A (banya) rvanda mitológiában kései rétegek rakódtak a mítosza: a mítosz ideológiai alapot teremt az állattartó tutszik Ruandában történelmileg kialakult privilegizált helyzetéhez, szemben a lakosság tömegét alkotó földműves hutu és különösen az őslakos pigmeus (batva) népeiséggel. Az egyik ilyen mítoszban I. próbatételnek vet alá három testvért, Gatutszit (a pásztor

tutszik ősatyját), Gahutut (a földműves hutuk ősatyját) és Gatyát (a pigmeus batvák ősatyját) azzal, hogy egy tejjel teli korsót bíz rájuk megőrzésre. Gatva megitta a tejet, Gahutu egy részét kiborította, csak Gatutszi állta ki a próbát. Ezért Gatvából fivéreinek rabszolgája lett, és attól fogva erdőben kellett élnie; Gahutu a földet kezdte művelni, s terméséből marhát vásárolhatott; Gatutszié lett az egész nyáj, és uralma kiterjedt a többiekre. A (banya) rvandák I. nevéhez kapcsolják → KIGVA eredetét.

I.: *Baumann, H.* Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker. B., 1936.; *Hurel, E.* La poésie chez les primitifs, ou comes, fables, récits et proverbes du Rwanda (Lac Kivu). Brux., 1922.; *Tegnaeus, H.* Le héros civilisateur. Contribution à l'étude ethnologique de la religion et la sociologie africaines. Stock., 1950.; *Werner, A.* Myths and legends of the Bantu. London, 1933.

ISOKO (Isoje) a kindiga (hadzapi) nép (Tanzániában az Eyasi-tó vidékén) mitológiájában Nap, → DEMIURGOSZ és → KULTÚRHÓS. O teremtetette az embereket és az állatokat, a vadállatok sorsául szabta, hogy a szavannában éljenek; a varázslókat ő változtatta orrszarvúvá, az embrevőket pedig leopárddá. Megharagudott a páviánokra, mert elfelejtettek neki vizet hozni, s ezért egy részüket kindigákká változtatta. Az iszanzu és iramba törzsnek bivalyokat, birkákat, kecskéket, kölesmagot s a föld megmunkálásához ásóbotot adott, e két törzs fiai földművelők lettek; a mangati törzs bivalyokat, kecskéket, birkákat és szamarakat kapott, belőlük állattenyésztők lettek. Azoknak a kindigáknak, akik félvállról vették parancsait, elrendelte, hogy a szavannában éljenek, és azzal táplálkozzanak, amit ott találnak. Közvetítője, a kindigák első törzsfőnöke, Indaija révén a kindigáknak sok hasznos holmit juttatott, közöttük szent játékokat és a hozzájuk használt hangszereket és legyezőket. Az első ilyen „játék” az epembe nevű rituális tánc volt, ez segítette a kindigákat, hogy ha eltáncolják, húshoz és más élelemhez juszanak. Indaiját megtanította a nyílméreg készítésére és a nyíl használatára. I. tanította meg a kindigákat a főzésre, strucctojás héjából edények készítésére; a férfiak tőle kapták íjukat és nyílvesszőiket, az asszonyok pedig azokat az ásóbotokat, amivel a földből a gyökereket és gumókat kiássák.

Eredményes vadászat után az elejtett állat húsából áldozatot mutattak be tiszteletére. Sok mítoszban szerepel együtt I. és → HAJNE.

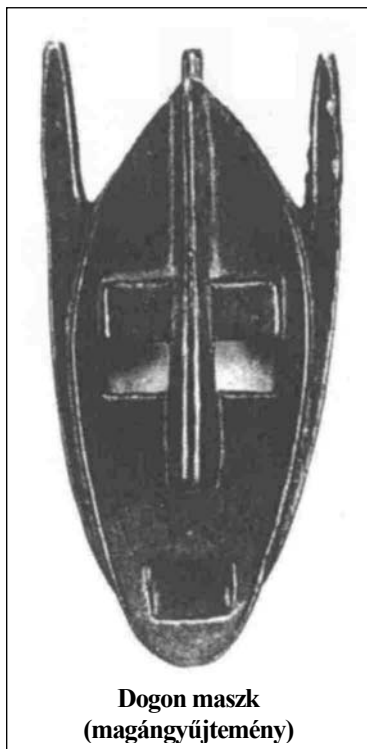
ISZONG („földanya”) az ibibio (Délkelet-Nigéria, a Cross alsó szaka-sza) mitológiában a termékenységisten-nő. Jelképe a teknősbékapáncél, amely a nőiséget testesíti meg (vö. → ALE az ibo mitológiában). Egyes mítoszokban → EKA ABASZI-val azonosítják.

JO a dahomeyi folklór egyik szereplője, trickster, → LEGBA sajátos, mesés változata, bizonyos mitológiai vonások azonban az ő alakjában is megvannak. Rokoni szálak fűzik → HEVIOZO istenhez: J. nővére Hevionának a felesége. J. egy alkalommal elindult az égbe, hogy meglátogassa nővérét, de csínytevései miatt kiűzték az égből, egy folyóba esett, ahol valamiféle öregasszony fát vágatott vele, de a fa állandóan újra kinőtt. A favágáskor hallható visszhang J. fejszójének a hangja. Pókká változva J. hálót sző; valamilyen csínytevéseért büntetésül a fiát J. feldobta a levegőbe, s a fiú lepkévé változott. Meghúzta a fülét a nyúlak, mert az becsapta egyszer, azóta van hosszú füle a nyúlak. J. sok mindent „tönkretett” abból, ami az ősök korában jó volt. Régebben lányokká tudtak változni a fák. J. „elrontotta” a mágiát, mert amikor feleségül vett egy falányt, nem tartotta be a „házassági feltételeket” (hogy nem beszél a falány származásáról), s a felesége visszaváltozott fává. A mesékben gyakori társa Dada Szegbo (Dada Sze vagy Aszegbo), a mitikus király.

JURUGU a dogon mitológiában a rendetlenséget, terméketlenséget, aszályt, halált, éjszakát testesíti meg, ellenlábasa a → NOMMO ikreknek (akik a rendet, termékenységet, vizet, életet, fényt személyesítik meg). Mindkét princípium nélkülözhetetlen a normális élethez. J. → AMMA és a föld első kapcsolatából született. Ám ezt a közösülést megzavarták, s ezért a várt ikrek helyett J., a sakál született meg, egy lény, amelynek nincs párja. A pár nélkül maradt J., vágyat érezvén, vérfertőzést követett el anyjával. Megragadta az összefonódott Nommo ikreket meg a földet fedő rostokat, amelyek a szót rejtették magukban. A föld igyekezett ellenállni, hangyává változott, és elbújt önnön méhébe, egy hangyabolyba, de így sem tudott menekülni J. elől. A vérfertőzés eredményeképpen a sakál megtanulta az emberek beszédét, s így később el tudta árulni a jósoknak az istenek szándékát.

KALUNGA (Karunga) széleskörűen elterjedt mitológiai szereplő a trópusi Nyugat-Afrikában, valamint a kelet-afrikai ambo, luba, kongo, mbundu,

csokve és néhány más, bantu nyelvű népnél. Egyesíti magában az ősatya és részben a viharisten vonásait.

Dogon maszk
(magángyűjtemény)

Mint istenként tisztelt ős, az „alsó világhoz”, az ősök világához kapcsolódik (ha valaki meghalt, azt szokták mondani, „K. magához vette”). K. valamennyi ősatya atyja, s az ősatyák segítségével kormányozza a világot, az ősök az ő szolgálói. Ő teremtette a világot és az első embereket, ezeket úgy „hívja elő” a földből, sziklából, szent fából, természetből. Az egyik mítosz szerint ráütött egy természetbolyra, s az így keletkezett nyíláson „előhívta” az első emberpárt, Amangudut és a feleségét, akiknek a két fia, Kanzi és Nangombe később húgaikat vették feleségül. Egy másik mítosz szerint K. a földből jött elő, és három házaspárt teremtett, tőlük ered az ambo, a herero és a busman törzs. Van olyan változat is, amely szerint K. maga volt az első ember. Egyes változatokban nem ő szerepel, hanem a segítőtársa, a „csontos vénasszony”, aki az

Omukua-fából hív elő három gyermeket.

K. viharisten is (noha nem olyan kifejezetten, mint pl. → MULUNGU), fekete ruhája van (az eső rituális színe), és fekete bikát áldoznak neki (jellegzetes esővarázslási áldozat).

I.: *Baumann, H.* Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker. B., 1936.

KAMONU a Zambiában élő bantu nyelvű luji nép mitológiájában az első ember, → KULTÚRHŐS. A mítosz szerint → NYAMBE, aki a föld alatt élt, megteremtette az erdőket, folyókat, állatokat, valamint az első emberpárt, K.-t és a feleségét. De K. ravaszága és ügyessége hamarosan nyugtalanná tette Nyambét, ezért fából faragott magának egy tálat, K. utánacsinálta. Nyambe erre vasat kezdett kovácsolni, K. is ugyanazt tette, sőt dárdát kovácsolt magának, és állatokra kezdett vadászni. Nyambe megjedte, hogy a vadász rá is sort kerít, ezért egy pókhálón felmenekült az égbe.

I.: Jacottet, E. Études sur les langues du Haut-Zambéze. Pt. 3. P., 1901.; Jalla, L. Sur les rives du Zambéze. Notes ethnographiques. P., 1928.

KATONDA a ganda mitológiában → DEMIURGOSZ. Ő teremtette a világot, az isteneket és az embereket; őt tartják „az istenek atyjának”. Az istenek panteonjában mégis a második helyre szorult (vö. a politeisztikus panteonok fejének tekintett más hasonló istenekkel, mint pl. → OLORUN, → MAVU-LISA, → IMANA, → VAMARA). Egy változat szerint ő nemzette → KINTU-t, s küldte le feleségétől a földre.

KAUMPULI a pestis istene a ganda mitológiában. A mítoszok szerint Kajemba, Dzsuko király fivére volt az apja, aki elvett egy Naku nevű asszonyt, hiába óvták tőle az istenek. Amikor Naku megszülte K.-t, a kar és láb nélküli gyermeket, Kajemba megijedt, s az anyát és csecsemőjét egy csónakban a szomszédos Buszoga országba küldte, de ott nem fogadták be, és a papok tanácsára visszaküldték őket. Hosszú időn át innen is, onnan is kiutasították őket, míg végre Bugójában tudtak letelepedni. Amikor K. meghalt, a pestis istene lett. Bulemeziben temploma állott. Úgy vélték, hogy K. a templomban van egy mély gödörben. Hogy meg ne szökhessen, és az emberekben kárt ne tehessen, a gödröt gondosan lefedik banánszárral, majd vadmacskák prémjével, s a szélére súlyos köveket helyeznek. Dzsuko királynak tilos volt Bulemezi irányába néznie. A tilalom betartásának ellenőrzését egyik feleségére bízták, de az egy alkalommal megbetegedett, s a király a domb felé pillantott, amelynek tetején K. temploma állt. Néhány nappal később meg is halt.

Nabuzaninak (K. dajkájának és táplálójának) is volt temploma, ő az asszonyok, köztük is különösen a terhes asszonyok pártfogója. Papnői a bába-asszonyok.

KIBUKA a háború istene a ganda mitológiában. A mítoszokban → MUKASZA isten öccse. Őt küldték segítségül a nyorók ellen harcoló Nakibingve király megsegítésére. A csata közben K. felszállt az égbe, nyilával és dárdáival onnan verte le a nyorókat. Az ő segítségének köszönhetően a gandák megnyerték első csatájukat a nyorók ellen. Csakhogy K. megszegte Mukasza tilalmát (nem szabad nyoro asszonyokkal közölnie), s az egyik rabszolganőt kunyhójába vitte. Az asszony rájött, kivel van dolga, és meg-

tudta, hogy hol lesz a csata idején, majd éjszaka visszazökött az övéihez. Amikor reggel újult erővel lángolt fel a csata, a nyorók nyilaikkal a felhőket lőtték, s hamarosan halálra sebeztek K.-t. Egy felhőn alászállt egy nagy fára, és ott meghalt, Nakibingvét pedig számos emberével együtt lemészárolták a nyorók. K. testét levették a fáról, és eltemették. A mítosz másik változata szerint K. leejtette a pajzsát. A nyorók megtartották maguknak, s ezért megbűnhődtek: korábban ismeretlen betegség terjedt el közöttük. Erre visszaadták a pajzsot a gandáknak, azok egy templomban helyezték el, amelyet K. tiszteletére emeltek, számos más relikvia közé.

K. halála után Mukasza két fia, Nende és Kirabira lett a hadisten. Közöttük Nende a rangosabb, ő ad tanácsokat háború idején, s küldi embereit a csatába. Hat neki szentelt feleség áll a szolgálatára, ezek sohasem hagyják el a templom területét.

KIGVA ősatya és első uralkodó a (banya) rvanda bantu nyelvű nép mitológiájában (Ruanda), aki (bátyjával, Lututszival együtt) → KULTÚR-HŐS-ként is szerepel. Származás szerint → IMANA istenhez kapcsolódik. Ima-na két országot teremtett, egy felsőt, amely a felhők, a Nap és a csillagok felett helyezkedik el, s egy alsót, a földet. A felső birodalomban megalakította a természetett növényeket, a fákat, az állatokat és az embereket. Egy meddő asszony elment Imanához, hogy adjon neki gyermekeket. Imana azal a feltétellel ígérte meg kérése teljesítését, hogy mindent titokban tart; fogott egy darab agyagot, nyálával elkeverte, és embert gyúrt belőle; odaadta az asszonynak, hogy tegye egy edénybe, és kilenc hónapon át reggel-este töltsen meg az edényt tejjel. A kilenc hónap leteltével sírást hallott az asszony az edényből, kivette a csecsemőt, megmosdatta, és azt mondta az urának, hogy gyermeke született (akit később K.-nak hívtak, anyját pedig Nyinakigvának, vagyis „K. anyjának”). Imanától később ismét fiúgyermeket kapott, Lututszit, majd egy lányt, Nyinabatutszit („a tutszi nép anyját”). K.-ból és Lututsziból nagyszerű vadász lett, Nyinabatutszi mindenki másnál szebben tudott gyékényt fonni, kosarat készíteni, sört főzni.

Nyinakigva azonban megszegte adott szavát: húga, aki szintén meddő volt, kifaggatta a gyermekek születésének titkáról. Imana megharagudott, és megbüntette Nyinakigvát, elvette tőle gyermekeit, és száműzte őket az alsó világba. K., a fivére és a húga így került a földre, ahol tíz napon át igen sokat szenvedtek a hidegtől, éhségtől és betegségektől. Imanának megesett rajtuk a szíve, amikor hozzá fohászokdtek, tüzet küldött nekik, természetett növények magvait, kovácskalapácsot és -fújtatót, ásóbotot és más szükséges szerszá-

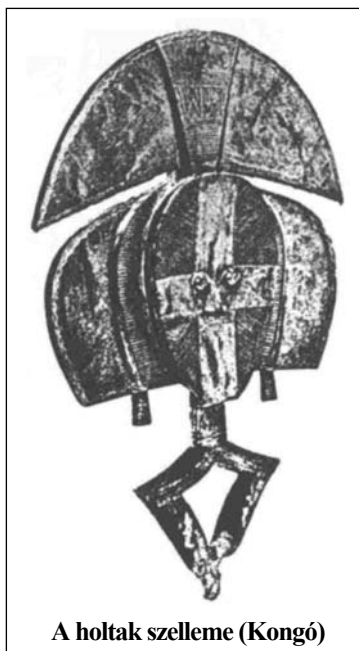
mokat. K. a testvéreivel munkához látott: K. vágta le a fűvet, Lututszi ásóval felporhanyította a földet, Nyinabatutszi vetett, s másnap már ki is keltek a magok, s learathatták az első termést.

Az alsó világ egy lakója (abból a népből, amelyet Imana egykor ugyancsak elűzött) egy alkalommal odament K. kunyhójához, meglátta a tüzet, a megművelt földeket, amelyek korábban sosem látott növényekkel voltak bevetve. „Imana gyermekei” megvendégték, s némi útravalót is adtak neki. Erre mások is eljöttek ennivalót kérni. K. azt ajánlotta, megtaníttja őket a földművelésre, s ehhez magot és szerszámokat is adott nekik. K.-t Ruanda királyának kiáltották ki. Amikor az ásóbot már elhasználódott, K. és Lututszi ércet olvasztott és ásókapákat kovácsolt. A hutu népet is megtanították a kovácsmesterségre, s azóta Ruandában a hutuk készítik a földműves-szerszámokat. Amikor az erdőkben élő tva nép védelmet kért K.-tól a vadállatok ellen, K. és Lututszi dárdákat adott nekik, s megtanította őket íj és nyilvessző készítésére; a tvák is elismerték K. uralmát.

Imana Mutabazi közvetítésével K.-nak, Lututszinak és Nyinabatutszinak jószágot adott, minden fajtából egy párat, s K.-nak megparancsolta, vegye feleségül a saját húgát. Három fiuk és három lányuk született, a nagyobbik lány később Imana parancsára Lututszi felesége lett. Mutabazi vértestvérvé vált K.-nak, és itt maradt a földön. Az emberek azonban irigységből megölték őt. Imana feltámasztotta, de ekkor már nem maradt az alsó világban, hanem egy villámon felment Imanához. Most már az égből gondoskodik Ruanda jólétéről, s ha nehéz idők járnak az országra, beköltözik a király valamelyik fiába.

I.: Loupias, P. Tradition et légende des Batutsi sur la création du monde et leur établissement au Ruanda. Anthropos, 1908. III. No 1.; Meyer, H. Die Barundi. Lpz., 1916.

KINTU ősatya a ganda mitológiában, az első ember, aki megjelent a földön, → **KULTÚRHŐS** és egyben isteni rangra emelt király. Egy mítoszban Gulu égistennek a fia, egy másikban → **KATONDA** isten fia. Számos mítosz úgy adja elő, hogy nem K. származik az istenektől, az égiek-

A holtak szelleme (Kongó)

től, hanem a felesége, Nambi, Gulu királynak a lánya. Gulu házassági próbatételnek veti alá K.-t, mielőtt hozzájárulna lánya és K. házasságához: száz személyre főzött ételt kell megennie, rézfejszével egy sziklát széthasítania, egy korsó harmatot gyűjtenie. K. sikeresen megoldja valamennyit.

Amikor K. a feleségével a földre készült, teheneket, kecskét, tyúkot, banánfahajtást, batátát, kukoricát vitt magával. Gulu figyelmeztette őket, semmi szín alatt se térjenek vissza, még ha valamiről meg is feledkeztek volna, mivel Nambi bátyja, Valumbe (a halál) is velük akar menni. Nambi mégis visszafordul félútról, mivel elfelejtett magot vinni tyúkjainak. Nem sikerült észrevétlen maradnia Valumbe előtt, bátyja is követte a földre. Nambi elültette az égből hozott növényeket, a földet kukorica meg banánfák borították el, a jószág is elszaporodott. K. és Nambi házasságából sok gyerek született, de miután összevesztek Valumbéval, a gyerekek sorra meghaltak. Gulunak megesett a szíve K.-n, és elküldte a földre Nambi másik fivérét, Kajkuzit, hogy akadályozza meg Valumbét az ördöklésben. Kajkuzi elrendelte minden embernek, hogy mindaddig ki ne jöjjenek a házukból, míg meg nem fogja Valumbét, s addig senki se zajongjon, még akkor sem, ha váratlanul megpillantják Valumbét. Ám amikor Kajkuzi előcsalta Valumbét föld alatti rejtékhelyéről, a gyermekek megszegték a tilalmat. Kiáltásukat meghallotta Valumbe, és visszabújt a földbe. Kajkuzi azt mondta K.-nak, most már semmit sem lehet tenni, és visszatért az égbe. A halál azóta köztünk él.

K. a mítosz szerint a ganda uralkodó dinasztia nemzetségalapító őse; ő tanította meg az embereket, hogyan csináljanak maguknak ruhát, bevezetett egyes rítusokat és rituális tárgyakat, táplálkozási tilalmakat állapított meg.

K. körül alkotnak ciklust a kovácmítoszok. Az egyik szerint K. fia, Mulanga volt az első kovács. Egy másik változat úgy tudja, hogy az első kovács Nyoróból jött, és K. udvarában lett királyi kovács, K. maga is gyakran dolgozott vele együtt. A kovács és leszármazottai magas tisztséget foglaltak el a királyi udvarban.

Egy változat szerint, amikor K. meghalt, a főnökök és papok közhírré tették, hogy az erdőben bújt el, s közben titokban eltemették a háza mögött, testét tehénbőrbe csavarták, és túskeágakkal fedték be a sírt a vadállatok ellen. A főpap mindaddig őrizte a sírt, míg le nem lehetett emelni a holttestről annak állkapcsát, amelyet azután a templomban helyeztek el. K. temploma Magonga hegyén emelkedik, állandóan ég benne a szent tűz. A templom előtt állt K. szent fája, amely egy banánfa tövéből sarjadt, s valaha az égből hozták hajtását. K. szent erdejében áldozatokat mutattak be.

KOMFO ANOCSE (Okomfo Anocse, szó szerint „Anocse papja”, „Anocse vagy Anokji papja”) asanti epikus történetek és dalok hőse.

A hagyomány elbeszéli csodálatos születését (születésekor orvosságot és jogart, a hatalom jelképét tartotta kezében), gyors növekedését (hathónapos korában szólalt meg), rendkívüli képességeit (esőt tudott kelteni, megjósolta a jövőndőt, ha földobott egy követ, az madárrá változott). Csodálatos testi ereje volt (a pálmafán, amelyre felmászott, ott maradtak szandáljának nyomai bemélyedés formájában; ujjával be tudta nyomni a követ), ismerte a mágiát, az orvosságokat és az amuletteket. Serdülőkorában nagy útra indult, s ahol szívesen látták, azt a vidéket megáldotta, ahol pedig rossz fogadtatásban részesült, megátkozta.

Nevéhez kapcsolják Kumaszi város keletkezését: K. elültetett egy fát, amely egyetlen nap alatt megnőtt, s meghívta az asantikát, települjenek le a fa körül, amelyet „Kumnak” nevezett, s alapítsanak államot. Így született Kumaszi városa (neve: „a fa alatt”). Amikor a szomszédos dominák ellen vívott harcban Kumaszi vezére s a pap, K. bátyja is elesett, Oszai Tutu ült a trónra (asanti uralkodó a 17. sz. végén, a 18. sz. elején), K. lett a főpap. Mágikus képességeivel elérte az asantik egyesülését: az asanti törzsfőnökök tanácskozásán orvosságot kevert össze pálmaborral, a törzsfőnökök megitták, és ettől Oszai Tutu alattvalói lettek. K. megjövendölte a csaták kimenetelét és a harcolók sorsát, megnevezte azokat a tabukat, amelyeknek megtartásától függött a győzelem.

K. nevéhez kapcsolódik az asantik egységét jelképező „aranytrón” megjelenése is: meglendítette karját, ég- zengés hallatszott, meghasadt az ég, s alászállt az „aranytrón”. A főnökök ujjakon levágták a körmöt, K. ezekből a vagdalékokból készített orvosságot, s azt elégette. A füst ellepte a trónt, s a füsttel együtt a trónba költözött az asanti nép szelleme is. Egy másik változat szerint K. azt mondta Oszai Tutunak, keressen székfáragót. Amikor a szék elkészült, K. révületbe esett és táncolni kezdett. Valami alászállt az égből: K. megfogta, és Ntima Gjakari elégetett szívének hamujával együtt a szék (trón) középső részében helyezte el. Azután hét csengőt készíttetett, és azokat a székre akasztotta. E hét csengő az eljövendő hét asanti királyt jelképezte, akik alatt az asanti államnak fel kell virágoznia.

I.: Szkazki narodov Afriki. M., 1976. No 54.; Vologyina, V. Ny. Folklor narodov akan i eve. In: Folklor i lityeratura narodov Afriki. M., 1970.; Rattray, R. S. Ashanti law and constitution. London, 1956.

KVOT (Kott, Kot) a mai Szudán déli részén lakó nuerok mitológiájában ősatya, → DEMIURGOSZ és → KULTÚRHŐS. Ő teremtette a Napot, az embereket, a tehenet és a durrut (cirok), valamint a vadállatokat, a dárdát, a horgot. Ő küldi az esőt (vihár alkalmával dohányt dobnak fel a levegőbe, hogy kibékítsék K.-ot), uralkodik élet és halál felett. Álmában megjelenik az embernek, s megjövendöli a teherbe esést, halált (vö. → DENG DIT a din-káknál).

I.: Evans-Pritchard, E. E. Nuer religion. Oxf., 1956.; uő The nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of Nilotic people. Oxf., 1940.

LEBE a dogon mitológiában az első ősatya a földön, akit a hetedik és a nyolcadik → NOMMO-ösök alkottak. Eredetileg a nyolcadik ősatyának (a beszédnek) a leszármazottja, ennek megfelelően ő volt a földön a szó igazi hordozója. Mivel azonban a szó ura (istene) a hetedik ősatya volt, de őt megölték az emberek, L.-nek az ő világába kellett kerülnie, tehát meghalt. A föld alatt a hetedik ősatya elnyelte L.-t, majd egy vízárral kihányta. Ott, ahol L. teste volt, a víz hatalmas területet árasztott el, és őt folyó alakult ki. L. csontjai, amikor az ősatyából („méhéből”) kikerültek, színes kövekké, vagyis dugékká (kultikus tárgyakká) váltak, s az emberi lélekéhez hasonló körvonalat vettek fel, ezt a körvonalat a nommók vonják meg az ember születésekor. Miután a hetedik ősatya elnyelte a nyolcadik ősatya leszármazottját, életerejük eggyé vált; L. az új szó (a harmadik szó).

Az eredetmítosz egyik változata szerint, amikor a dogonok Mande országában éltek, L. két fiúgyermeknek adott életet. Az idősebbiktől erednek a dogon törzsek: dion, domno és ono, L. kisebbik fia pedig az aru törzs megteremtője lett.

Amikor L. meghalt, testét lebecsátották a földbe. Mielőtt a dogonok elhagyták volna Mande országát, elhatározták, hogy magukkal viszik L. földi maradványait. De amikor egyikük (Dion – „földtúró”) felnyitotta a sírt, azt látta, hogy L. új életre támadt: a sírban egy eleven kígyó volt. A dogonok egy maréknyi földet vettek a sírból, és a kígyó vezetésével elindultak egy föld alatti úton. Az új hazába érkezve Dion oltárt épített L.-nek: a maréknyi sírföldet egy kocka formájú kő alá tette, s egy kis mozsárral fedte le. Dion L. kultuszának papja, vagyis ogon lett.

LEGBA isten és trickster a dahomeyi mitológiában, → MAVU-LISA hetedik, legkisebbik fia. A mítosz szerint győzött abban a versenyben, amelyet Mavu rendezett, teljesítette a feltételt, hogy egyidejűleg többféle hangszeren játsszék, és táncoljon is hozzá. Mavu ezért a többi isten fölé helyezte őt. A rengeteg dahomeyi kópé-isten között (ezek rendszerint szüleik által elkényeztetett legkisebb gyermekek, akik nagy szabadságot és büntetlenséget élveznek) L. a fő csínytevő, „az istenek tolmácsa”, egyedül ő ismeri mind Mavu nyelvét, mind pedig fivéréit, akiknek Mavu más-más nyelvet adott. L. körbelátogatja fivérei birodalmát, majd tájékoztatja Mavut a látottakról. Viszályt támaszt az istenek között. Beleavatkozik pl. → HEVIOZO és Szagbata viszályába. Az egyik mítosz szerint Mavu-Lisa Szagbatára mint a legidősebbre bizza a föld kormányzását, Heviozo azonban ezt a pozíciót magának szerette volna megkaparintani, s ezért megharagszik. L. azt tanácsolja neki, ne adjon esőt, Mavunak meg azt mondja, vízhiány van az égből. Mavu parancsára cseppnyi eső sem esik az égből. Az emberek elégedetlensége Szagbata ellen fordul, mivel azóta van aszály, hogy a földre jött. Amikor Mavu azzal küldi L.-t a földre, tudja meg, hogyan mennek a dolgok, L. a Vututu madarat küldi Szagbatához egy üzenettel, hogy rakjon hatalmas tüzet, a madár pedig énekkel jelezze, ha füst száll fel belőle. Mavunak ugyanakkor azt mondja, hogy aszály van a földön, s a tűztől mindenki elpusztul, valószínűleg nemcsak a földön, hanem az égből is. Akkor Mavu megparancsolja Heviozonak, hogy adjon esőt, és azt is elrendeli, hogy ettől fogva az esőt a földről irányítsák.

L. volt az első, aki gbót (mágiát, varázslást) űzött. Akkoriban az istenek sokat éheztek, mert nem kaptak áldozatot. L. csinált egy kígyót, letette a vásárba vezető útra, s megparancsolta neki, marjon meg minden arra járó. Egy-egy kígyómarás után megjelent L., s jutalom ellenében vállalkozott a gyógyításra. Egy Ave nevű embernek felkeltette az érdeklődését L. tevékenysége, L. beavatta őt a mágiába, megtanította a kígyómarás gyógyítására. Mavu azonban megtiltotta L.-nak, hogy egyéb titkokat is felfedjen, magát L.-t pedig láthatatlanná tette. L. megosztotta ágyát → FA-val és lányával, → MINONÁ-val, amiért Mavu örök elégedetlenségre kárhoztatta őt.

LESZA (Reza) a vihar és az eső istene a trópusi Afrikának Zambiában és Délkelet-Zairéban lakó bantu nyelvű népeinél (pl. ila, tonga, busza [bisa], bemba [vemba], luba, szubija, honde [kaonde]). A mítoszok szerint az égből lakozik, megjelenési formája az eső, az égzengés és a villámlás. Az ila mítoszokban a villám L. szeme villanása, ha haragszik (egy másik változat sze-

rint a villámok a szájából csapnak ki), az égzengés az ő hangja, a csillagok pedig a szemei; ha L. alászáll a földre, vihar támad. Közte és az emberek között az ősök szellemei közvetítenek. Valószínűleg az őskultusz hatására a viharisten L. eredeti alakja egyes népek körében olyan vonásokkal bővült, amelyek a → KULTURHŐS ősatyákra jellemzőek. A busza és bamba fogalmak szerint a holtak lelke L.-hoz, a holtak világába költözik. Honde mítoszok szerint L. egy személyben viharisten, → DEMIURGOSZ és kultúr-érosz. Ő teremtette az első embereket: Mulongát és Mvinambuzit, akik kezdetben nem nélküliek voltak, s csak L. jóvoltából váltak férfivá és nővé. Az első emberpár részére L. a mézmadárral három tökhéj edényt (kalabast) küldött: kettőben hasznos növények magvai voltak, a harmadikban a halál, a betegség és a ragadozók. Az edényeket nem volt szabad kinyitni mindaddig, amíg L. személyesen nem jön, de a mézmadár megszegte a tilalmat, emiatt jelent meg a világban a halál, a betegségek és a ragadozók. L. megbüntette a tilalomszegőt, az embereket megtanította, hogyan készíthetnek házat a vadak ellen, hogyan kell bőrt kikészíteni, tüzet csiholni, ércből vasat olvasztani, s abból fejszét, ásóbotot, dárdát készíteni. Bevezette a menyasszonyváltás szokását.

I.: Baumann, H. Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker. B., 1936.; Lechaptois Aus rives du Tanganika. P., 1913.; Melland, F. H. In witch-bound Africa. An Account of the primitive Kaonde tribe and their beliefs. London, 1923.; Smith, E. W.-Dale, A. M. The Ila-speaking peoples of Northern Rhodesia. II. London, 1920.; Torrend, J. Specimens of Bantu folklore from Northern Rhodesia. London, 1921.

LIANZSA (Lianja, Injanja) a mongo-nkundo csoporthoz tartozó bantu nyelvű népeknél, amelyek a Kongó deltájában (Zaire), a trópusi erdők övezetében élnek, központi szereplője a *Nszongo és Lianzsa* epikus ciklusnak. Származását egyes változatok → MBOMBIANDA istennel hozzák kapcsolatba: L. Mbongunak, Mbombianda unokájának a fia, anyja Mbombe, akit Mbombianda kifejezetten Mbongu számára teremtett; Mbombianda később a földre küldte őket. Mbombe előbb a rovarokat és madarakat teremtette meg, majd megjelentek az emberek, a balumba, bafoto, mbole, nkundo, elinga és más törzsek, s legvégül L. és a húga, Nszongo. KULTÚRHŐS-höz illően L. napot szerez az égre. Ennek a motívumnak a nyomai más epizódokban is kimutathatók: L. csapdába fogja a Napot, és ezzel meghosszabbítja a nappalt; egy pókhálóval és füsttel elrejtja a Napot az elinga halászok elől, azok sötétben maradnak, míg L.-nak tovább is ragyog a Nap. Új területekre

telepíti szét az embereket, és minden törzsnek meghatározza a teendőit: az elingák halászok, a nkundók vadászok, az ekoták földművesek lettek. Az embereknek kunyhókat épít, és elrendezi a termőföldeket. Azután távozik a földről, egy pálmafán felmegy az égbe, magával viszi anyját, Mbombét és testvéreit, Entontót és Nszongót is. Nevéhez kapcsolják a fehér ember eredetét.

L. epikus hőshöz illően csodálatos születésű. Már anyja hasában beszélni kezd, s maga választja meg születése módját: anyja sípcsontjából bújik elő, állig fegyverben, díszben és apjának amulettjeiben, s menten hadat gyűjt, hogy bosszút álljon apja haláláért; természetfeletti képességekkel rendelkezik (gyermekké tud változni vagy „belészállni”, égő zsarátnokká, kobrakigyóvá, antiloppá, vagy ha akarja, gyümölcsé válik; olyan magasra fel tudja hajítani a dárdát az égbe, hogy az csak harmadnap esik le), varázsereje van (ráolvasás segítségével kel át egy folyón vagy élez fejszét, szavára maguktól dőlnek ki a fák, épülnek kunyhók, borulnak zöldbe a mezők). Varázscsengője és varázskése van. Az ősök szellemei segítik. Atyja haláláért úgy áll bosszút, hogy legyőzi Indombét, a hatalmas sárkányt és az ember-evőket.

I. Cikl szkazok ob Ijanja. In: Kak hrabrij Mokele dobil dĩa ljugyej szo nce. Szkazki sz reki Kongo. M., 1973.; *Olderogge, D. A.* Ob izucsenyii epozsa narodov Afriki. In: Afrikanszkij etnograficeszkij szbornyik. IX. L., 1972. 10–12.; *Boelaert, E.* Nsong'a Lianja. L'épopée nationale des Nkundo. Anvers, 1949.; *De Rop, A.* Lianja. L'épopée des Móngo. Brux., 1964.; *uő* Versions et fragments de l'épopée Mongo. I. (Textes A.) Brux., 1978.

LIONGO FUMO szereplő a szuahéli (Tanzánia) folklórban. A rá vonatkozó hagyományokban mesei és epikus (archaikus) elemek vegyülnek. Mint epikus hős, természetfeletti képességekkel, rendkívüli fizikai erővel, csodálatos harci tudással, sebezhetetlenséggel és jóstehetséggel van megáldva. Amikor Pate városába idegenek (gallák) jöttek, s meglátták a daliás L.-t, elszörnyedtek erejétől, termetétől, s „a háborúk urának (gazdájának)” nevezték el, aki száz és száz hadsereget tud megfutamítani. Bátyja, Mringvari egy alkalommal összekülönbözött vele, s emberei segítségével tömlöcre vetette L.-t. Fogságában L. dalokat költött és énekelt, amelyeket azonban csak anyja értett meg. Hallatukra megszöktette a fiát. L. az erdőkben rejtőzött el, rajtaütött a városokon, és fosztogatta az utasokat. Elküldték hozzá hűgának fiát (a régi szuahéli rokonsági rend szerint legközelebbi rokonát), aki kifürkészte, hol sebezhető, és egy éjszaka réztűvel beleszúrta az alvó L. köldökébe. A fáj-

dalomtól L. felriadt, ijával és nyilaival elment a kúthoz, ott letérdelt, megfeszítette íját, és meghalt. Az emberek félelmükben három napig nem mertek a kúthoz menni. L. csak akkor dőlt a földre térdeltéből, amikor eljött az anyja, és ráolvasást mondott fölötte.

L.-ban egyes kutatók uralkodót és költőt látnak, aki a 13. sz.-ban Pate és Lamui vidékén élt, és a Sanga (vagy Saka) nemescsaládhoz tartozott. Elképzelhető, hogy a történet L. és fivére, Mringvari viszályát tükrözi, amikor az utóbbi megfosztotta L.-t a hatalomtól, mint a kisebb feleség (rabszolganő) fiát. Azonosnak szokták te inteni Pate uralkodójával, Umari szultánnal is.

Lzkazanyije o Liongo Fumo. Szkazki rodov Afriki. M., 1962.; Szkazki narodov Afriki. M., 1976. 271–276.; *Miszjugin, V. M.* Szocialnoje szogyerzsanyije legendi o Liongo Fumo. ru i Insztituta Etnografii, 1972. C. Africana, IX. 17–22.; *Harries, L.* Swahili poetry. Oxf., 1962.; *Knappert, J.* Utenzi wa Fumo Liongo. Dar-es-Salaam, 1962.; *Meinhof, C.* Das Lied des Liongo. Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen, 1925. XV. H. 4.; *Steere, E.* Swahili tales as told by natives of Zanzibar. London, 1870.; *Taylor, W. E.* African aphorisms. London, 1891.; *Werner, A.* A traditional poem attributed to Liongo Fumo. In: Festschrift Meinhof. Hamb., 1927.; *uő* Myths and legends of the Bantu. London, 1933.

MAVU-LISA az istenek panteonjának feje a dahomeyi mitológiában; a mítosz alapváltozata szerint, amely a világ teremtését beszéli el, M. ősatya és → DEMIURGOSZ, olyan androgin istenség, aki megszülte az összes többi istent: a → DA ZODZSI ikreket, Nyohve Ananut, → HEVIOZÓ-t, az → AGBE és Naete ikreket, → AZSÉ-t, → GU-t, → DJÓ-t, → LEGBÁ-t. Uralma jobbára névleges: a természet és az emberek igazgatását átengedte gyermekeinek, a többi istennek. Az ősatya és a demiurgosz szerepére az istenek panteonjában valószínűleg későbbi fon mítoszokban tett szert, amikor háttérbe szorította az archaikus mítoszok szereplőit (→ NANA-BULUKU-t, → AIDO-HVEDÓ-t).

A korai mítoszok szerint Mavu és Lisa két külön isten, ikertestvérek, akiket Nana-Buluku szült és ruházott fel hatalommal a világ felett. Mavu (a Hold) nyugaton él, az éjszakát kormányozza, Lisa (a Nap) keleten, és a napalt igazgatja. A hold- és napfogyatkozásokat Mavu és Lisa hitvesi kapcsolata okozza. Mavu a világ bölcsességét testesíti meg, Lisa az erejét. Az egyik változatban ez az ikertestvérpár lesz a szülője egy fiúnak, Dannak. Egyes mítoszok (kovácsmítoszok) szerint Lisa apja a demiurgosz Mavu, aki a földet teremtette, majd az égbe távozott. Onnan fentről látta, mennyi baj-bánat van

a földön, s mennyire nem tudnak gazdálkodni az emberek az általa juttatott javakkal, leküldte a földre Lisát, kardot (gugbasza) nyomván a kezébe, hogy tegye tökéletesebbé az életet. Lisa erdőket irtott, megtanította az embereket a fémek használatára, kunyhóépítésre, ruha készítésére, az élelemszerzés módjaira. Azután visszatért az égbe, visszaadta atyjának a gugbaszát. Jutalmul a végzett munkáért elnyerte a hatalmat a Nap felett, s onnan ügyel fel a világ-mindenségre. A mítosznak ebben a változatában Lisa → KULTÚRHŐS.

Kultuszát a 18. sz.-ban vezette be Tegbezu, s tartotta fenn a királyi család. A mítosz szerint M. kultusza M. papnőjének, Tegbezu király anyjának, Hvandzilának köszönhető.

MBOMBIANDA (Mbombivanda, Vangilonga, Nzakomba) → DEMIURGOSZ a mungo-nkundo csoportba tartozó bantu nyelvű népek mitológiájában. Láthatatlan, mint a lelkek, amelyek az ember halála után hozzá kerülnek. A mítoszok szerint ő teremtette a világot, előbb a fákat és növényeket, majd a Napot és a Holdat, minden állatot, a madarakat és a halakat. Később forrásokot fakasztott, amelyekből minden folyó és patak ered. Teremtett egy Boala nevű asszonyt, és úgy gondoskodott róla, mintha a lánya lenne. A lány csodás módon teherbe esett és kisfiút szült, akit M. Mbongunak nevezett. Amikor a kisfiú megnőtt, M. asszonyt teremtett neki, Mbombét, s leküldte őt meg a férjét az égből a földre, hogy szüljenek gyermekeket. Mbombe fiúgyermeket szült, → LIANZSÁ-t, majd utána lányikereket, Nszongombembét és Lokombe jonkundut.

MBORI (Mboli, Mbali) ősatya és → DEMIURGOSZ az azande (Északkelet-Zaire, Délnyugat-Szudán, Közép-afrikai Köztársaság) mitológiájában. Ő teremtette a világot és minden élőlényt. A forrásokban lakozik (más változatok szerint a föld alatt). A gyermek fogantatását hol neki tulajdonítják, hol az ősök lelkének. Az uralkodót halála után „a mi M.-nknek” nevezik.

MINONA az asszonyok istennője a dahomeyi mitológiájában. A korai mítoszokban feltehetően őszanya volt. A mítoszok szerint az asszonyok házában tartózkodik, idejét fonással tölti. Gondoskodik azokról, akik gbót (mágiát) úznak. A fonoknál minden asszonnak volt áldozati helye M. számára. Az első termést áldozták neki, hogy biztosítsák a mezők termékenységét. A kü-

lönböző mítoszokban → FA-nak vagy lánya, vagy anyja, vagy Mavunak az anyja, vagy pedig → LEGBA húga.

MORIMO („az ős szelleme”, Murimo, Modimo, Molimo, Mlimo) ősatya, az első ember a szoto-csvana népek (Lesotho) mitológiájában. A mítosz szerint egy barlangból jött elő az első emberekkel és állatokkal. Egy másik mítosz szerint a földön lakozik. Egy nádas mocsárból hajtott ki minden törzset. Minden népnek totemet adott. Később lejegyzett változatokban keresztény képzetek hatására égi istenként szerepel. Párhuzamba állítható a herero → MUKURU-val és a zulu → UNKULUNKULU-val.

MUKASZA istenség a ganda mitológiában. Egyes mítoszokban Vanema isten fia, másokban → MUSZISZI istené, s → KIBUKA hadistennek a bátyja. Anyja (Nambubi) a → SZELVANGA nevet adta fiának. Miután elválasztotta, a gyermek nem fogadta el a szokásos ételeket, hanem csak állatok szívét és máját, és a vérüket itta. Gyermekkorában eltűnt hazulról. Később Bubembe szigetén (a Viktória-tavon) találtak rá, a parton egy nagy fa alatt üldögélt, ekkor nevezték el M.-nak („Bukasza szigetéről való ember”), mert azt hitték, hogy odavalósi. Egy Szemagumba nevű ember magával vitte, és egy sziklán ültette le. Az emberek nem engedték be házukba, mert azt gondolták, szellem, ezért kunyhót építettek számára a szikla mellett, s Szemagumba gondoskodott róla. M. semmilyen ételt nem fogadott el. Egy alkalommal azonban, amikor elejtettek egy bikát, M. a vérét, máját és szívét követelte. Ebből az emberek arra következtettek, hogy isten, és tanácsért fordultak hozzá. Szemagumba lett a főpapja, Gugu és Szepadide pedig az ő segítőitársai. Róluk nevezték el M. valamennyi következő papját. M. sok évet élt a szigeten (egyek változatok szerint 14 nemzedéknyi időt), három felesége volt: Nalvanga, Najembe és Naku (a fő felesége Nalvanga pitonkígyó volt, Banga szigetéről jött, és fő funkciója, hogy a meddő asszonyoknak gyermeket adjon). Az egyik mítoszváltozat szerint M. meghalt, s a szigeten egy erdőben temették el, a kultuszát szolgáló templom mellett; egy másik változat szerint éppoly hirtelen tűnt el, mint ahogyan megjelent.

Olyan sok szál kapcsolja a tóhoz (a tó szigetén találtak rá, hatalma van a tavon dühöngő viharok fölött, tőle függ a halak szaporodása, a jó fogás, szent jelképe az evező a templomokban), hogy joggal gondoljuk, eredetileg a tó istene volt. Ezt a képzetkört át- meg átszövik archaikusabb fogalmak egy kígyóistenről, a Szelvanga-tó gazdájáról. A továbbiakban valószínűleg

általában a termékenységhez (növények, állatok és emberek szaporodásához) kapcsolták lényét: gyermekek születését. A királyi hatalom pártfogóját is tisztelték benne.

MUKURU („nagyon-nagyon öreg”, „ük”) mitikus Ősatya, → **KULTÚRHŐS** és → **DEMIURGOSZ** a hereróknál. A mítoszok szerint az első emberpár – M. és a felesége – a szent Omumborongongong-fából jött elő egy szarvasmarhával. Egyes változatokban M. nem az első ember, ő parancsolta meg az első embereknek és állatoknak, hogy jöjjenek elő a fából, a madaraknak és halaknak pedig, hogy a hegyből. M. vezette be az áldozati szertartásokat, a tabukat, a körülmetélést, az avatási szertartást, s utódainak átadta a szent edényeket. Párhuzamba állítható → **UNKULUNKULU**-val és → **MORIMÓ**-val.

MULUNGU (Mlungu, Mrungu, Murungu, Umlungu, Mvungu, Muungu, Mungu) ősatya és villámisten azoknak a kelet-afrikai bantu nyelvű népeknek a mítoszaiban, amelyek Mozambik, Malawi, Tanzánia, Kenya területén élnek (pl. jao, niasza, makua, nyandzsa, cva vagy [ba]cva [csva-bo], szena, csambala [sambala], zaramo, gogo [va]gogo, igoni, szuahéli, kamba, girjama), valamint az ambo (Namíbia) mitológiában és Zaire néhány népénél.

Nevének elterjedtsége számos kutató szerint azzal függ össze, hogy bővült az érintkezés ezek között a népek között, és kiszélesedett a szuahéli nyelv használatának övezete. Neve e népek mitológiájában korábbi istenek nevét szorította ki vagy társult hozzá „magasztaló” névként. Az eredeti elképzelés szerint feltehetően ősatya volt. Ennek felel meg teremtő tevékenysége is (vö. → **MUKURU**, **UNKULUNKULU**). A makua mitológia szerint → **DEMIURGOSZ** volt: a föld egy nyílásán hívja elő előbb az embereket, majd más teremtményeket is. A kamba mítoszokban a felhőkből egy sziklára bocsátotta

Vízilómaszk (idzso, Nigéria)

le az első emberpárt, máig ott láthatók azoknak a nyomai. A második pár természetből bújtt elő (a természetből az ősök tartózkodási helye).

A szena (nyugati nyandzsa) mítoszokban és a nyaszáknál elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy köze van az esőhöz. Az égből lakozik, néha lebecsátkozik a földre. Az esőről azt mondják, „M. jön”, a mennydörgésről, hogy „M. dörög”. Alakjának ilyen felfogása azzal magyarázható, hogy a szomszédos területeken élő népek, az ilák és a bembák (vembák) mitológiai képzeletük hatottak e felfogásra, náluk főisten → LESZA, a villámlás istene. Lesza funkcióit azért is ráruházták, mert mint istenként tisztelt ősatya, kapcsolatban van az esővel (esőadó ős).

I.: *Dammann, E.* Erwägungen zur Bezeichnung des Höchsten Wesens in einigen Bantusprachen. *Anthropos*, 1962. LVII. No 3–6.; *Meinhof, C.* Grundzüge einer vergleichenden Grammatik der Bantusprachen. 2. Aufl. Hamb., 1948.; *Schönenberger, P.* Names for „God” Known and used by the Wanyamwezi. *Anthropos*, 1961. LVI. No 5–6.; *Werner, A.* Myths and legends of the Bantu. London, 1933.

MUSZISZI a ganda mitológiában a földrengés istene (helyváltoztatása okozza), → VANGA isten fia. A föld középpontjában él. Apja → VAMALÁ-nak és → MUKASZÁ-nak.

MUSZO KORONI KUNDJE az első asszony a bambara mitológiában, → PEMBA teremtménye. Nevének jelentése „fehér hajú kis öregasszony” – kicsi, mert Pembától ered, öreg – vagyis régi, ősi, mert Pemba emanációja, vele egykorú, és fehér – mert mikor Pembából előjött, éppoly tiszta volt, mint ő. A mítoszok szerint fején két hosszú, hegyes fül volt, melle állatéhoz hasonlított, és farka volt. Amikor Pemba megteremtette, lelket (lélegzetet, ni) lehelt bele, és létrehozta anyagtanulteregóját (dja), akit → FARÓ-ra (a dja órére) bízott. M. Pemba felesége lett. Sok-sok magot kapott Pembától, abból születtek a növények és az állatok. Amikor emberi lények jelentek meg a földön, akiket Faro teremtett, Balanza (Pemba földi megtestesülése) már nem érte be M.-val, és sorra birtokba vett minden nőt. Amikor M. ezt megtudta, nem közeledett többé hozzá. Magányba vonult, és abbahagyta a teremtést, amelyet eddig Pembával közösen végeztek, helyett elkezdte tönkretenni azt, amit már eddig létrehozott. Balanza elátkozta őt, és eltávolította magától, amikor megpróbált visszatérni hozzá. Ettől M. eszét veszítette. Rohangált az égi és földi térségeken, fadarabkákat szurkált a földbe (mint annak

idején közösen tették), s abban reménykedett, hogy azok is átváltoznak Balanzává. Bolyongása közben nemi kapcsolatba lépett egy fatörzzsel, pembedével (vö. → PEMBA), de ez megnyomorította. M. az emberekre öntötte ki mérgét: azokat a férfiakat, akikkel útközben találkozott, körülmetélésnek, a nőket excisióknak vetette alá. Magán is excisiót végzett. Elárult az embereknek mindent, amit Pembától megtudott, és aminek titokban kellett volna maradnia. Mivel árulása miatt tisztátalanná vált, beszennyezett mindent, amihez hozzáért. Tisztátalan lett a föld is. Így keltett M. rendetlenséget a teremtésben, s ültette el a világban a gonoszt.

Pemba (s az ő kérésére Faro is) hasztalanul üldözte M.-t, hogy visszavehesse tőle a hatalmat és a tudást, amit ő adott neki. M., mielőtt meghalt volna, megtanította az embereket a földművelésre, az ő útmutatása nyomán kezdték az emberek bevégekkel díszíteni arcukat (hárommal a férfiak és négyel a nők), hogy megismerjék egymást.

MVARI („atya, nemző”, Mvali, Mivali, Unvali, Moari, Moali, Miari) a sona csoportba tartozó népek (a Limpopo és a Zambézi közti területen) mitológiájában isten, villámisten és ősatya (hasonló → MULUNGU-hoz és → KALUNGÁ-hoz). A mítoszok szerint az ősök hegyén él, egy barlangban, ahová az ősokeket eltemették. Ő adja az esőt (jellegzetesen ősatyafunkció), és tud aszályal büntetni. Fekete állatot áldoznak tiszteletére (a fekete az eső rituális színe). Az emberek és M. között az ősoke és a királyok töltenek be közvetítő szerepet. M. a Dzivoa-tó fenekén teremtette meg az embereket, azután a föld alatti vizekben az első emberek megszülték az emberiséget és a növényeket. Mint ősatya és mint → KULTÚRHŐS egy sorba állítható más ősatyákkal és kultúrhérosszokkal, mint a herero → MUKURU, a szoto-csvana (basuto) → MORIMO, a zulu → UNKULUNKULU. Velük ellentétben azonban jelentősen előrehaladt az istenné válás útján, szervezett kultusz tárgya (ami megfelel a Monomotapa államot megalkotó sona népek viszonylag magas társadalmi fejlettségének). Sona fogalmak szerint a föld ura M., de az ő nevében egy vezér kormányozza.

A törzs első főnöke M.-tól származik. Az egyik mítosz szerint M. akaratából a nép élére fiai közül a legnemesebb lelkű, Csilume került, s megkapta atyjától az ősoke dobját. Csilume atyja parancsait teljesíti.

M. néha mitológiai trickster szerepében is megjelenik. Az egyik változat szerint M. (Mivali) egy Khari nevű embertől pokrócot kért. Az azonban nem adott neki, de nem tudta kiüzni házából. Amikor Khari felgyújtotta a saját kunyhóját, M. hangját egy fa tetejéből hallotta meg, erre kivágatta a fát. Ak-

kor meg a szomszéd ház tetejéről hallatszott a csínytevő isten hangja. Azután „beleköltözött” Khari egyik bikájába, s ettől a bika beszélni tudott. Khari négy ifjúval megölette a bikát, de annak húsát nem lehetett megsütöni. S ekkor hirtelen azt látták, hogy a hús, a csontok és a bikabőr felemelkedik az égbe, s M. csúfondárosan azt mondja: „Többet ér ez a legjobb takarónál.”

I.: Bullock, Ch. The Mashona. Cape Town, 1927.; *Hall, R. N. – Neal, W. G.* The ancient ruins of Rhodesia (Monomotopae imperium). 2. ed. London, 1904.; *Pettersson, O.* Chiefs and gods. Religious and social elements in the South Eastern Bantu kingship. Lund, 1963.; *Stear, H. von* Ngoma Lungundu. Eine afrikanische Bundeslado. Uppsala, 1952.

NAJTERKOB (Najterikop, Najterokob, Najterogov) mitológiai személy a maszaiknál (Kenya, Tanzánia). Az egyik mítosz szerint az égből jött első embernek, Maitumbénak (vagy meszaninak – egyes szám a maszai szóból) a felesége. „Az első nő a földön” (vagyis valószínűleg egy olyan régi nép asszonya, aki az első maszainak felesége lett). Egy másik változatban férfi, egyike az égből küldött két első maszainak. Egyes mítoszok szerint a föld istennője és a törzs ősanja (férje, az ég termékenyítette meg). Maszai (kvafi) mítoszváltozatokban közvetítő az isten és az emberek között, ugyanakkor **KULTÚRHŐS**: segíti az emberek szaporodását, megtanítja őket az állattenyésztésre. A kutatók szerint későbbi keletű változatokban néha → **NGAI** helyett szerepel.

NANA-BULUKU a dahomeyi mitológiában az egyik teremtésmítosz szerint (amelyre erős hatást gyakoroltak az ég kultuszának papjai) a világot teremtő androgin → **DEMIURGOSZ**-istenség. Ő teremtette a Mavu és Lisa ikreket (vö. → **MAVU-LISA**), rájuk bízta a teremtés művének befejezését, és átengedte nekik a világ kormányzását. Temploma Abomeitől északnyugatra állt, egy Du-me nevű faluban. A mítosz szerint örökösen ott tartózkodik, s az (éjszakánként) hozzá járó Mavu és (nappal) Lisa révén mindenről tud, ami a világban történik.

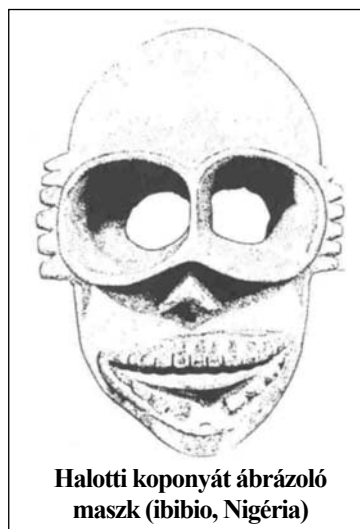
NGAI (Engai) 1. a maszaik (Kenya, Tanzánia) mitológiájában az ég és a villámlás istene, egyben a háború törzsi istensége (hadjárat alkalmával tőle kérnek győzelmet).

Különböző alakokban jelenik meg a mítoszokban: Engai-Narok („fekete Engai”) és Engai-Nanjokje („vörös Engai”). Az előbbi, a „fekete” jóságos, az embereket szerető isten, a kéklő égben tűnik fel. Hangja távoli mennydörgés. A „vörös” Engai gonosz isten, a villámokban és a közeli, süketítő dörgésben van jelen; villámmal üti agyon az embereket. Fekete juhot áldoznak neki. Egyes változatokban nem egyazon istenség két megjelenési formájáról van szó (aki hajnalban és alkonyatkor „vörössé” válik), hanem két fivérről. Engai-Nanjokje az emberek pusztulására tör, és ellenszegül Engai-Narok hatalmának. Egy másik változat szerint három alakban jelenik meg: N.-Nanjugi („vörös isten”) vörös, mint az alkony- és hajnalpír; N.-Nabor („fehér isten”) a felhős ég; N.-Narok („fekete isten”) a felhőtlen kék ég. Óhózzá intézik az imákat. Egy változat szerint régebben négy isten volt: a jóságos fekete isten (tulajdonképpen istenné emelt ős), a fehér isten (a távoli égi isten), a gonosz (haragvó) vörös isten és a szürke isten. A fekete magányosan élt egy havas hegycsúcson, a többiek pedig egy ifjút adtak neki úti társul. Amikor a fekete isten és az ifjú a környékbeli népből vett magának feleséget, és a maszaikat nemzették, a szürke és a vörös istent bosszantotta, hogy az emberek elszaporodtak, ezért a két isten aszályal sújtotta őket. Ekkor az ifjú felment az égbe, legyőzte az isteneket, és megszerezte az esőt, vége lett az aszálynak. Ezt az ifjút tartják a maszaik nemzetségalapító ősének. Később a vörös, szürke és fekete isten meghalt, csak a fehér maradt meg.

Az egyik, feltételezhetően kései eredetű mítoszban N. helyett → NAJTERKOB szerepel.

I.: Hollis, A. C. *The Masai*. Oxf., 1905.; Johnston, H. H. *The Uganda-protectorate*. I–II. London, 1902.; Merker, M. *Die Masai*. B., 1904.

2. N. a kaju (kikaju, gikaju) és a kamba (kikamba) bantu nyelvű nép (Kenya) mitológiájában villám- és esőisten. Nevét a maszaiktól vették át. Megjelenési formái az eső, a villám, az égzengés és a szivárvány. Tőle függ az emberek és állatok egészsége és élete. Az elemi csapások – pl. aszály, járvány – haragjának kifejezései. Megengesztelésére áldozatokat mutatnak be. Valahányszor alászáll a földre, a magas hegyekben épült átmeneti szállásain pihen meg, többnyire a Kenya hegyen (kaju nyelven Kere-Nyaga „a ragyo-

Halotti koponyát ábrázoló maszk (ibibio, Nigéria)

gás hegye”), ezt a hegyet ő maga teremtette. Emiatt a kaju neve Mvene-Nyaga („ragyogó”). Lakása van „a nagy eső hegyén” (keleten), „a ragyogó ég hegyén” (délen), „az álom vagy titkos menedék hegyén” (nyugaton).

A mítoszokban mint → DEMIURGOSZ és → KULTÚRHŐS szerepel. Amikor az ember éppen kezdte benépesíteni a földet, N. magához kérte Kikujut, és kiadta részét, azt a földet, ahol attól fogva a (ki)kajuk laktak. Felcsügölve adta Kikujunak Moombit, s megtanította, hogyan kell hozzá (N.-hoz) segítségért fordulni. Azután vőlegényeket küldött Kikuju kilenc lányának. Az így létrejött kilenc család jelentette a kajuk kilenc fő klánjának őseit. Együtt egy nagy családot alkotnak: közös nemzetségi nevük „Moombi gyermekei” (vagy „Moombi nemzetsége”). N. megtanította az embereket az érc bányászatára, elrendelte, hogy a kajuk és a kambák földműveléssel, a maszaik állattenyésztéssel, a ndorobók vadászattal foglalkozzanak. N. párhuzamba állítható → a LESZÁ-val.

I.: Cayzac, P. P. La religion des Kikuyu (Afrique orientale). Anthropos, 1910. V. 309–319.; *Mobley, Ch. W.* Bantu beliefs and magic. London, 1922.; *Kenyatta, J.* Facing mount Kenya. The tribal life of the Gikuyu. N. Y., 1962.

NIAL a nilota csoportba tartozó nuer (Szudán déli része, Etiópia szomszédos nyugati határterületei) mitológiában isten és → DEMIURGOSZ. Égi bika, aki az éltető esőt küldi a földre (vö. silluk → DZSUOK, dinka → DENG DIT). A nuerek mitológiájában az istenek között jelentőségében a jóval népszerűbb → KVOT után következik.

NOMMO a víz istenei a dogon mitológiában. A legarchaikusabb mítoszokban valószínűleg a hallal azonosították őket. A mítoszok szerint a N. ikrek az istenektől származnak, a föld szülöttei, → AMMA nemzette őket, amikor másodszor közöszült a földdel. N. a tengerek, folyók, esők vize, s ugyanakkor a fény (a napsugarak). A félig ember, félig állat (kígyó) ikreknek vörös szemük van és ágas nyelvük, hajlékony, ízület nélküli végtagjaik, testük zöld, sima és fénylik, mint a víz tükre, rövid, zöld szőr fedti. Nyolc felső és nyolc alsó végtagjuk van. Amikor az égből meglátták anyjukat (a földet) meztelenül, aki a beszéd képességét is elvesztette, ujjai számának megfelelően tízmaréknyi szöszből, amelyet égi növények szárából nyertek, szoknyát csináltak anyjuknak. Az összesodrott nedves szösz telve van a N. ikrek lé-

nyegével, és tartalmazza a szót, ez adta át a földnek a beszéd képességét, a világ első nyelvét.

Az ikrek ellenlábasa a mítoszokban → JURUGU, a rendetlenség képviselője. Amikor a nyolc ősatya közül a legidősebbik bement a föld méhébe, a hangyabolyba, az ikrek közül a N. fiú elvezette őt a mélybe, ahol az ősatya bement a nőnemű N. méhének – mely része lett a föld méhének – a vizeibe. S ott az ősatya vízzé vált, egyben az isten magvává (spermájává) és a N.-k lényegévé. A víz és a szó tökéletessé tette, és átváltozott N.-vá. A többi hét ősatya is átesett ezen az átalakuláson; azután valamennyien felszálltak az égbe, ahol az első N. ikerpár uralkodott. A hetedik ősatya jelenti a tökélyt, jelképe a hetes szám (felbontható a nőt jelképező négyes és a férfit jelképező hármas számra). A hetedik ősatya a hangyabolyban felfedezte a maga szavát (a második szót), miközben nedves pamutfonalat vezetett át fogai között, hangosan kimondta azokat a szavakat, amelyek a pamutszállban rejtőztek. Míg a hetedik ősatya szóra tanít, a nyolcadik maga a szó, a beszéd. Az első és a második ősatya megszegte a tilalmat, amely szerint az égben gyülekezni tilos, ezért el kellett hagyniuk az eget. Az első (a kovács) kovácsszerszámokat vett magához, és tüzet lopott az égi kovácsoktól. Alászállása közben öszszevissza sebezte magát a szerszámokkal, így alakultak ki az ízületei. Amikor már a földön volt, feltakarította a földet, hogy művelni lehessen, és szétosztotta az emberek nyolc rendje (a dogonok) között. Az égből hozott földet letette a mező közepére, az emberek azzal tisztították meg, irtottak maguknak földet. Tisztító eső esett, s ezt követően az ősatya megtanította az embereket a vetés tudományára. A többi ő is (mint pl. a tímárok, énekmondók őse), amikor alászállt, mesterségének megfelelő eszközöket és szerszámokat hozott magával az égből. A nyolcadik ős felrúgta a sorrendet, és a hetedik előtt szállt alá. Erre a hetedik megharagudott, szembefordult valamennyi többi őssel, és óriáskígyóvá változva szétszórta azokat a magokat, amelyeket a többiek az égből hoztak. Az emberek megölték, húsát megették, fejét pedig a kovácsosnak adták. A kovács gödröt ásott, a fejet eltemette, sírját egy kővel fedte le (később a hetedik ős feltámadt). A nyolcadik és a hetedik ősatyától származik → LEBE.

NYALICS („fent, odafent”) a dinka mitológiában (Szudán déli része) az ég istene és → DEMIURGOSZ. Egyes mítoszok szerint → DENG DIT atyja.

NYAMBE (Nzambi, Ndjambi, Ndjambi-Kalunga) → DEMIURGOSZ és → KULTÚRHŐS, ősatya számos bantu nyelvű nép mitológiájában, Dél- és Közép-Afrikában.

A luji és lunda mítoszok szerint Ny. teremtette az egész élő és élettelen természetet. A lunda mítoszokban említést tesznek a Katukanginyi vagy Katokangonyi folyóról (Kongóban), ahol Ny. (Nzambi) többek között megteremtette az állatokat, fákat, megalkotta vagy nemzette az első embereket, kutyát adott nekik. Eleinte az emberek ott éltek, ahol teremtette őket, később Ny. tanácsára a lundák őseinek kivételével valamennyien szétszéledtek a világ négy égtája felé, de előbb még elültették az ősök fáját, a mujombót. Az emberek megszegették Ny. tilalmát, hogy nem szabad aludniuk, amikor a Hold az égen van, ezért büntetésül közójuk küldte a halált. A luji mítosz szerint egykor a föld alatt tanyázott, de mert megijedt, hogy az első ember, → KAMONU megöli őt, felment az égbe, ma is ott él, s a szivárványon száll le a földre. A folklórban gyakran trickster szerepében jelenik meg (vö. → MVARI).

Több kutató (Torday Emil és mások) szerint az akan mitológiában (guineai partvidék) szerepelt, „az ősök atyjának” nevezték. Hogy neve olyan széleskörűen elterjedt más népek mitológiájában is, elsősorban a 19. sz. végi misszionáriusok tevékenységével magyarázható, akik a keresztény isten megnevezésére használták fel nevét.

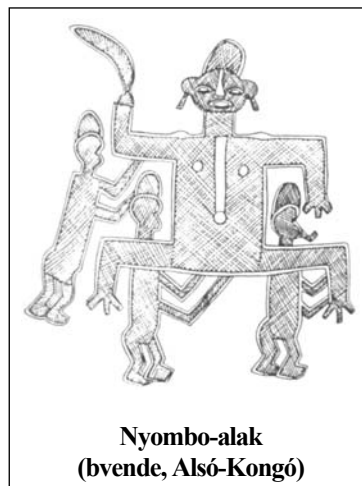
NYIKANG az uralkodói család mitikus őse a sillukoknál (saját nevükön csolo, Dél-Szudán). Ahogyan kultusza terjedt és törzsek közös kultuszává vált, az esőidéző rítusokat Ny. templomában kezdték végezni, őbenne magában pedig közvetítőt láttak az esőt adó → DZSUOK és az emberek között.

Szerepel mint → KULTÚRHŐS, nevéhez kapcsolják az első ember megjelenését, ő halászta ki őket a vízből szigonnyal és horoggal (más változat szerint tökből jöttek elő az emberek, miután ő felmetszette a héját). A róla szóló mítoszok egyik változata szerint az első emberpár és az állatok egy tökből jöttek elő, ezt a tököt a vízből egy fehér (világosszürke) tehén hozta ki. Az első ember, Kolo három embert nemzett, közülük az egyik, Okva két szép lányt (félíg embert, félíg krokodilust) halászott ki a vízből, és feleségévé tette őket. Az egyik lány (Nyakajo) szülte Ny.-ot. Ny. megvívott bátyjával és legyőzte őt, majd a Nap ellen állt ki. Később eltűnt a széllel (egy változatban felakasztotta magát, vö. a rituális királygyilkossággal). Mielőtt elszállt volna a szél hátán, elrendelte, hogy tiszteletére kultuszt alapítsanak. Templomában a királyi hatalom jelvényeit őrizték: a szent trónt, fétist, amely az ő nevét vi-

selte. Ha királyt koronáztak, a fétist a trónra tették, és bikát áldoztak. Ezután a fétist helyére vitték, s az udvari emberek a trónra ültették az új királyt. A sillukok szerint a király Ny. megtestesülése. Dívott olyan szokás, hogy a megöregedett királyt megölték (hasonló szokást jegyeztek fel a másik nilota népnél, a dinkáknál is).

I.: *Hofmayr, W.* Die Schilluk. W., 1925.; *Seligman, Ch. G. and B. L.* Pagan tribes of the Nilotic Sudan. London, 1932.; *Westermann, D.* The Shilluk people, their language and folklore. B., 1912.

OBASZI-NSZI földisten (néha hím-, néha nőnemű) az ekoi (Dél-Nigéria) mitológiájában. Ő biztosítja a termékenységet. Mint az alsó világ istene, a föld alatt lakozik, a holtak világában. Egyes mítoszok szerint a föld istennője, s az égistennel, → **OBASZI-OSZÁ**-val párban, mint anya és apa, ők teremtették a világot és minden rajta levőt; később szétváltak.

Nyombo-alak
(bvende, Alsó-Kongó)

OBASZI-OSZA az ég istene és villámis-ten az ekoi (Dél-Nigéria) mitológiában. Tőle ered a villámlás, az égzengés, a pusztító felhőszakadás, ő a vizek ura; de a perzselő napsugarakat is ő küldi; a Nap az ő hírvivője. Ugyanakkor világteremtő → **DEMIURGOSZ**; ő hozta a földre az első emberpárt, teremtményeit, s megtanította őket mindenre, egyebek között a nemi kapcsolatokra is. A földön kezdetben nem volt víz, az első hét napon esővizet ivott az első emberpár. Azután O. küldött a földre hét csodálatos követ egy tökhéj edényben (kalabas); az emberek erre-arra eldobálták ezeket a követet, s tengerek, folyók, tavak lettek belőlük. Egy másik változat úgy tudja, hogy amikor az első emberpár, Etim-Ne („öreg férfi”) és a felesége, Edzsau („vadmacska”) a földre jött, sem víz, sem tűz nem volt még. Az első ember szerzett vizet utódainak, és egy „sánta kisfiúval” (a → **KULTÚRHŐS** egyik típusa) tüzet lopatott az égből O.-tól. A kisfiú az isten feleségének házából, ahol vendégül látták, ellopta a tüzet úgy, hogy az ágyékkötője alá rejtette. O. átkot mondott rá, és sántasággal büntette meg. Más változatok szerint a világot O. égisten és → **OBASZI-NSZI** földistennő teremtette. Áldozati szertartás alkalmával az ekoi ezt a két istent apának és anyának

szólították. Minden reggel a Naphoz, O. hírnökéhez imádkoztak, a tökhéj edényben tartott vizet előbb magasba nyújtották, majd loccsantottak belőle a földre, Obaszi-Nszinek.

I.: Baumann, H. Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker. B., 1936.; Talbot, P. A. In the shadow of the Bush. London, 1912.

OBATALA („a fehér ruhás úr”) az égboltot és az égi világot kormányzó isten a joruba mitológiában. „Az ég ura”, → OLORUN teremtette, majd átengedte neki a kormányzást, → DEMIURGOSZ teendőit is ellátja. Feleségével, → ODUDUVA-val ő nemzette a földet és a vizet megszemélyesítő isteneket, ezek kapcsolatából született → ORUNGAN; O. készítette el az első emberpárt agyagból, ő teremti a gyermeket az anyja hasában. Neki van szentelve a fehér szín. Egyes mítoszváltozatokban az ő szerepében → ORISA NLA jelenik meg.

OBUMO villámisten az ibibio (Délkelet-Nigéria, a Cross alsó szakasza) mitológiában; egyes mítoszok szerint főisten, aki az eget és a földet teremtette, majd a világ kormányzását más istenekre és szellemekre ruházta át, önmagának az évszakok elosztását hagyta meg. O. → EKA ABASZI fia és hitvese (más verziók szerint a hitvese → ETE ABASZI). Ők ketten teremtettek minden élőlényt, beleértve a föld minden népének őseit is. Már a régmúlt időkben elhagyta a földet, és felszállt az égbe. Felhők között épült házából küldi a földre követeit: az esőt, a vihart, villámlást, égzengést, sást. A jamsz első termésének betakarítása alkalmából tartott ünnepségen emberáldozatot mutattak be neki.

ODUDUVA (Odua) → OBATALA felesége, a föld termékenységének és a szerelemnek az istennője a joruba mitológiában. Rendszerint karjában gyermeket tartó, ülő asszonynak ábrázolták. O. és Obatala szülte a földet és a vizet megszemélyesítő isteneket (később — ORUNGAN-t, a levegő istenét). A kései mítoszokban O.-val hozzák kapcsolatba az egyes joruba törzsek uralkodói dinasztiáinak származását. Ezekben a mítoszokban férfiként szerepel. Az egyik változat szerint egy csónakon az égből küldte le az isten (→ OLORUN?). Volt egy ötkarmú csirkéje és egy zsák homokja, amit a vízbe szórt. A csirke összekaparta ezt a homokot, majd szétszórta, így alakult

ki az első szárazföld. Egy másik változat szerint a földet → ORISA NLA, O. fivére teremtette, de a teremtés művét nem fejezte be, mivel amikor másodszor jött le a földre, szomját pálmaborral oltotta, és elaludt tőle. Akkor az isten (Olorun?) leküldte O.-t, hogy folytassa a teremtés munkáját. O. háttérbe szorította Orisa Nlát, ura lett a földnek és első királya Ife városának (az egyik változat szerint a nagy hatalmú Ojo városállam első uralkodója O. fia, Oranyan lett).

OGUN a vas és a háború istene, a harcosok, kovácsok és vadászok pártfogója (mint → SANGO is) a joruba mitológiában. → ORUNGAN nemzette. A vas és a (vasat tartalmazó) föld O.-nak volt szentelve. Jelképe a kés (bírák előtt késre esküdtek), ha O. nevére esküdtek, nyelvvel megérintettek egy vasfegyvert. A neki szóló szokásos áldozati állat a kutya, de kiemelten fontos esetekben, pl. háború előtt, emberáldozatot is bemutatnak tiszteletére. A dhomeyi mitológiában → GU felel meg neki.

OLOKUN a tenger istene a joruba mitológiában. Néha istennőnek tartják. ORUNGAN nemzette. O. felesége, Olosza az Osa-lagúna istennője. O. a tengerben él, egy hatalmas palotában, a tenger szellemei az ő szolgálói. Egyszer haragra gerjedt az emberek ellen, s elhatározta, hogy elárasztja a földet, s ezzel elpusztítja őket. Már sokan elpusztultak, de közbelépett → OBATALA, s megmentette a többieket. Hét vasláncsal megkötözte O.-t, és visszavitte a palotájába. O. elsősorban a halászok és a partilakosok körében örvendett tiszteletnek.

Olokun (Nigéria, Ife, Múzeum)

OLORUN („ég ura”) az istenek panteonjának feje (orisa) a joruba mitológiában. Az égbolt és a világ kormányzását átengedte teremtményének, → OBATALA-nak. Olyan istenség, aki nem avatkozik az emberek ügyeibe (deus otiosus), s e tekintetben hasonlít más afrikai népek panteonjában főhelyen álló istenekhez (lásd pl. → MAVU-LISA).

ORISA NLA („nagy isten”) valamennyi isten feje a joruba mitológiában, ő is alá van azonban rendelve → OLORUN-nak. A világ kezdetben mocsaras és sivatagos volt, s az istenek, élükön Olorunnal, az égben lakoztak, onnan egy pókhálón szálltak alá. Egyszer Olorun magához kérte O.-t, és rábízta a szárazföld megteremtését. Adott neki egy csigaházat, amelyben laza föld volt, egy galambot és egy ötkarmú csirkét. O. leszállt egy mocsárba, a csigaházból kiszórta a földet, és a galamb meg a csirke kapirgálni kezdtek, szétszórták a földet a mocsárban, így lett az eredeti mocsárból szárazföld. O. négy nap alatt teremtette meg a földet (a jorubáknál négynapos volt a hét, minden napja valamelyik istenségnek volt szentelve, az ötödik napot O. kultuszának szentelték), azután visszatért az égbe. Azt a helyet, ahol a szárazföld teremtése megkezdődött, Ifének, vagyis „szélesnek”, „tágasnak” nevezték el. Ife a jorubák szent városa és a legrégebbi joruba városállam. Olorun később újra elküldte O.-t a földre, hogy ültessen fákat, és adjon az embereknek élelmet és gazdagságot. Olorun az első pálmafa dióját adta neki, ez a dió olajat adott, levéből pedig pálmabort lehetett erjeszteni. O. közreműködött az emberek teremtésében is: földből emberalakokat gyúrt, életet pedig Olorun lehelt beléjük. O. ki akarta lesni, hogyan csinálja, s elbűjt az agyagemberkéék közé, de a mindent tudó Olorun álmat bocsátott rá, s csak akkor ébredt fel, amikor az emberek már életrekeltek.

ORISA OKO a földművelés istene a joruba mitológiában; → ORUNGAN nemzette. Jelképe a vasjogar és az elefántcsontból faragott furulya. Papnőit a feleségeinek tekintették, a tiszteletére épített templomokban éltek. Szolgái a méhek. Embernek ábrázolták, óriási phallosszal. A földművelők körében virágzott kultusza, de tiszteletnek örvendett a legtöbb joruba városban, különösen Ibadanban, ahol neki szentelték az év legnagyobb ünnepét, a jamsz aratásának ünnepségét.

ORUNGAN a levegő istene a joruba mitológiában, → OBATALA és → ODUDUVA teremtményeitől, a föld és a víz isteneitől származik. Anyjával létesített kapcsolatából született a panteon tizenöt fő istene, akik anyjuk meghasadt testéből jöttek elő (az egyik mítosz szerint ott épült fel Ife városa, ahol ez történt): Dada (a növényzet istene), → SANGO, → OGUN, → OLOKUN, Olosza, Oja, Osun és Oba (ezek a Niger, Osun és az Oba folyó istennői) → ORISA OKO, Ososzi (a vadászok istene), Oke (a hegyek iste-

ne), Adzse Saluga (a gazdagság istene), Sankpanna vagy Sopona (a himlő istene), Orun (a Nap istene), Osu (a Hold istennője).

PEMBA → DEMIURGOSZ a bambara mitológiában, Jo szellemtől származik. A mítoszok szerint szélvihar sebességével tudott mozogni a térben; ő dobta föl azt, amit később → FARÓ-nak neveztek. Hét évvel később P. leszállt a földre, átalakult maggá; a magból egy balanza-fa sarjadt ki, de hamarosan kiszáradt. Csak a törzse maradt meg – pembele –, P. testet öltött alakja. Amikor P. (pembele) mozogni kezdett, a szél odahajította egy földhalomhoz a korhadásából keletkezett tápanyagokat. P. a nyálával összegyúrta ezt a korhadékot, formát adott neki, és lelket – lélegzést – lehelt bele. Ötödnapra megteremtette így → MUSZO KORONI KUNDJÉ-t, és feleségévé tette. Az asszony megszülte a növényeket és az állatokat. P., hogy folytathassa a teremtés munkáját, megkérte feleségét, ültesse őt el a földbe, ott menten gyökeret eresztett, és egy fa alakjában (balanza) öltött anyagi formát. P.-t ettől fogva Balanzának hívták.

Egyszer az emberek, akiket Faro nemzett, eljöttek ehhez a fához, és látták, hogy még a száraz évszakban is zöldell. Ez alapozta meg Balanza kultuszát. Balanza megtanította az embereket, hogyan csíholhatnak tüzet két kő összedörzsölésével. Áldozatul kókuszolajat hoztak neki, később pedig (amikor már szerte a földön elterjedt az élet) kívánságára embervérrel áldoztak neki; évente kétszer embervérrel hintették meg a fa törzsét, s az új életre támadt. Balanza viszont újjászülte és megfiatalította az embereket. Parancsára az emberek phalloszt faragtak a fából, és azt a fatörzsre illesztették. Elátkozta Muszo Koroni Kundjét, mert az, amikor megtudta, hogy más nővel is kapcsolata van, elfordult tőle. A véráldozat az idők folyamán nagyon véznákká tette az embereket, az emberiség megszaporodása pedig éhínséget váltott ki. Faro fellázadt Balanza hatalma ellen. A kettejük közötti hosszú és elkeseredett harc (amelynek során Balanza gyökerestől tépte ki önmagát, és úgy ment Faro ellen) Faro győzelmével végződött. Az emberek hátat fordítottak

Joruba maszk (London, Collection Lance Entwistle)

Balanzának, s az megátkozta őket (betegségek ütötték fel a fejüket, viszályok támadtak). Akkor nyolc előkelőség önnön vérével áldozott Balanzának, aki feltárta előttük, hogy a földre eljön a halál, s őket, minthogy áldoztak neki, megkímélte a haláltól úgy, hogy tatugu kononi („a tűz kis madárkái”) madárrá változtatta őket, hatalmat nyertek a tűz fölött (ezek a madarak óvják a fazekasokat az égési sebetől, ezért az emberek, különösen a kovácsok, nagy tiszteletben részesítik őket). Balanza pedig virágba borult és gyümölcsöt termelt, gyümölcse éppúgy, mint a levele, embervért tartalmazott. Egyszer egy ember minden rügyet lemetszett a fáról. Tettétől megrettenve menekült, de utolérte a halál. Szüleinek, akik holt fiukra találtak, Balanza megparancsolta, hogy csontjait törjék össze mozsárban, s azzal hintsék be összevagdalt ágait. Azután kijelentette, hogy többé nem kíván embervért, de az emberek sem fognak többé megfiatalodni. Így hát Balanza átka fogant meg azzal, hogy megjelent a földön a halál.

RIANGOMBE (Lianggombe, Kiranga-Riangombe) mitológiai szereplő a Nagy-tavak vidékén élő bantu nyelvű népeknél. A legendákban nagy hatalmú uralkodó és az uralkodó fia. Egyes mítoszok szerint az égből szállt alá a földre, és ő nemzette valamennyi uralkodót. Halála után lelke visszatért az égbe. A mitológiai fogalmak szerint ő alapította a királyi család őskultuszát ápoló Imandva titkos társaságot (más változatok úgy tudják, hogy papi és kultuszirányító funkcióit atyjától, Babing ba Nundo királytól örökölte). Az egyik mítoszban egyszer vadászni ment feleségének, → RUGANZU király lányának kérésére, hogy bivalybőrt (a változatokban antilopbőrt) szerezzen neki. Megsebesítette a bivalyt, az azonban megölte őt. Halála előtt elrendelte mindenkinek, hogy lépjen be az Imandva társaságba, és naponta áldozzon az ő tiszteletére, s imádkozzon (a kultusz követői nem ehetnek a bivaly húsból); azután felment a Muhavura vulkánra (azt tartják állandó tartózkodási helyének), s termékeny lejtőin dohányt kezdett termesztetni. Amikor hírért vette, hogy a dohánykertjét nagy hatalmú ellenség, Niragongo fenyegeti, felajánlotta neki, hogy találkozzanak az Imandvának szentelt muko-fa alatt. → IMANA isten segítségével tüzes kardjával eltérítette a vizet, amely Niragongo földjeit táplálta, s izzó parázssal meggyújtotta a vulkánt, Niragongo lakhelyét. Ezután Imana R.-ra ruházta az emberek feletti hatalmat, előírva, hogy jólétükről is gondoskodják.

Egy másik változat szerint R. életében Muhavura királya volt. Az egyik alattvalója, Niragongo vezér fellázadt hatalma ellen. Akkor egy karddal kétéhasította őt, levágta a vulkán csúcsát is, s kényszerítette ellenfelét, hogy

oda húzódjék vissza. A vulkán kürtőjét telehajigálta tuskókkal. Azóta ezt a vulkánt Niragongónak hívják.

Él olyan hit, hogy R. egyes emberekbe bele tud szállni, a megszállottak őt képviselik. Ajándékokat adnak s áldozatokat mutatnak be R.-nak.

I.: Arnoux, A. Le culte de la société secrète des Imandwa au Ruanda. Anthropos, 1912. VII. H. 3–5.; Gorju, J. En zigzags á travers l'Urundi. Namur, [1926].

RUGANZU (Luganzu) → **KULTÚRHŐS** a ruandai népek mitológiájában. A mítoszok szerint ő vezetett be sok haszonnövényt: a babot, batátát, banánfát, s az ő jóvoltából jelentek meg a háziállatok. Megtanította az embereket a vasolvasztásra, házépítésre, serfőzésre. Nevéhez kapcsolódnak a víz-esések, sziklák. Neki köszönhető, hogy természetes híd szeli át a Ruzizi folyót, amely a Kivi-tót a Tanganyikával köti össze. Nyangara óriás előbb beültette banánfákkal a folyó egyik partját, majd a másik partján akarta folytatni a munkát. Alig lépett azonban a vízbe, R. a hátába hajította jogarát, hogy visszafordulásra készítse. A jogar azonban lepattant a hátáról, és sziklává változott. Nyangara ezen a hídon ment át, s azóta mindenki ezen kel át a folyón. R. egyben mitikus király is, aki egyesítette Ruanda államot. Az ő korára teszik egyes szokások és rítusok kialakulását (pl. → **RIANGOMBE** és a holtak kultuszát).

RUHANGA istenség, → **DEMIURGOSZ** és → **KULTÚRHŐS** a Nagy-tavak vidékén élő bantu nyelvű nyorók mitológiájában. A mítosz szerint R. parancsára az öccse, Nkja lett a föld első lakója. Akkoriban az ég még nagyon közel volt a földhöz, egy vasrúddal egymáshoz kapcsolt fára és oszlopra támaszkodott. R. azt parancsolta Nkjának, hogy vágja le a fa ágait, hogy házat építhessen, de az még meghajlítani sem tudta az ágakat. A bátyja erre odadobott neki egy követ úgy, hogy az röptében háromfelé hasadt, s lett belőle kés, balta és kalapács. Meg is mutatta, hogy kell vele fát és fűvet vágni, kunyhót építeni. Egy alkalommal Nkja megkérdezte fivérét, mi végett csinálta a semmire se jó testet és gyomrot. Akkor R. tehenet teremtett, egy levágott fadarabból tejjessajárt faragott. Azután megteremtette a földet borító növényeket, köztük nyomban bőviben termett a tök.

A mítosz egy másik változata szerint R.-nak két fia volt, ikrek, akiket elküldött a földre. Az egyikük, Kagaba, atyjával együtt részt vett a teremtésben, s közvetített közte és az emberek között. A másik gyermek lett az első

ember, s atyjától feleséget kapott. A két iker a földön élt sötétségben és hideg ködben, míg Kagaba meg nem teremtette a Napot, a Holdat, az éjszakát és az álmot. Azután kunyhót épített, s a földön maradt fivérét ellátta tökmaggal, hogy legyen mit vetnie. Az égből egy villám alakjában tüzet küldött ikertestvérenek, a villám a száraz fűbe csapott. Az első ember a tűzön tököket kezdett főzni. Három gyermekét elküldte Kagabához, hogy adjon nekik nevet. Útközben találtak egy tehénkoponyát, egy borjúkötelet, amivel fejéskor meg lehet kötni a tehenet, meg egy kosárnyi termést. Az egyikük fogta ezt a kosarat, s ő lett az első földművelő, a középső a kötelet, és ő lett az első pásztor, a kisebbik meg a tehénkoponyát, és vezér lett belőle. Tőle származik a nyoro vezérek nemzetsége.

I.: Fischer, R. B. On the borders of Pigmy Land. London, 1905.; *uő* Twilight tales of the black Baganda. London, 1911.; Maes, J. L'allumefeu des populations du Congo Belge. Congo, 1933. II. No 1.; Roscoe, J. The Bakitara or Banyoro. Camb., 1923.

SANGO az ézengés és a villámlás, a vadászat és a rablás istene a joruba mitológiában. A mítoszok szerint → ORUNGAN nemzette. A felhők között él, egy óriási, ragyogó rézpalotában. Nagy kísérete és sok lova van. Az esküszegést és a hazugságot villámmal bünteti (azt a házat, amelybe villám csapott, menten kifosztották a papok és S.

Sango egyik papja (1966, Nigéria)

menten kifosztották a papok és S. kultuszának követői; a ház gazdáját ezenkívül még azért is megbüntették, mert felingerelte S.-t; azokat az embereket, akik villámcsapástól eszméletüket veszítették, megölték, de nem temették el, mert úgy vélték, hogy S.-nak van szüksége rájuk). Palotájából S. izzó kavicsokat dobál (egyik neve „Kódobáló”) azokra, akik haragját kiváltották. Szolgái Afefe („szél”) és Osumare („szivárvány”), ez utóbbi hordja a vizet S. palotájába. (Más változat szerint Osumare, a szivárvány istene egy óriáskígyó a föld alatti világból, néha feljön a földre, hogy égi vizet igyék.) S. feleségei Oja (a Niger istennője), Osun (az Osun folyó istennője) és Oba (az

Oba folyó istennője). S.-t rendszerint íjjal és karddal ábrázolják három feleségének körében, akik két tenyerüket mellük előtt egymásra téve tartják. Későbbi mítoszokban S. Oranyannak (→ ODUDUVA kisebbik fiának) a fia, és a tekintélyes juruba városállamnak, Ojónak ősi uralkodója.

SZELVANGA kígyóisten, a vizek (folyók) és a halak ura a ganda mitológiában. Ő küldi a gyermekáldást is. Húga, Nalvanga → MUKASZA istennek a felesége. Sz.-tól kértek segítséget a meddő asszonyok; a házasulók áldásért fordultak hozzá. Tipológiai rokon az → ASANTI MITOLÓGIA-ban szereplő Onini pitontotemmel.

SZOKO az ég istene és → DEMIURGOSZ a nupe (Közép-Nigéria) mitológiában. A róla rajzolt mitológiai kép meglehetősen elmosódott. Vele hozzák összefüggésbe az eső eleredését és a jóslást. Ha hozzá fordulnak, „urunk (gazdánk)” megszólítással hívják. Közte és az emberek között egyes mítoszváltozatokban a nupék első legendás uralkodója, a → KULTÚRHŐS szerepében megjelenő Tsoede (vagy Edegi, Edigi) a közvetítő.

I.: Nadel, S. F. Nupe religion. N. Y., 1970.; *Tegnaeus, H.* Le héros civilisateur. Contribution á l'étude ethnologique de la religion et de la sociologie africaines. Stock., 1950.

SZUDIKA-MBAMBI archaikus típusú epikus hős a lunda (Dél-Zaire, Angola északkeleti és Zambia északnyugati része) folklórban, jellemzésében jelentős szerepet játszanak a mitológiai elemek. Mihelyt megszületik, már tud beszélni: az mondja anyjának, ültessen kilembét, vagyis Sz. élete fáját. Gyermekként hőstetteket visz véghez. Természetfeletti képességei vannak: csak egy karót vert le, máris készen állt szüleinek a kunyhója, csak egyetlen öl fűvet kötözött össze, a többi magától kötegbe állt; amikor a kunyhóhoz a tetőt csinálta, egyetlen köteg fűvet tett fel, a többi mind a helyére feküdt magától. Egyik legnevezetesebb hőstette a menyasszonyszerzés: → KALUNGÁ-nak, az alvilág urának lányát kapja feleségül, miután teljesíti a kiszabott feltételeket (megöli Kiniokát, a sokfejű szörnyet, aki elrabolta a leányt, öcsésének segítségével elpusztítja a krokodil alakú szörnyet, amely elrabolta Kalunga barmát). Az ég zengésében az ő és öccse hangja hallatszik; egyszer összekaptak, kardot fogtak egymásra, de mert egyik sem bírta a másikat legyőzni, más-más irányba távoztak.

I.: Szkazki narodov Afriki. M.–L., 1959. 70.; *Werner, A.* Myths and legends of the Bantu. London, 1933.

SZUNDJATA (Soundjata) a mandingo (Nyugat-Afrika) hőseposz központi szereplője. Anyja bivaly volt, Szogolonnak hívták, apja Magan Kon Fatta király, akinek nemzetségi pártfogója az oroszán. Születését jelenések kísérték: fekete felhők takarták el a Napot, dörgött az ég, az eget villám világította meg, eleredt az eső. Gyermekkorában tehetetlen nyomorék volt, hétéves koráig vonszolta a lábát. De amikor eljött az ideje, talpra állt, és óriási léptekkel indult meg. Amikor baobab-levelekért küldték, egyetlen lendülettel, tövestől tépte ki a fát, és vállára vetette. Íját rajta kívül senki sem bírta megfeszíteni. A király, Magan Kon Fatta halála után a többi várományos mind irigyen nézte, s ő menekülni volt kénytelen anyjával és hűgával hazájából. Száműzetésében kitanulta a katonamesterséget, és a mágiát is elsajátította. Hazáját közben Szumaoro Kante foglalta el, s ő haddal vonult ellene. Szumaoro közvetlen kovácsivadék volt, s mint a tűz minden mestere, jártas a mágiában, őt nem fogta vas. Amikor Sz. íjjal lőtt rá, a nyilakat a levegőben kapta el, dárdái lepattantak a melléről. Szumaoro 69 különböző alakban tudott megjelenni: a csata hevében pl. léggé változott vagy léggé vált, úgy nyert egérvut ellenségei elől. Sz. csak úgy tudott felülkerekedni, hogy hűgától, aki Szumaoro felesége volt, megtudta, hogy ellenfelét csak olyan nyíl sebzi, amelynek hegye Szumaoro pártfogó szellemének, a fehér kakasnak a sarkantyújából készül. Miután ily módon legyőzte Szumaorót, visszaállította atyái birodalmát. Igazságos, bölcs uralkodónak bizonyult. A földet elosztotta a törzsek között, és meghatározta jogaikat.

A róla szóló mondákat a Keita uralkodóházból való tényleges királlyal hozták kapcsolatba, aki a 13. sz.-ban élt, és a mandingo államot kormányozta.

I.: *Olderogge, D. A.* Szumaoro — car kuznyecov i drevnyaja kultura Zapadnoj Afriki. *Africana. Etnografija, Isztorija, Lingvisztyika.* VII. L., 1969. (Trudi Insztyituta Etnografii. Novaja Szerija, XCIII.); *Frobenius, L.* Atlantis. Volksmärchen und Volksdichtungen Afrikas. V. Jena, 1925.; *Niane, D. T.* Soundjata ou l'épopée Mandingue. 2. ed. P., 1960.

TULE az azande (Zaire északkeleti, Szudán délnyugati része, Középfrikai Köztársaság) mitológiában → DEMIURGOSZ és → KULTÚR-HŐS. Ő teremtette az első embert. Ravaszsággal vizet szerez a vizeket őrző

öregasszonytól, tüzet lop a kovácstól mint a tűz birtoklójától, és kötényében viszi magával. Parancsára a tűz belemegy három fába, később ezek fájából készítik a tűzfúrkat (a tűzgerjesztéshez használt pálcikákat). Az azandéknak van másik mítoszuk is a tűz szerzéséről: egy ember egyszer az erdőre ment, s tűz körül melegedő vadállatokat látott. Lopott a tűzükből, az emberek azóta sütik-főzik ételeiket; a vadállatok elküldték a tyúkot és a kutyát, hogy vegyék vissza a tüzet, de azok az ember mellett maradtak, háziállattá szelídültek.

T.-val egy típusba sorolható a banda Tere, a babua Mba, a mogvandi Nvene, a mangbetu Azapane, a barambo Leh.

Uunker, (W.) V. V. Putyasesztviye po Afrike. M., 1949.; Evans-Pritchard, E. E. Witchcraft, oracles and magic among the Azande. Oxf., 1950.

UHLAKANYANA („kis ravasz, kis ügyes”) trickster, mesehős a bantu nyelvű zulu nép (Dél-afrikai Köztársaság, Natal tartomány) folklórában. Ez a beceneve, hívják még Kcaizsana-Bogcononónak, Mahlabindodaiszeminek is. Ha alakját az afrikai állatposz más csínytevőihez hasonlítjuk, archaikusabbnak érezzük, jobban át van itatva mitológiai elemekkel. Egy főnök felesége szülte, noha az sohasem fogant, hanem U. egyszerűen „belement” az anyjába. Mint „csodás hős”, már az anyja méhében beszélni kezdett, és maga vágta el a saját köldökzsinórját; mihelyt megszületett, felnőtt férfiként a törzs vénei közé ült enni. Mágikus tulajdonságokkal rendelkezik. Üldözői elől menekülve ásóbottá vagy kézimalom kövévé (örlőkővé) változik, üldözője ezt nem sejtve, átdobja a folyón.

UNKULUNKULU („nagyon-nagyon öreg”, az „öreg” jelentésű kulu szóból) ósatya, → **KULTÚRHŐS** a bantu nyelvű zulu nép mitológiájában. A mítosz úgy mondja el, hogy egy nádasból jött elő kétnemű lényként, s ő hozta létre az első embereket. Egy másik mítosz szerint a nádas szülte az első emberpárt, U.-t és feleségét. Egyes változatokban az első embereket U. egy nádasból hívja elő. Megtanítja az embereket a tűzszérésre, szerszámok használatára, földművelésre. Tőle kapnak az emberek jószágot, s ehetnek húst, ihatnak tejet. Ő adott nevet minden létezőnek, a Napnak, Holdnak, tűznek; elhatárolta a férfiak és a nők teendőit, megalapította a szokásokat és a rendet, bevezette a körülmetélést és az áldozati szertartásokat. Kapcsolatba hozzák vele a halál eredetét is. Egy alkalommal kaméleont küldött az emberekhez azzal a hírral, hogy többé nem fognak meghalni, majd nyomában egy

kígyót az ellenkező hírrel. Mivel a kaméleon elbámészkodott az úton, a kígyó ért elsőnek az emberekhez.

VAMALA a Vamala-tó istene a ganda mitológiában. A tó eredetét elbeszélő mítosz szerint V. az apjával és a bátyjával, → MUSZISZI-vel és Vanemával (→MUKASZA) élt együtt a Viktória-tó egyik szigetén. Egy alkalommal a két testvér összeszólalkozott, majd összeverekedtek, de V. nem bírta fölülkerekedni mindaddig, amíg a kutyája meg nem harapta Vanema lábát. Az dühében egy marék hamut vágott bátyja szemébe, s ezzel egy időre megvakította. V. haragjában elhagyta a szigetet. Útközben leült egy dombocskára pihenni, s maga mellé tette ivóvizet tömlőjét. A víz kiömlött és lezúdult a domb oldalán, a völgyben pedig tavat alkotott, amelyet V.-ről neveztek el. A tó partján, ahol a mítosz szerint V. meglepedett, tiszteletére templomot emeltek; emberáldozatokat mutattak be V.-nak.

VAMARA (Vamala) mitológiai személy a Nagy-tavak vidékén (Ugandában) élő bantu nyelvű népek mitológiájában. Az istenek panteonjának feje, közreműködik a világ teremtésében úgy, hogy az alá rendelt isteneknek megbízásokat ad, mit alkossanak meg (vö. → OLORUN). Irungu, a vadászat istene teremti V. rendeletére a hegyeket, erdőket és bizonyos állatokat; Kazoba („Nap”) a Napot, a Holdat és a világosságot; Hangi a csillagokat és az égboltozatot; Mugasa a vizet, a szelet és a banánfát; Rugaba az embereket és a szarvasmarhákat.

V. alakja köré számos későbbi eredetű mitológiai mese és hagyomány csoportosul, amelyek egyes társadalmi és kultikus intézmények eredetét beszélik el. Ezekben varázserővel megáldott királyként szerepel. Az egyik mítoszvariáns szerint V. Bvera országában élt, s a (banya) nkole, karagve s részben a déli ganda nép felett uralkodott; alattvalóinak ő ajándékozta a tehenet, és segítette őket a jegyajándék megfizetésében. Mágikus képességei jóvoltából esőt tudott támasztani, az asszonyokat gyermekkel megáldani, a jószágot megmenteni a betegségektől.

Nevéhez kötik a bacsvezi-kultusznak, vagyis az elhalt kiválóságok lelkéhez kapcsolódó kultusznak az eredetét. A mítosz szerint V., Mugasa és Irungu egy alkalommal eltévedt, és → KINTU király országába került, aki szívélyesen fogadta őket. Az országból távozva Mugasa magot vitt magával minden haszonnövényből. Később feleségével földet kezdett művelni. V. és társai Kintu királytól teheneket és kecskéket meg három kísérőt kaptak, két

férfit meg egy fiatal lányt, akiket V.-nak hazaérve vissza kellett küldenie. Otthon megfejette Kitare nevű tehenét, s a tejet megkóstoltatta országa népével. Azóta isznak az emberek tehenetejet, s köpülnek belőle vajat. V. figyelmeztetett mindenkit, ha a tehen megdöglik, meghal ő is. Öccsére, Liangombéra (→ RIANGOMBE) bízta a tehen legeltetését, arról azonban megfélekedezett, hogy Kintu királynak visszaküldje a kísérőket. Követe, Rufu („halál”) révén Kintu most már azt követelte, hogy ne csak a három embert küldje vissza, hanem mindent, amit kapott. Rufu cselhez folyamodott, és Kitare eltűnt. Amikor V. ennek hírért vette, elhatározta, hogy végez magával, s erről az udvari nép sem bírta lebeszélni. V. elhozott mindent a királyi házból, a sírgödörbe vetette, majd maga is beleugrott. Halála után ő lett a bacsvezik ura.

I.: Gory, H. – Hartnoll, M. M. Customary law of the Haya Tribe. London, 1945.; Gorju, J. Entre le Victoria, l'Albert et L'Edouard. Ethnographic de la partie anglaise du Vicariat de l'Uganda. Rennes, 1920.

VANGA isten a ganda mitológiában, → MUSZISZI atyja. A mítosz szerint a Viktória-tó egyik szigetén élt. Egy alkalommal a Nap leesett az égről, és teljes sötétség állott be, ami napokon át tartott, egészen addig, míg Dzszuko király kérésére V. vissza nem tette a Napot a helyére. V.-hoz fordulnak betegségben, bajok esetén. Temploma is volt.

Szerkesztői megjegyzés /Note by the Editor: az eredeti publikációban (a két-kötetes mitológiai enciklopédia, 1988 esetében) a szerző nevének kezdőbetűi minden szócikk alatt szerepelnek. Mivel jelen közlés esetében szinte a teljes anyag (egy kivételével) az orosz professzornő szerzőiségéhez kötődik, így a számtalanszor megismételt betűjeleket elhagytuk.